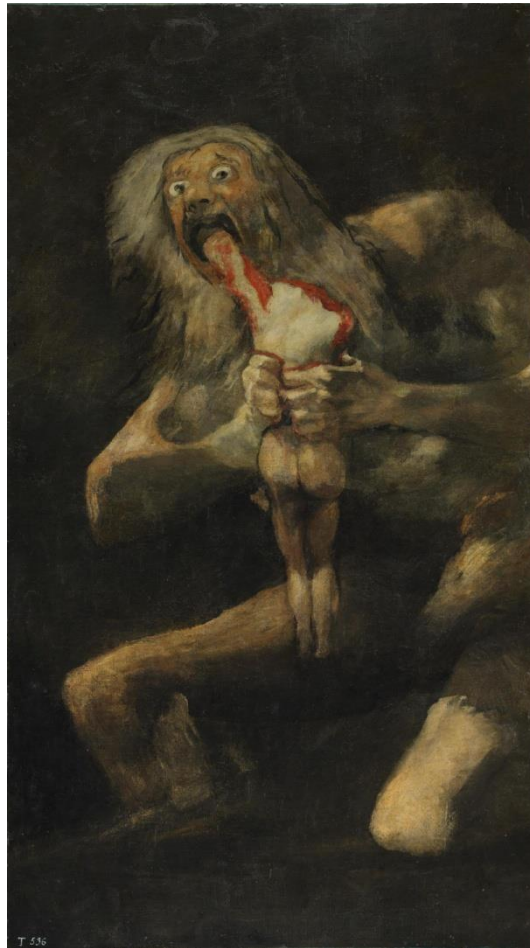

ΨΥΧΟΠΑΘΟΛΟΓΙΑ, ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ, ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ.

...τον Σωτήρα μας, ότι κι εκείνος διάλεξε να τον περιστοιχίζουν επιληπτικοί, δαιμονισμένοι, τρελοί, αμαρτωλοί και μανιακοί (Vincent de Paul), ...διὰ τοιαῦτα, ἃ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὑπερτείνει καὶ μηδεὶς ἂν ὑπομείναι (Αριστοτέλης, Ηθικά Νικομάχεια)

**ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ των Τμημάτων
Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Ιατρικής, Βιολογίας και Κοινωνιολογίας
του Πανεπιστημίου Κρήτης και της Νομικής Σχολής του Εθνικού και
Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.**

Διπλωματική εργασία της Μαρίας Φ. Στρατάκη (Α.Μ. 240)

Επόπτης: Φίλιππος Βασιλόγιαννης

Μέλη: Ιωάννης Δαλέζιος, Δημήτριος Κιούπης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	3-4
Περί Καταλογισμού. Ποινική Δογματική.....	4-12
Ψυχοπαθολογία.....	12-17
Ο Michel Foucault για την «τρέλα».....	18-24
Dworkin: Capacity Control Principle- Judgmental Responsibility.....	24-31
Αξιολογική έννοια ενοχής και άλλες προσεγγίσεις.....	31-36
Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και Ψυχικά Πάσχοντες Παραβάτες.....	36-47
Η αντιμετώπιση των ακαταλόγιστων ασθενών απ' τον Έλληνα Νομοθέτη.....	47-52
Retribution Vs Public Health Quarantine Model.....	52-55
«ΨΥΧΑΡΓΩΣ».....	55-58
Ανακεφαλαιώνοντας- καταλήγοντας.....	59-61
Βιβλιογραφία.....	62-64

Οι ψυχικώς πάσχοντες παραβάτες (από δω και στο εξής «ψππ») είναι μια ιδιαίτερη ομάδα ανθρώπων, η οποία φέρει διπλό στίγμα: του “τρελού” και του “εγκληματία”, γι’ αυτό η εξέτασή της, κατά τη γνώμη μου, θέτει υπο actu επί τάπητος δύο έννοιες- πυλώνες για τη φιλοσοφική σκέψη: την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τη Δικαιοσύνη. Πιο συγκεκριμένα, τη Δικαιοσύνη, όσον αφορά σε μια αρνητική της ανάγνωση, ακουμπώντας σε ζητήματα παράβασης του Νόμου και ζητήματα ποινής, ενώ, ταυτόχρονα, την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, όσον αφορά σε μια ειδικότερη ομάδα ανθρώπων (-φορέων αυτής), των ψυχικώς πασχόντων και δη, αυτών που διαπράττουν κάποιο αδίκημα. Μέσω, λοιπόν, του διφυούς αυτού σχήματος που εσωκλείεται σε “τρία γράμματα” -ψππ-, εγείρεται ως βασική έννοια για μελέτη ο Καταλογισμός, έννοια νομική, αλλά με ηθικές καταβολές και προεκτάσεις. Εισαγωγικά αναφέρεται ότι ο καταλογισμός κάποιας πράξης σε ενοχή του δράστη «έγκειται εν τη ιδιαιτέρα προσωπική αποδοκιμασία αυτού υπό της ενόμου τάξεως δια την εν λόγω πράξιν, εις ένδειξιν ακριβώς της οποίας επιβάλλεται η ποινή. Ενοχή δε είναι ό,τι αναγόμενον εις το πρόσωπον του δράστου δικαιολογεί την ως άνω αποδοκιμασίαν»¹. Με άλλα λόγια, το Δίκαιο, μέσω της έννοιας του καταλογισμού, εξετάζει αν ο δράστης ευθύνεται, αν φταίει για την άδικη πράξη του. Στα άρθρα, μάλιστα, 34 και 36 του ισχύοντος ελληνικού Ποινικού Κώδικα, το Δίκαιο φαίνεται να δέχεται ότι υπάρχουν άτομα, μεταξύ των οποίων και οι ψυχικώς πάσχοντες, τα οποία, κάτω από κάποιες ρητά προβλεπόμενες προϋποθέσεις, δεν έχουν (πλήρη) την ικανότητα για καταλογισμό. Δεν μπορούμε, δηλαδή, να μεμφθούμε προσωπικά τα άτομα αυτά για την πράξη τους, παρόλο που αυτή είναι άδικη, αν πληρούνται κάποιες προϋποθέσεις, κάτω απ’ τις οποίες έδρασαν. Το άρθρο 34 ΠΚ αναφέρεται σε παντελή ανικανότητα για καταλογισμό, ενώ το 36 ΠΚ σε ελαττωμένη, παραπέμποντας, ωστόσο, στις προϋποθέσεις του 34 ΠΚ, οπότε η παρούσα εργασία θα ασχοληθεί κατά βάση με το 34 ΠΚ και τις προϋποθέσεις του αυτές. Διανοίγεται, με αυτό τον τρόπο, το ζήτημα της -ποινικής- ευθύνης των ψυχικά πασχόντων όταν παραβαίνουν τον νόμο. Λογικώς, λοιπόν, προϋποτίθεται η εξέταση του φαινομένου της ψυχοπαθολογίας με βάση τα πορίσματα της επιστήμης, τα οποία, βέβαια, άλλοτε ελέγχονται με περίσσιο σκεπτικισμό, όπως συμβαίνει στην «Ιστορία της Τρέλας» του Φουκώ, άλλοτε δε, συνεκτιμώνται μέσα από φιλοσοφικά φίλτρα, ώστε να ελεγχθεί αν επαρκούν για να συγχωρέσουμε δικαιοηθικά τους ψππ, οι οποίοι, κατ’ αρχήν, όντας δρώντα υποκείμενα, είναι φορείς ηθικών επιταγών, υπόλογοι βάσει μιας «judgmental responsibility», όπως την αναφέρει χαρακτηριστικά ο Ronald Dworkin στο βιβλίο του «Justice for Hedgehogs». Το έγκλημα στις κοινωνίες είναι υπαρκτό, όπως υπαρκτοί μέσα σε αυτές είναι και οι άνθρωποι που πάσχουν από ψυχικές νόσους. Η παρούσα εργασία πραγματεύεται το έγκλημα το οποίο “διαπράττει” (...) η ψυχοπαθολογία, αλλά και τα αποτελέσματα που επέρχονται -καθώς και όσα μάλλον θα έπρεπε να επέρχονται “γι αυτή”, στα πλαίσια μιας “θεωρίας της Δικαιοσύνης”.

¹ Ανδρουλάκης, Ποινικό Δίκαιο, σελ. 469.

Στο σημείο αυτό θα αναφερθεί ακροθιγώς η βασική δομή της εργασίας, ώστε να καταστεί εύληπτο το περιεχόμενό της, μιας και διακλαδώνεται σε πολλά πεδία και επίπεδα, με κίνδυνο να σκοντάψει, διαφορετικά, σε συγκεχυμένα νοήματα. Αφετηριακό ζήτημα για ανάλυση θα αποτελέσει η νομική έννοια της ικανότητας για καταλογισμό· τι σημαίνει αυτή, τι προβλέπει σχετικά ο Ποινικός Κώδικας, ποιες είναι οι προϋποθέσεις- συστατικά της, καθώς και ποιοι οι αξιολογικοί όροι που πρέπει να τη συνοδεύουν, για να αρθεί τελικά η ενοχή του δράστη. Θα γίνει, ακολούθως, συνοπτικά μια συγκριτική προσέγγιση του παλιού και του σχεδόν άρτι ψηφισθέντος Ποινικού Κώδικα, με αποτύπωση προσωπικών σχολίων. Μετά από την παράθεση, ανάλυση και κριτική αυτού του μέρους της ποινικής δογματικής, θα ακολουθήσει η αναφορά ζητημάτων ψυχοπαθολογίας, δηλαδή συγκεκριμένων, ενδεικτικά αναφερόμενων, νόσων και διαταραχών, που αναγνωρίζονται ως τέτοιες από την πλειονότητα της ιατρικής κοινότητας και που αποτελούν μία απ' τις προϋποθέσεις οι οποίες, όταν συντρέχουν στο πρόσωπο του δράστη κατά τη διάπραξη του εγκλήματος, συνηγορούν στη δικαστηριακή αθώωσή του. Στο επόμενο, και μάλλον μακροσκελέστερο μέρος της εργασίας, θα θιγούν ζητήματα πολιτικής και ηθικής φιλοσοφίας σε σχέση με τους ψππ. Πώς βλέπει ο Φουκώ την ψυχική νόσο; Ποια η θεώρηση του Dworkin απέναντί της και ποια στάση κρατά όταν την τοποθετεί ως εφιαλτήριο διάπραξης κάποιου παραπτώματος; Ακολούθως, θα θεμελιωθούν οι λόγοι, για τους οποίους τόσο αυτοτελώς οι ψυχικώς πάσχοντες και οι παραβάτες του νόμου, όσο και εκείνοι που φέρουν εν ταυτώ τις δύο αυτές "κηλίδες", έχουν δικαίωμα να αξιώνουν το σεβασμό της προσωπικότητάς τους, από μόνο το γεγονός της ανθρώπινης υπόστασής τους. Καταληκτικά, θα γίνει μια επισκόπηση των πρακτικών που ακολουθεί η Ελλάδα στην αντιμετώπιση –γενικοπροληπτικά και ειδικοκατασταλτικά– των ψππ, κάτω, μάλιστα, απ' την ακτινοβολία του προγράμματος ΨΥΧΑΡΓΩΣ, και θα προταθούν θεωρητικά αλλά και πρακτικά μοντέλα που κατατείνουν στην εξυγίανση της υφιστάμενης πραγματικότητας.

~

Αφετηρία όσων θα ακολουθήσουν, θα αποτελέσει η αναφορά στον ποινικό νόμο, ο οποίος, τηρουμένων κάποιων προϋποθέσεων-σταδίων, τιμωρεί το έγκλημα. «1. Έγκλημα είναι πράξη άδικη και καταλογιστή σε εκείνον που την τέλεσε, η οποία τιμωρείται από το νόμο. 2. Στις διατάξεις των ποινικών νόμων ο όρος "πράξη" περιλαμβάνει και τις παραλείψεις». (άρθρο 14 ΠΚ). Από την πρώτη παράγραφο του άρθρου αυτού συνάγεται η «τρίβαθμη δόμηση» του εγκλήματος², κατά την οποία στην έννοια του εγκλήματος εσωκλείονται η ειδική υπόσταση του εγκλήματος, ο άδικος χαρακτήρας της πράξης και ο καταλογισμός σε ενοχή. Σε κάποιες, βέβαια, περιπτώσεις, ο αριθμός των βαθμίδων μεγαλώνει, αφού η στοιχειοθέτηση μερικών εγκλημάτων απαιτεί επιπρόσθετα την ύπαρξη εξωτερικών όρων του αξιοποίνου (πχ. στο έγκλημα της συμμετοχής σε αυτοκτονία: την τέλεση αυτής ή την απόπειρά της), ή και τη μη συνδρομή λόγων που αποκλείουν το τιμωρητό της πράξης (πχ.

² Γιαννίδης, Συστηματική Ερμηνεία Ποινικού Κώδικα, άρθρ. 14, αρ. 14 επ.

παραγραφή εγκλήματος). Τέλος, εξάλειψη του αξιοποιήσιμου μιας πράξης επέρχεται λόγω μη πλήρωσης διαδικαστικών προϋποθέσεων, όπως η μη άσκηση έγκλησης στα κατ' έγκληση διωκόμενα εγκλήματα.³

Αρκετές πάντως από τις λέξεις της νομικής ορολογίας ίσως απαιτούν κάποια, έστω αδρή, περιγραφή. Στοιχεία που συγκροτούν τη νομική έννοια της πράξης έχουν τόσο θετικό όσο και αποφαιτικό χαρακτήρα. Συγκεκριμένα, τον ποινικό νομοθέτη ενδιαφέρει η ανθρώπινη ενέργεια ή παράλειψη, που εξωτερικεύεται, συνιστά εκδήλωση της συνείδησης και αποτέλεσμα της ανθρώπινης βούλησης, και είναι διυποκειμενικά ελέγξιμη. Έτσι, εξαιρούνται της νομικής έννοιας της πράξης συμπεριφορές ζώων, φυσικά φαινόμενα, εσωτερικά γεγονότα, ανακλαστικές κινήσεις, αυτοματισμοί, συμπεριφορές λόγω απάλειψης της συνείδησης (ύπνος, υπνοβασία, επιληπτική κρίση κα), κινήσεις ανθρώπινου σώματος ως αποτέλεσμα ακαταμάχητης σωματικής βίας (*vis absoluta*).⁴ Να σημειωθεί, σε αντίστιξη προς τη *vis absoluta*, η *vis compulsiva*, η οποία συνιστά φυσικό ή ψυχικό καταναγκασμό σε κάποιον, ο οποίος, λόγω αυτής πράττει, διατηρώντας, όμως, τον έλεγχο της πράξης του, και άρα η ποινική ευθύνη του θα κριθεί στο επίπεδο του καταλογισμού.⁵

Για την κατ' αρχήν τιμώρηση της πράξης, πρέπει αυτή να είναι άδικη, δηλαδή να τυποποιείται ως τέτοια στον νόμο. Αυτή η τυποποίηση ισοδυναμεί με τη λεγόμενη ειδική υπόσταση του εγκλήματος, η οποία συναπαρτίζεται από την αντικειμενική υπόσταση, δηλαδή το σύνολο των αντικειμενικών στοιχείων που περιγράφουν το έγκλημα, καθώς και από την υποκειμενική υπόσταση, τα υποκειμενικά δηλαδή στοιχεία που συγκροτούν τον εσωτερικό κόσμο του δράστη. Κάποια, μάλιστα, εγκλήματα προσαπαιτούν επιπλέον τα λεγόμενα «υποκειμενικά στοιχεία του αδίκου», όπως σκοπό επίτευξης συγκεκριμένου αποτελέσματος στα εγκλήματα με υπερχειλή υποκειμενική υπόσταση. Για την τελειωτική, πάντως, κρίση περί του άδικου χαρακτήρα της πράξης, απαιτείται να μην συντρέχει κάποιος λόγος άρσης του αδίκου, όπως είναι η κατάσταση άμυνας.

Στην τριών επιπέδων δόμηση του εγκλήματος, η τρίτη βαθμίδα καταλαμβάνεται από την έννοια του Καταλογισμού, η οποία, όπως προοικονόμησε ήδη η πρώτη παράγραφος της εργασίας, θα αποτελέσει κεντρικό άξονα στην προσπάθεια της εργασίας να διαγράψει δικαιοκρατικά και δικαιιοθητικά την “ανατομία” των ψππ. Μέσω της έννοιας του καταλογισμού εξετάζεται αν μπορεί τελικά να αποδοθεί μομφή στον δράστη για την πράξη του. Αφού, λοιπόν, διαπιστωθεί ότι όντως ο Α έχει προβεί σε μια πράξη αποδοκιμαστέα από τον νόμο, πρέπει να διαπιστωθεί επιπρόσθετα αν μπορούμε να τον αποδοκιμάσουμε γι αυτή την προσωπική του σύνδεση με αυτή την πράξη. *Nulla poena sine culpa*. Η

³ Μυλωνόπουλος, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, τ. 1, σελ. 87- 94.

⁴ Μυλωνόπουλος, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, τ. 1, σελ. 95- 108, καθώς και Dworkin, *Justice for Hedgehogs*, σελ. 239.

⁵ Κιούπης, Δικαστική Ψυχολογία και Ψυχιατρική, σελ. 12.

εξατομίκευση ενός νόμου επί ενός δράστη, αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, προϋπόθεση εκ των ων ουκ άνευ για την ορθή απονομή της δικαιοσύνης, διότι η απλή αποτύπωση in abstracto ποινικών διατάξεων ενδέχεται να αποβεί ολέθρια ανελεύθερη, αν δεν συγκεκριμενοποιεί τον δράστη, το έγκλημα και τη μεταξύ τους σχέση, αφήνοντας περιθώρια για αυθαίρετη τιμώρηση αθών και αυθαίρετη ωφέλεια ενόχων. Ο καταλογισμός σε ενοχή του δράστη, (συντομότερα: ο καταλογισμός, ή η ενοχή), περιλαμβάνει τρία στοιχεία. Το πρώτο («βιολογικό») είναι η ικανότητα προς καταλογισμό, το δεύτερο («ψυχολογικό») είναι η υπαιτιότητα του δράστη, το οποίο έγκειται στο αν αυτός έπραξε με πρόθεση («δόλο») ή αμέλεια, και το τρίτο στοιχείο («δεοντολογικό» ή «αξιολογικό») σχετίζεται με τη δυνατότητά του να πράξει διαφορετικά στη συγκεκριμένη περίπτωση (: άλλως δύνασθαι πράττειν).⁶

Η έννοια της ενοχής δεν αναγνωριζόταν ανέκαθεν με τον ίδιο τρόπο. Αρχικά, η ενοχή ισοδυναμούσε αποκλειστικά με τον ψυχικό σύνδεσμο που είχε ο δράστης με την πράξη του, δηλαδή εξαντλείτο στο ένα από τα –σήμερα αναγνωρισμένα– στοιχεία της ενοχής, στην υπαιτιότητα. Η υπαιτιότητα περιλαμβάνει τον δόλο (πρόθεση), δηλαδή τη γνώση και θέληση για την επέλευση του εγκληματικού αποτελέσματος, καθώς και την αμέλεια, που συνεπάγεται μια άδικη πράξη λόγω έλλειψης προσοχής την οποία όφειλε και μπορούσε να επιδείξει ο δράστης. Αυτή η ψυχολογική ανάγνωση της ενοχής κρίθηκε ελλιπής με την πάροδο του χρόνου, καθώς κατέληγε να μέμφεται τον δράστη από μόνο το γεγονός ότι είχε πρόθεση ή μη συγγνωστή αμέλεια ως προς τη διάπραξη μιας αξιόποινη ενέργειας, εξοβελίζοντας με αυτό τον τρόπο επιπλέον κρίσεις περί ικανότητας ή αδυναμίας του να κρίνει ή και να πράξει διαφορετικά, κλπ. Μετά από διάφορες ζυμώσεις επί του θέματος και μάλλον με σκαπανέα τον Γερμανό Ποινικόλογό, Frank, αναδύθηκε μια διαφορετική, «αξιολογική» έννοια της ενοχής, η οποία επικρατεί μέχρι σήμερα στον κόσμο των ποινικολόγων. Σύμφωνα με αυτή, πέρα και πριν από την κατάφαση της υπαιτιότητας του δράστη, προσαπαιτείται κατάφαση της «βιολογικών ερεισμάτων» ικανότητάς του να τον μεμφθούμε, καθώς επίσης και της in concreto δυνατότητάς του να πράξει διαφορετικά.⁷ Αυτό το τελευταίο, αξιολογικό στοιχείο, το «ανθρωπίνως φευκτόν της υπαιτιότητας» κατά τον Χωραφά⁸, έγκειται στην έλλειψη λόγων άρσης του καταλογισμού, όπως της κατάστασης ανάγκης (άρθρο 32 ΠΚ), οι οποίοι, αν υφίσταντο, δεν θα επέτρεπαν εκ των πραγμάτων στον δράστη να συμμορφωθεί με τα κελεύσματα του νόμου σε μια ορισμένη περίπτωση. Ο ποινικός νομοθέτης δεν μπορεί να αξιώνει τα ανθρωπίνως αδύνατα. *Imposibile nulla est obligatio*. Χαρακτηριστική, εν προκειμένω, είναι η περίπτωση της «σανίδας του Καρνεάδη», όπου σε μια σχεδία χωρητικότητας μόνο ενός ατόμου, ο ένας ναυαγός

⁶ Μυλωνόπουλος, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, τ. 1, σελ. 580.

⁷ Κοτσαλής, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, σελ. 388 επ.

⁸ Ποινικό Δίκαιο, σελ. 230.

αναγκάζεται να σπρώξει στη θάλασσα τον συνναυαγό του, αφού μόνο ο θάνατος του τελευταίου ισοδυναμεί με επιβίωση του πρώτου.⁹

Εν πάση περιπτώσει, ο νομοθέτης θέτει ως βάση της ποινικής απαξιολόγησής του ότι κατ' αρχήν όλοι οι άνθρωποι έχουν την ικανότητα για καταλογισμό (: «Το ποινικό δίκαιο βασίζεται στο αξίωμα της ενοχής.»)¹⁰. Ο Μυλωνόπουλος αναφέρει ότι «Ο ποινικός μας κώδικας, όπως άλλωστε γενικά γίνεται δεκτό στις περισσότερες νομοθεσίες, εκκινεί από το δεδομένο ότι κάθε άνθρωπος που διαθέτει κανονική δυνατότητα αυτοελέγχου, μπορεί να διαγνώσει το άδικο και να συμπεριφέρεται σύννομα. Κάθε ηλικιακά ώριμος, ψυχικά υγιής και συνειδησιακά νηφάλιος κοινωνός θεωρείται ότι έχει την ικανότητα να αποφασίσει υπέρ του δικαίου ελεύθερα και να συμμορφωθεί προς τις επιταγές της έννομης τάξης».¹¹ Πάνω σε αυτό το πορτρέτο «κανονικού» ανθρώπου, ο ποινικός νομοθέτης θέτει περιορισμούς συμμόρφωσης και κυρώσεις για τυχόν παραβιάσεις τους. Για πολλούς θεωρητικούς, προκριματικό και πυρηνικό ζήτημα αυτής της βάσης τιμώρησης, αποτελεί το δίπολο ελευθερία βούλησης και ντετερμινισμός. Μερικοί απ' αυτούς θεωρούν ότι η κατάφαση της ελευθερίας της βούλησης είναι αναγκαία (και επαρκής) συνθήκη για τη νομιμοποίηση επιβολής ποινών σε όσους αδικοπραγούν¹², άλλοι θεωρούν ότι το ζήτημα ντετερμινισμός-ιντετερμινισμός είναι εγγενώς αναπόδεδεικτο και αναπάντητο, οπότε αναζητούν άλλα επιχειρήματα για να υποστηρίξουν την επιβολή ποινών στους παραβάτες¹³, ενώ άλλοι, όπως ο Χωραφάς¹⁴, θεωρούν ότι η νομιμοποιητική βάση επιβολής κυρώσεων είναι ανεξάρτητη από ζητήματα ελευθερίας βούλησης¹⁵.

Ωστόσο, η παρούσα εργασία δεν θα υπεισέλθει λεπτομερώς σε αυτές τις θέσεις, ούτε στη γενικότερη προβληματική της ύπαρξης ή μη, της ελευθερίας βούλησης, διότι εν προκειμένω θα επιχειρηθεί μια πραγματεία για μια συγκεκριμένη κατηγορία ανθρώπων, τους ψππ, τους οποίους το Δίκαιο θεωρεί “a priori” ακαταλόγιστους, οπότε αυτό που θα κληθεί να εξετάσει είναι αν αυτή η ειδική-ευνοϊκή μεταχείριση που τους επιφυλάσσεται, είναι ορθή ή εσφαλμένη, ή, εν πάση περιπτώσει, εάν έχει λογικά ερείσματα. Άλλωστε, τον υπερβατολογικό σκόπελο της ελευθερίας της βούλησης θρυμματίζει σοβαρά η δικαιοκρατική απαίτηση της in concreto εξέτασης της επίδικης πράξης, δηλαδή της εστίασης στα συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά τα οποία ίσχυσαν και άσκησαν επιρροή στο επελθόν αποτέλεσμα. Κάποιες, ωστόσο, γενικότερες αναφορές, ιδίως στη θέση έγκριτων ποινολόγων και θεωρητικών του δικαίου, σχετικά με ζητήματα

⁹ Μυλωνόπουλος, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, τ. 1, σελ. 671.

¹⁰ Κιούπης, Δικαστική Ψυχολογία και Ψυχιατρική, σελ. 22.

¹¹ Ποινικό Δίκαιο, σελ. 581.

¹² πχ. Κοτσαλής, ΝοΒ 2001, σελ. 1266 επ.

¹³ Κοτσαλής, ΠΟΙΝΙΚΑ, σελ. 38-40.

¹⁴ Ποινικό Δίκαιο, σελ. 249.

¹⁵ για αυτές τις απόψεις, βλ. ακροθιγώς Μυλωνόπουλο, Ποινικό Δίκαιο, σελ. 581-582, Κοτσαλή, Δικαστική Ψυχολογία και Ψυχιατρική, σελ. 139 επ., καθώς και Dworkin, Justice for Hedgehogs, σελ. 221 επ.

ελευθερίας βούλησης και καταλογισμού, κρίνονται σημαντικές για την ευχερέστερη ανάδειξη των ζητημάτων που άπτονται των ψππ, καθότι αυτές σηματοδοτούν την *in abstracto* θεώρηση του ποινικού δικαίου σε ζητήματα ενοχής, και άρα έτσι η εξειδίκευση *mutatis mutandis* για την ιδιαίτερη κατηγορία των ψππ αντλεί από αυτό το υλικό, τη *ratio*, τους προβληματισμούς, τις τοποθετήσεις, προσαρμόζοντάς τις στην ιδιαίτερη συνθήκη των ψππ. Λαμβάνεται, λοιπόν, ως δεδομένο ότι οι ψππ δεν διαθέτουν την «κανονική δυνατότητα αυτοελέγχου», όπως την βαφτίζει ο Μυλωνόπουλος· κατά κάποιο τρόπο, δηλαδή, θεωρείται ότι ούτως ή άλλως στους ψππ έχει κακοφορμίσει το «άλλως δύνασθαι πράττειν», ή ακριβέστερα το «άλλως δύνασθαι βούλεσθαι», όπως το ορίζει ο Κοτσαλής¹⁶. Η ελευθερία βούλησής τους είναι διάτρητη... Ή μήπως όχι; Ή, αν όντως είναι, γιατί να ασκεί επιρροή στην ποινική τους αντιμετώπιση; Μέχρι ποιο βαθμό και με ποιο τρόπο (υποχρεωτική ή δυνητική η επιρροή αυτή, κλπ); Εν ολίγοις, είναι δικαιολογημένη η ισχύς του άρθρου 34 ΠΚ; Για να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα, πρέπει πρώτα να γνωρίσουμε αναλυτικά το άρθρο αυτό.

«Η πράξη δεν καταλογίζεται στον δράστη αν λόγω ψυχικής ή διανοητικής διαταραχής ή διατάραξης της συνείδησης κατά τον χρόνο τέλεσής της, δεν είχε την ικανότητα να αντιληφθεί το άδικο της πράξης του ή να ενεργήσει σύμφωνα με την αντίληψή του για το άδικο αυτό» (άρθρο 34 ΠΚ).

Το συγκεκριμένο άρθρο ορίζει αποφαστικά τις προϋποθέσεις που θέτει ο νομοθέτης προκειμένου να άρει την όποια τιμωρία επισύρει κατ' αρχήν η διάπραξη ενός εγκλήματος, εφόσον ο δράστης εμφορείται από μια τέτοια ψυχική, διανοητική ή συνειδησιακή συνθήκη, που αλλοιώνει την αντίληψή του για το άδικο ή τον παροπλίζει από τη δυνατότητα να συμμορφωθεί με μια αντίληψη περί δικαίου. Δεν ορίζει, λοιπόν, ποιος είναι ικανός για καταλογισμό, αλλά ποιος δεν είναι. Για τη θεμελίωση της ανικανότητας για καταλογισμό, αναδείχθηκαν κατά βάση τρεις θεωρίες, εκ των οποίων η τρίτη επικράτησε στην ελληνική ποινική έννομη τάξη, και αποτελεί συνδυασμό των δύο προηγούμενων¹⁷. Κατά την πρώτη, αμιγώς βιολογική μέθοδο, η ικανότητα για καταλογισμό αίρεται από μόνο το γεγονός ότι ο δράστης χαρακτηρίζεται από κάποια ψυχική ανωμαλία, όπως την ορίζει η Ψυχιατρική επιστήμη. Παρά την ασφάλεια δικαίου που παρέχει η συγκεκριμένη μέθοδος, αφού η ψυχιατρική γνωμάτευση θα επαρκεί για την κατάφαση ανικανότητας για καταλογισμό και άρα αυτή δεν θα υπόκειται σε περαιτέρω δικαστική ερμηνεία, η μέθοδος αυτή φαίνεται ελλιπής και μονοδιάστατη, διότι αμελεί να εξετάσει αν και πόσο αυτή η «βιολογική» παρέκκλιση του δράστη επιδρά στη διάπραξη της εγκληματικής ενέργειας. Άλλωστε, σε κάποιες ψυχικές νόσους δεν είναι συνεχώς αναμμένος ο διακόπτης της εσωτερικής παρέκκλισης, οπότε η διάπραξη ενός εγκλήματος θα μπορούσε να μην συνδέεται αιτιωδώς με αυτή, γεγονός που αδυνατεί να ανακαλύψει η αμιγώς βιολογική θεωρία (πρβλ. *lucida intervala*). Στον

¹⁶ ΝοΒ 49, σελ. 1226 με τις παραπομπές στην εκεί υποσημείωση 75, έτος 2001.

¹⁷ Κοτσαλής, Δικαστική Ψυχολογία και Ψυχιατρική, σελ. 79- 84, και Κιούπης, Δικαστική Ψυχολογία και Ψυχιατρική, σελ. 31- 34.

αντίποδα αυτής της θεωρίας βρίσκεται η αμιγώς ψυχολογική θεωρία, κατά την οποία κρίσιμες είναι οι συνέπειες που επήλθαν στον ψυχισμό του δράστη, δηλαδή η αδυναμία του να αντιληφθεί το άδικο ή και να συμμορφωθεί με μια τέτοια αντίληψη, χωρίς να εξετάζεται αν η γενεσιουργός αιτία της αδικοπραγίας είναι κάποιο στοιχείο παθολογίας. Μια τέτοια προσέγγιση, ωστόσο, χρίζει τον δικαστή μοναδικό αρμόδιο να εξετάσει τέτοια σύνθετα και πολυπαραγοντικά ζητήματα, ενώ θέτει εκ ποδών την πολύτιμη αρωγή που θα μπορούσε να προσφέρει η ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη σε τέτοια ζητήματα καταλογισμού.

Τα κενά των δύο θεωριών, αυτοτελώς ιδωμένων, διασκεδάζει η λεγόμενη «μικτή μέθοδος», την οποία υιοθετεί ο νομοθέτης και την κατοχυρώνει στο άρθρο 34 ΠΚ. Η συγκεκριμένη μέθοδος, σύνθεση των δύο προηγούμενων, αποτελείται από δύο «επίπεδα», εκ των οποίων το πρώτο (: ψυχική ή διανοητική διαταραχή ή διατάραξη της συνείδησης) ορίζεται ως «βιολογικό», ενώ το δεύτερο επίπεδο (: ικανότητα διάκρισης και ικανότητα συμμόρφωσης), ορίζεται ως «αξιολογικό» επίπεδο¹⁸. Όσον αφορά στο βιολογικό επίπεδο, πρέπει να σημειωθεί ότι ο μέχρι πρότινος ισχύσας ποινικός κώδικας ανέφερε αντί του όρου «ψυχική ή διανοητική διαταραχή», τον όρο «νοσηρή διατάραξη των πνευματικών λειτουργιών». Ωστόσο, με βάση και την απουσία κάποιας αναφοράς ή διευκρίνισης στην αιτιολογική έκθεση του ήδη ισχύοντος Ποινικού Κώδικα, θεωρώ ότι δεν υπάρχει εννοιολογική διαφοροποίηση μεταξύ των δύο όρων, αλλά ότι η ψυχική ή διανοητική διαταραχή ισοδυναμεί με «όλες τις μορφές παραφροσύνης ή φρενοπαθείας υπό την ευρεία έννοια», όπως συνηθίζει να αναφέρει η νομολογία¹⁹. Ίσως, λοιπόν, εισακούστηκε η -τουλάχιστον από το 1994- πρόκριση του όρου «διαταραχή», σε σχέση με αυτόν της «διατάραξης», τον οποίο είχε διατυπώσει ο ψυχίατρος Λειβαδίτης, με το επιχείρημα ότι η πρώτη περιλαμβάνει διάφορες κλινικές δυνατότητες διακρινόμενες από ψυχική δυστοκία ή και μείωση της λειτουργικότητας του πάσχοντος, και γι' αυτό υπερτερεί έναντι της -πιο περιοριστικής- δεύτερης έννοιας.²⁰ Πάντως, προς την ερμηνευτική κατεύθυνση της σημασιολογικής εξομοίωσης διατάραξης- διαταραχής, φαίνεται να συνηγορεί και ο Κοτσαλής²¹, αναφέροντας ότι η [παλιά πλέον] έννοια της «διατάραξης» άπτεται όχι μόνο της πραγματικής νοητικής λειτουργίας, αλλά πολύ περισσότερο των βαθέων διαταράξεων της βουλευτικής και συναισθηματικής ζωής καθώς και του χώρου των ορμών». Βέβαια, στη διανοητική διαταραχή υπάγονται παθήσεις όπως η олиγοφρένια, οι οποίες κατ' αρχήν είναι παθήσεις διακριτές από αυτές που ταλανίζουν τους –εδώ εξεταζόμενους stricto sensu- ψππ και οι οποίες αφορούν σε ψυχικές διαταραχές. Όμως, και για τον Ανδρουλάκη η олиγοφρένια μπορεί να οδηγήσει στο ακαταλόγιστο του άρθρου 34 ΠΚ, καθώς σημαντικές νοητικές αποκλίσεις εμφανίζουν συχνά αναλογία, σε ζητήματα καταλογισμού, με

¹⁸ Κοτσαλής, Δικαστική Ψυχολογία και Ψυχιατρική, σελ. 85- 136.

¹⁹ Ενδεικτικά ΑΠ 87/2006, ΑΠ 623/2006 κα.

²⁰ Ψυχιατρική και Δίκαιο, 1994, σελ. 386.

²¹ Δικαστική Ψυχολογία και Ψυχιατρική, σελ. 106, αλλά και σελ. 111.

ψυχοσυναισθηματικές ανωμαλίες που καταφάσκουν το ακαταλόγιστο.²² Για την ψυχική, ωστόσο, διαταραχή, που ακριβώς αφορά τους ψππ, θα γίνει εκτενέστερη αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο, με βασική τη διάκριση σε ψυχικές διαταραχές, διαταραχές της προσωπικότητας και συναισθηματικές διαταραχές.

Προς ώρας, πάντως, ας σημειωθεί ότι κατά τον Ανδρουλάκη (και υπό το δεδομένο της εξομοίωσης των εννοιών «νοσηρή διατάραξη των πνευματικών λειτουργιών» και «ψυχικής ή διανοητικής διαταραχής»), στην τελευταία υπάγονται τόσο οι ψυχικές νόσοι υπό στενή έννοια, όσο και σημαντικές αλλοιώσεις στις νοητικές, θυμικές ή και βουλευτικές ψυχικές λειτουργίες.²³ Αυτή, λοιπόν, η διαταραχή περιλαμβάνει, παρά τον ψυχιατρικό της πυρήνα, ένα επιπλέον σύνολο “εσωτερικών δυσλειτουργιών”, ανάγοντας μια απλώς ψυχική έννοια της νόσου, σε νομική. Αλλά και ο Κοτσαλής υπογραμμίζει τη διακριτότητα της νομικής από την ιατρική έννοια της νόσου στο σύνολο του άρθρου 34 ΠΚ, καθώς και συγκεκριμένα στην ψυχική ή διανοητική διαταραχή, που είναι το πρώτο στοιχείο του πρώτου επιπέδου του άρθρου αυτού.²⁴ Ο ίδιος, στηριζόμενος στη μέθοδο της νομικής τελολογίας που εξετάζει τον σκοπό πίσω απ’ το γράμμα του νόμου, συμπεριλαμβάνει στην έννοια της ψυχικής ή διανοητικής διαταραχής όχι μόνο μια ακραιφνώς ψυχιατρική έννοια της νόσου, αλλά και ένα ευρύτερο φάσμα ψυχοπνευματικών πλημμελειών, το οποίο «αρχίζει από τις πνευματικές- ψυχικές ασθένειες (εξωγενείς και ενδογενείς ψυχώσεις), τις οργανικές- εγκεφαλικές (πχ. μετεγκεφαλικές) διαταράξεις, τις τοξικώσεις, την ολιγοφρενία διαφόρων βαθμών και φθάνει στις ψυχοπάθειες, τις διαταράξεις των ορμών και τις νευρωσικές (άστοχες) μορφές συμπεριφοράς». Σε μια αδρή κατηγοριοποίηση, αναφέρει ότι στην ψυχική ή διανοητική διαταραχή υπάγονται οι, βαριάς μορφής, ψυχοπάθειες, νευρώσεις και διαταραχές των ορμών, ενώ προσθέτει ότι «Σε αντίθεση προς την ψύχωση, η ψυχοπάθεια αποτελεί μια ισχυρή απόκλιση (απλώς ποσοτική) στοιχείων της προσωπικότητας από το κανονικό. Η απόκλιση αυτή, είτε προς τα πάνω είτε προς τα κάτω, αφορά κατά κύριο λόγο το συναίσθημα, τη βούληση, τον χαρακτήρα.²⁵ Αναφορικά με τις νευρώσεις, η εγκληματολόγος Α. Μαραγκοπούλου τις προσδιορίζει ως ψυχικές ανωμαλίες, κατηγοριοποιώντας τις σε αγχώδεις, φοβικές και ψυχαναγκαστικές²⁶, ενώ ο Ανδρουλάκης σημειώνει ότι οι νευρώσεις διακρίνονται ως ανώμαλες αντιδράσεις στα βιώματα ή διαταραχές στην επεξεργασία βιωμάτων.²⁷ Να σημειωθεί, πάντως, ότι ο Κοτσαλής, συντασσόμενος με απόψεις έγκριτων επιστημόνων όπως του Schreiber, υποστηρίζει ότι τόσο οι νευρώσεις όσο και οι ψυχοπάθειες, αλλά και κάθε άλλη μορφή ψυχικής, με νομική έννοια, νόσου, πρέπει να έχουν «αξία νόσου», να είναι, δηλαδή, τέτοιας ποιότητας

²² Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, σελ. 93.

²³ Ποινικό Δίκαιο, 2006, σελ. 487- 488.

²⁴ Κοτσαλής, Δικαστική Ψυχολογία και Ψυχιατρική, σελ. 107 επ.

²⁵ ο.π. σελ. 112.

²⁶ Παραδόσεις Εγκληματολογίας Α’, σελ. 108 επ.

²⁷ Ποινικό Δίκαιο, σελ. 490.

και έντασης, ώστε να προσιδιάζουν σε άλλες, σωματικά αιτιολογημένες ψυχικές διαταράξεις, και να μην “ωχριούν” καθόλου σε σχέση με αυτές.²⁸

Όπως έχει αναφερθεί, το δεύτερο, διαζευκτικά απαιτούμενο σε σχέση με την ψυχική ή διανοητική διαταραχή, στοιχείο του πρώτου επιπέδου στο άρθρο 34 ΠΚ, είναι η διατάραξη της συνείδησης. Στην απόφαση 1498/2007 ο Άρειος Πάγος περιλαμβάνει στη διατάραξη της συνείδησης όλες τις ψυχικές διαταράξεις που δεν πηγάζουν από παθολογική κατάσταση του εγκεφάλου, αλλά εμφανίζονται σε ψυχικά υγιή άτομα και είναι πάντα παροδικές. Κατά τον ψυχίατρο Λειβαδίτη, στην έννοια της διατάραξης της συνείδησης περιλαμβάνονται συνθήκες διαβρωτικές για την ικανότητα του ανθρώπου να αντιλαμβάνεται και να επεξεργάζεται την πραγματικότητα²⁹, ενώ, επίσης, για τον Ανδρουλάκη, τα αίτια τέτοιας διατάραξης μπορεί να είναι είτε παθολογικά, όπως στη μέθη (οπότε η διατάραξη της συνείδησης συμπίπτει με ψυχική ή διανοητική διαταραχή), είτε φυσιολογικά, όπως στην υπερκόπωση, είτε ψυχολογικά, όπως στην αψιθυμία και τον πανικό.³⁰ Επικαλούμενος βασικά τον Lenckner, ο Κοτσαλής αναφέρει ότι «αυτή η διαταραχή της ικανότητας συνείδησης οδηγεί σε μια νέφωση ή μερικό αποκλεισμό της αυτοσυνειδησίας ή της συνείδησης του έξω κόσμου και έτσι σε έναν περιορισμό του ανακαθορισμού.³¹ Η διατάραξη της συνείδησης, πάντως, δεν συμπίπτει απαραίτητα με την αψιθυμία, αν και βαριές περιπτώσεις της τελευταίας μπορούν να οδηγήσουν στην, κατά το 34 ΠΚ, διατάραξη της συνείδησης.³² Ο Ανδρουλάκης ορίζει τις αψιθυμίες ως περιπτώσεις αιφνίδιας και έντονης υπερδιέγερσης ενός ανθρώπινου πάθους ή συναισθήματος που πατούν σε μη νοσηρή (ενδεχομένως και φυσιολογική) αιτία.³³ Συχνά οι αψιθυμίες διακρίνονται σε “σθενικές” και “ασθενικές”, όταν μια τέτοια συναισθηματική υπερδιέγερση εκδηλώνεται με επιθετικές πράξεις οργής, μίσους, εκδίκησης κτλ, ή με πράξεις φόβου, πανικού, απελπισίας κλπ, αντίστοιχα.³⁴ Πάντως, ο ποινικός νομοθέτης δεν επιφυλάσσει ενιαία μεταχείριση στις διάφορες μορφές αψιθυμιών, καθώς για τον δράστη ανθρωποκτονίας που τελεί σε βρασμό ψυχικής ορμής επιβάλλεται μειωμένη ποινή, ενώ, λόγου χάρη, η «δικαιολογημένη αγανάκτηση» δράστη εγκλημάτων απλής σωματικής βλάβης και εξύβρισης θεωρείται δυνητικός προσωπικός λόγος απαλλαγής από την ποινή. Ο Κιούπης διατυπώνει ότι θα πρέπει με φειδώ να γίνεται δεκτή η ύπαρξη ανικανότητας προς καταλογισμό σε περίπτωση αψιθυμιών, διότι ο εμφορούμενος από τέτοιες, δράστης, υποχρεούται κατ’ αρχήν να τις ηδαιλιούχσει, συμμορφούμενος με τον νόμο· εντούτοις, ο ίδιος δεν αποκλείει την άρση του καταλογισμού όταν η αψιθυμία οδηγήσει σε αδυναμία αντίληψης του αδίκου ή συμμόρφωσης με αυτό, όταν, δηλαδή, πληρωθεί επιπρόσθετα μία απ’ τις

²⁸ Δικαστική Ψυχολογία και Ψυχιατρική, σελ. 114.

²⁹ Ψυχιατρική και Δίκαιο, σελ. 386- 387.

³⁰ Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, σελ. 488.

³¹ Δικαστική Ψυχολογία και Ψυχιατρική, σελ. 92.

³² βλ. ενδ. ΑΠ 1234/2003.

³³ Ποινικό Δίκαιο, σελ. 491 επ.

³⁴ Κιούπης, Δικαστική Ψυχολογία και Ψυχιατρική, σελ. 50.

προϋποθέσεις του δεύτερου επιπέδου του άρθρου 34 ΠΚ.³⁵ Ποιες είναι, όμως, αυτές αναλυτικότερα;

Έχει επισημανθεί ότι για την αποδοχή της ανικανότητας προς καταλογισμό ενός δράστη, δεν αρκεί μόνο να πληρούται κάποιο απ' τα βιολογικά κριτήρια του πρώτου επιπέδου του άρθρου 34 ΠΚ, αλλά θα πρέπει κάποιο από αυτά να οδηγεί αυτόθροα και αιτιωδώς σε ένα από τα αξιολογικά κριτήρια, δηλαδή τα κριτήρια του δεύτερου επιπέδου του άρθρου αυτού. Ως εκ τούτου, ο δράστης πρέπει, κατά την τέλεση της πράξης του, να είχε απολέσει την ικανότητα να αντιληφθεί τον άδικο χαρακτήρα της ή να ενεργήσει σύμφωνα με την αντίληψή του για το άδικο αυτό. Η ικανότητα διάκρισης αντιστοιχεί στις νοητικές ικανότητες του δράστη (νοητικό στοιχείο), και η απουσία της έγκειται στο γεγονός ότι ο δράστης τελεί σε αναπόφευκτη και συγγνωστή πλάνη περί το άδικο, δηλαδή δεν είναι σε θέση να το αντιληφθεί. Η ικανότητα συμμόρφωσης, απ' την άλλη, αντιστοιχεί στο βουλητικό στοιχείο, και εξετάζεται, βέβαια, μόνο σε περίπτωση που το νοητικό στοιχείο λειτουργεί ομαλά. Στην περίπτωση, δηλαδή, αυτή, παρόλο που ο δράστης μπορεί να διαγνώσει τον άδικο χαρακτήρα μιας πράξης και όντως τον διαγιγνώσκει, εντούτοις αδυνατεί να κοντρολάρει το δυναμικό των αναστολών του, «δεν είναι σε θέση για σύννομη εμπύχωση και ποδηγέτηση».³⁶ Στις περιπτώσεις αδυναμίας συμμόρφωσης, οι οποίες είναι και οι δυσχερέστερα ελέγξιμες, μπορούν να καταταγούν ο πυρομανής που προβαίνει σε εμπρησμούς, καθώς και ο παιδεραστής που ασελγεί σε ανηλίκους, παρόλο που αμφότεροι γνωρίζουν το έγκλημα των ενεργειών τους.

~

Όπως συνάγεται απ' τα παραπάνω, το βιολογικό και αξιολογικό επίπεδο, που εσωκλείονται στην κρατούσα «μικτή μέθοδο» του άρθρου 34 ΠΚ, αντικατοπτρίζουν την επίδραση του ψυχισμού πάνω στην αξιολογικής χροιάς ικανότητα του ψππ για αντίληψη και συμμόρφωση. Άλλωστε, κατά τον Μανωλεδάκη, «οι βιολογικές ενδείξεις του άρθρου 34 ΠΚ χρησιμοποιούνται ως νομικές έννοιες και όχι κατά ιατρική ακριβολογία, η ψυχιατρική επιστήμη έρχεται συνεπώς να βοηθήσει στο σημείο αυτό τη νομική και όχι να την υποκαταστήσει».³⁷ Σε αυτό το στάδιο της εργασίας, πάντως, κρίνεται σκόπιμο να φωτιστούν περισσότερο διάφορες εκφάνσεις του βιολογικού επιπέδου, οι οποίες διακατέχουν συγκεκριμένα τους ψππ. Η αδρομερής, δηλαδή, αναφορά θα αγγίζει στοχευμένα αυτές τις ψυχικές νόσους, και θα αναδεικνύει αυτά τα ειδοποιά τους χαρακτηριστικά, που θα μπορούσαν να συνδέονται εγγύτερα με τη διάπραξη ενός εγκλήματος. Επισημαίνεται, βέβαια, εκ των προτέρων ότι η γράφουσα δεν κατέχει

³⁵ Κιούπης, Δικαστική Ψυχολογία και Ψυχιατρική, σελ. 52.

³⁶ Μανωλεδάκης, Ποινικό Δίκαιο, 1985, σελ. 488 επ. και 501 επ.

³⁷ Ποινικό Δίκαιο, Επιτομή Γενικού Μέρους, 2001, σελ. 586.

ιατρικές γνώσεις και ότι η επίκληση και ακροθιγής ανάλυση μιας, περί ψυχιατρικής, περιπτώσιολογίας, γίνεται χάριν ευχερέστερης μετάβασης σε άλλα, φιλοσοφικής υφής ζητήματα, που θα τεθούν στη συνέχεια. Άντληση πληροφοριών για τη συγκεκριμένη “νοσολογική” υποενοότητα θα αποτελέσουν τα, κρατούντα στη σύγχρονη ψυχιατρική και αναγνωρισμένα απ’ τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (WHO), ICD-10 και DSM-IV, ταξινομητικά συστήματα για τα συμπεριφορικά χαρακτηριστικά τα οποία μπορούν να δημιουργούν προβλήματα στο άτομο ή το κοινωνικό περιβάλλον.³⁸ Θα αντληθεί, επίσης, σημαντικό υλικό απ’ το σύγγραμμα «ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ» (Χριστοδούλου και συνεργάτες) της Ψυχιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Δεσπόζουσα θέση στη Δικαστική Ψυχιατρική κατέχει η έννοια της ψύχωσης.³⁹ Ως ψύχωση νοείται η ψυχική διαταραχή κατά την οποία υπάρχει σοβαρή απώλεια επαφής με την πραγματικότητα, που εκδηλώνεται με παραισθήσεις, ψευδαισθήσεις, αποδιοργανωμένη ομιλία και παράξενες ή κατατονικές συμπεριφορές. Οι ψυχώσεις διακρίνονται σε εξωγενείς/οργανικές και σε ενδογενείς/λειτουργικές. Οι πρώτες, όπως είναι επί παραδείγματι η προϊούσα παράλυση ή η εγκεφαλική σύφιλη, είναι αιτιολογημένες σωματικά, έχουν, δηλαδή, από υποβάθρο, ενώ αντίθετα οι δεύτερες (λόγου χάρη η σχιζοφρένεια), δεν είναι διαπιστώσιμες από κάποια εξωτερική αιτία, αλλά από την πλήρωση ή μη συγκεκριμένων επιστημολογικών προϋποθέσεων.

Όσον αφορά συγκεκριμένα στη σχιζοφρένεια, τη βασίλισσα των ψυχώσεων, κατά τον Πατρίκιο, πρέπει να αναφερθεί ότι η σύγχρονη ψυχιατρική έρευνα την αποδίδει σε «διαπλοκή και αλληλεπίδραση βιολογικών, ψυχολογικών και ψυχοκοινωνικών παραγόντων». Στις συνάψεις των νεύρων των σχιζοφρενικών ασθενών είναι αυξημένη η συγκέντρωση ντοπαμίνης, ενώ επίσης είναι σημαντικός ο ρόλος και άλλων νευροδιαβιβαστικών ουσιών. Την ψυχιατρική κοινότητα προβληματίζει ιδιαίτερα το αδιευκρίνιστο της αιτιολογίας της συγκεκριμένης νόσου. Η κληρονομικότητα, πάντως, θεωρείται μέχρι ενός σημείου αιτιοπαθογενετικός παράγοντας της νόσου αυτής, καθώς βάσει ερευνών, εμφανίζεται μέχρι και δεκαπλάσια η πιθανότητα ανάπτυξής της σε πρώτου βαθμού συγγενείς σχιζοφρενών. Σε επίπεδο οργανικής εγκεφαλικής λειτουργίας, η ψυχιατρική κοινότητα εντοπίζει σε σχιζοφρενείς ασθενείς διαταραχές κατά βάση στον μετωπιαίο λοβό, σε μέρη του υπερμεσολοβίου συστήματος και στα βασικά γάγγλια. Ορθώνονται, ωστόσο, και άλλες επιστημολογικές θέσεις για την αιτιολογία και την προέλευση της σχιζοφρένειας, οι οποίες, βέβαια, τροποποιούνται, αναδιατυπώνονται και εμπλουτίζονται, προϊούσης -χρονικά και ποιοτικά- της επιστημονικής μελέτης. Στις ψυχογενετικές απόψεις εντοπίζεται, μεταξύ άλλων, η ψυχαναλυτική προσέγγιση, κατά την οποία η σχιζοφρένεια είναι αποτέλεσμα μιας πρώιμης και ανεπίλυτης, μέχρι τώρα, ενδοψυχικής διαπάλης: προσπάθειας του

³⁸ Αλεβιζόπουλος, ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ, σελ. 249.

³⁹ Κιούπης, σελ. 37 επ., Κοτσαλής σελ. 119 επ., Ανδρουλάκης σελ. 488 επ., Αλεβιζόπουλος σελ. 17 επ.

«Εγώ» να συντονίζει τις σεξουαλικές/επιθετικές ενορμήσεις, που εκπορεύονται από την πίεση των ενστίκτων του «Εκείνου», με τις ενορμήσεις που επιβάλλονται από το «Υπερεγώ», δηλαδή τις ηθικές αναστολές. Η διαμάχη αυτή επιφέρει την αποργάνωση του Εγώ, την οποία ο σχιζοφρενής, με πισωγύρισμα σε πρωιμότερα στάδια της ψυχοσεξουαλικής του ανάπτυξης, προσπαθεί να υπερκεράσει. Επέρχονται, έτσι, μαζί με πληθώρα άλλων συμπτωμάτων, παραληρητικές (πχ. διωκτικές) ιδέες, διαταραχές της αντίληψης (ψευδαισθήσεις, παραισθήσεις), διαταραχές του συναισθήματος (επιπέδωση του συναισθήματος- συναισθηματική απροσφορότητα), διαταραχές της βούλησης (παρορμητικές πράξεις, “κατατονική διέγερση” :βίαιη, ασύνδετη και ασυγκράτητη διέγερση), και αντικοινωνικότητα. Μία απ’ τις πολλές κλινικές μορφές της σχιζοφρένειας είναι η παρανοειδής μορφή, όπου το άτομο μπορεί να οδηγηθεί σε επιθετική, μέχρι και ανθρωποκτονική ή και αυτοκαταστροφική συμπεριφορά. Για τη θεραπεία της σχιζοφρένειας κρατούν δύο κυρίως προσεγγίσεις: η βιολογική, που περιλαμβάνει κατά βάση τη φαρμακοθεραπεία, καθώς και η ψυχοκοινωνική, με δεσπόζουσες διαφόρων τύπων ψυχοθεραπείες, αλλά και άλλες αποκαταστατικές μεθόδους μέσω της εκμάθησης ατομικών και κοινωνικών δεξιοτήτων.

Στην ευρεία κατηγορία των ψυχικών διαταραχών εντάσσεται και η σχιζότυπη διαταραχή, η οποία, παρά την πιθανή γενετική συσχέτιση με τις σχιζοφρενικές διαταραχές (εντοπίζεται συχνότερα σε συγγενικά πρόσωπα σχιζοφρενών) και παρόλο που θεωρείται ότι αποτελεί μέρος του γενετικού φάσματος της σχιζοφρένειας, ωστόσο, διαφέρει από αυτή. Στη σχιζότυπη διαταραχή απαντούν ανωμαλίες της σκέψης και του συναισθήματος, ενώ, μεταξύ άλλων, ενδέχεται να παρατηρηθούν παρανοϊκές ιδέες και ιδεοληπτικές σκέψεις χωρίς εσωτερική αντίσταση, συχνά με δυσμορφοφοβικό, σεξουαλικό ή επιθετικό περιεχόμενο.

Επιπλέον, συναφής, αλλά διακριτή από τη σχιζοφρένεια, είναι η παραληρητική διαταραχή, της οποίας μοναδικό χαρακτηριστικό, αποτελούν οι παραληρητικές ιδέες, ενώ η διάρκεια των συμπτωμάτων πρέπει να ξεπερνάει τον ένα μήνα για να διαπιστωθεί η νόσος. Ένας από τους βασικούς τύπους παραληρητικής διαταραχής είναι ο “διωκτικός”, η ύπαρξη του οποίου γεννά στον ασθενή, απειλητικού και διωκτικού περιεχομένου παραληρητικές ιδέες, που συχνά τον οδηγούν σε εχθρικότητα, καχυποψία, θυμό, μέχρι και βίαιη συμπεριφορά.

Μια άλλη ευρεία κατηγορία που θα μπορούσε, τηρουμένων και των λοιπών προϋποθέσεων, να υπάγεται στο βιολογικό επίπεδο του άρθρου 34 ΠΚ, είναι οι συναισθηματικές διαταραχές. Σε αυτές, χαρακτηριστική είναι η ένταξη του μανιακού επεισοδίου, το οποίο, παρά τις διάφορες μορφές του, διακρίνεται μάλλον σε κάθε περίπτωση από έξαρση της διάθεσης (υπερθυμία) και αύξηση (ποσοτική και σε ταχύτητα) της σωματικής και ψυχικής δραστηριότητας. Οι υποδιαίρεσεις αυτής της κατηγορίας πρέπει να χρησιμοποιούνται μόνο για το ένα μονήρες μανιακό επεισόδιο, καθώς, εάν αυτού προηγούνται ή έπονται άλλα συναισθηματικού τύπου επεισόδια (καταθλιπτικά, μανιακά ή υπομανιακά), η

διαταραχή είναι διπολική συναισθηματική. Μία υποκατηγορία μανιακού επεισοδίου είναι η μανία χωρίς ψυχωσικά συμπτώματα, η οποία, όταν διακατέχει το άτομο, το εξωθεί συχνά σε ευερεθιστότητα ή και σε επιθετική συμπεριφορά, απεκδυόμενη ηθικών αναστολών. Βαρύτερη, πάντως, είναι η μανία με ψυχωσικά συμπτώματα, η κλινική εικόνα της οποίας μπορεί να περιλαμβάνει μέχρι και παραληρητικές ιδέες διωκτικού περιεχομένου, επιθετικότητα ή βιαιοπραγίες.

Αναφορικά με τις διαταραχές σεξουαλικής προτίμησης (:παραφιλίες), θα γίνει ειδική μνεία στην παιδοφιλία και συγκεκριμένα στην «περίπτωση Alex».⁴⁰ Το 2000, ο σαραντάχρονος τότε Alex παρουσίασε παιδοφιλικές τάσεις, τις οποίες εκδήλωνε αναζητώντας και συλλέγοντας παιδικό πορνογραφικό υλικό, αλλά και προσεγγίζοντας ερωτικά την ανήλικη κόρη της γυναίκας του. Όταν έγινε αντιληπτός, διατάχθηκε διαζευκτικά ο εγκλεισμός του στη φυλακή ή η παρακολούθηση δωδεκάμηνου προγράμματος σε κέντρο αποκατάστασης. Ο ίδιος επέλεξε τη δεύτερη εναλλακτική, ωστόσο το γεγονός ότι κατά την παραμονή του εκεί παρενοχλούσε σεξουαλικά το προσωπικό και άλλους ασθενείς, τον οδήγησε στη φυλακή. Μια νύχτα πριν να δικαστεί, εισήχθη στο νοσοκομείο λόγω δυνατών πονοκεφάλων, που τον ενοχλούσαν χρόνια, όπου διαπιστώθηκε η ύπαρξη ενός μεγάλου όγκου στον εγκέφαλό του ("right orbitofrontal tumor"). Μετά την αφαίρεση του όγκου αυτού, οι παιδοφιλικές του τάσεις εξαφανίστηκαν, ωστόσο, μετά έξι μήνες επανεμφανίστηκαν. Ήταν τότε ακριβώς που οι γιατροί ανίχνευσαν εναπομείναν τμήμα του όγκου στον εγκέφαλό του, το οποίο μάλιστα διογκωνόταν. Η συμπεριφορά του Alex ομαλοποιήθηκε ξανά μετά την ολική αφαίρεση του όγκου. Πάντως, για την εξέταση γενικότερα εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας (πχ. βιασμού, κατάχρησης ανηλίκων), βοηθητικό γνώμονα ίσως αποτελούσε παλιότερη γερμανική νομολογία, την οποία παραθέτει ο Κοτσαλής⁴¹, και η οποία αναφέρει ότι κατάφαση της ανικανότητας για καταλογισμό «θα πρέπει να γίνεται, όταν ο δράστης στερείται –εξαιτίας του εκφυλισμού της προσωπικότητάς του, του συνδεδόμενου με τη σεξουαλική ορμή- της φυσικής αναστολής που χρειάζεται, για να μπορεί να αντισταθεί στην πρόκληση της συγκεκριμένης πράξεως, όταν η ανωμαλία της ορμής συνδέεται με μια εκφύλιση της προσωπικότητάς του που αφορά το δυναμικό των αναστολών».⁴²

Τέλος, από τις διαταραχές συνηθειών και ελέγχου των ενορμήσεων, θα γίνει μια σύντομη αναφορά στην πυρομανία και την κλεπτομανία, των οποίων η εκδήλωση στοιχειοθετεί κατ' αρχήν τα εγκλήματα του εμπρησμού και της κλοπής, αντίστοιχα. Ως προς την πυρομανία, κατά την οποία ο ασθενής ικανοποιείται ή και ανακουφίζεται προκαλώντας επανειλημμένα, και γενικά παρακολουθώντας,

⁴⁰ J. Burns and R. Swendlowm, Right Orbitofrontal tumor with pedophilia symptom and constructional apraxia sign, Archives of neurology, 2003, σελ. 437- 440.

⁴¹ Δικαστική Ψυχολογία και Ψυχιατρική, σελ. 115.

⁴² Για μια ακόμα έρευνα στο Ηνωμένο Βασίλειο που αφορά σε ακαταλόγιστους ασθενείς, μεταξύ των οποίων και ορισμένοι με κάποια εγκεφαλική βλάβη πρβλ. GRUBIN DH. Unfit to plead in England and Wales, 1976-1988: A survey. Br j Psychiatry 1991, 158: 540-548.

πυρκαγιές, χωρίς να διαπνέεται από κάποιο άλλο κίνητρο (πχ. ιδεολογικό) και χωρίς να πάσχει από άλλη διαταραχή (πχ. αντικοινωνική διαταραχή προσωπικότητας), πρέπει να σημειωθεί ότι η επιστημονική κοινότητα δεν διαθέτει αξιόπιστα στοιχεία σχετικά με την αιτιοπαθογένεια αυτής της διαταραχής. Η κλεπτομανία είναι διαταραχή που χαρακτηρίζεται από υποτροπιάζουσα αποτυχία του ατόμου να αντισταθεί στην παρόρμηση κλοπής αδιάφορων από κάθε άποψη, για το ίδιο, αντικειμένων. Ο ασθενής- δράστης νιώθει άγχος και ένταση πριν διαπράξει την κλοπή, αίσθημα απόλαυσης κατά της διάρκειά της, και ηρεμία αμέσως μετά. Υποστηρίζεται ότι μέσω της κλεπτομανίας το άτομο εκφράζει μια ασυνείδητη ανάγκη του να «ενδοβάλλει» ένα αντικείμενο προς κάλυψη ψυχολογικών του ελλειμμάτων, καθώς και ότι στην κλεπτομανία ενυπάρχει μια τάση για αυτοτιμωρία μέσω ασυνείδητων ενοχών εξαιτίας της διάπραξης της κλοπής. Πιθανολογείται, πάντως, από κάποιους ερευνητές η συμμετοχή στην κλεπτομανία μιας νευροφυσιολογικής δυσλειτουργίας στο σεροτονινεργικό επίπεδο, εξαιτίας ομοιοτήτων αυτής της διαταραχής με την ιδεοψυχαναγκαστική.

Στο σημείο αυτό θα παρατεθούν κάποια ευρήματα που γνωστοποιεί το άρθρο «Αποτύπωση της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας ακαταλόγιστων ψυχικά ασθενών, άρθρα 69 του Ποινικού Κώδικα»⁴³, όπως αυτά ιχνηλατήθηκαν μέσα από έρευνα στο Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Αττικής «Δαφνί», στο «Δρομοκαϊτείο» Ψυχιατρικό Νοσοκομείο και στο Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Θεσσαλονίκης, από τον Μάιο 2016 έως και τον Φεβρουάριο 2017. Εντοπίστηκε ότι από τα 155 συνολικά άτομα που νοσηλεύθηκαν εκεί (με μέσο όρο παραμονής τους ως ακαταλόγιστων τα 11 έτη), οι 134 ήταν άνδρες και οι 21 ήταν γυναίκες, ενώ ως προς την ηλικία τους ο μέσος όρος ανερχόταν στα 49,7 έτη. Σχετικά με την πάθησή τους, τα ποσοστά εμφάνισης είχαν ως εξής: 86,4% σχιζοφρένεια, 10,9% διαταραχή προσωπικότητας, ενώ τα ποσοστά εμφάνισης των διαπραχθεισών αξιόποινων πράξεων, ήταν τα ακόλουθα: 52,9% για την ανθρωποκτονία, 20,6% για την απόπειρα ανθρωποκτονίας, 9,7% για τον εμπρησμό, 16,8% για άλλα όπως ληστεία, ασέλγεια σε ανήλικο, πρόκληση βαριάς σωματικής βλάβης κα. Επιπλέον, γενικότερα στο συγκεκριμένο άρθρο αναφέρεται ότι η επικινδυνότητα είναι συγκοινωνούν δοχείο κατά βάση με τις ψυχωτικές διαταραχές, ιδίως στην περίπτωση της σχιζοφρένειας, παρανοειδούς ή κατατονικού τύπου, με συμπτώματα όπως παραλήρημα- επιτακτικές ψευδαισθήσεις, μανία και μείζονα κατάθλιψη, καθώς και με τις διαταραχές προσωπικότητας (κυρίως αντικοινωνική και μεθοριακή διαταραχή προσωπικότητας). Η επικινδυνότητα, μάλιστα, των ασθενών αυτών, η οποία δυνητικά μεταρσιώνεται σε εγκληματική πράξη, επιτείνεται όταν αυτοί δεν συμμορφώνονται στη θεραπευτική διαδικασία, καθώς και σε περιπτώσεις συννοσηρότητας. Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει μια προσέγγιση, η οποία παρατίθεται στο άρθρο, και αφορά στη σχέση ανθρωποκτονίας και σχιζοφρένειας. Με βάση αυτήν, η διάπραξη της ανθρωποκτονίας από έναν σχιζοφρενή λειτουργεί

⁴³ των Σ. Μαρτινάκη, Χ. Ασημόπουλου, Α. Παπαϊωάννου, Π. Αντωνακάκη, Ε. Μαγειροπούλου (15.10.2017).

σαν ένας μηχανισμός αποτροπής της πλήρους απορρύθμισής του, αφού μέσω αυτού του ενεργήματος, ελάχιστα πριν τα εσωτερικά χαρακτηριστικά της νόσου φτάσουν στο άκρον άωτον της έντασής τους, ο ασθενής καταφέρνει με αυτό τον τρόπο να τα εκφορτίσει, να τα ξορκίσει.

Είναι, πάντως, γεγονός ότι, με την πάροδο του χρόνου και τη (μετα)κύλιση της επιστημονικής γνώσης, οι νευροεπιστήμες κεντρίζουν ολοένα περισσότερο την προσοχή και των ενδιαφέρον πολλών επιστημονικών πεδίων, όπως και του σχετικά νεοπαγούς πεδίου του Νευροδικαίου (Neurolaw). Το Νευροδίκαιο, συγκερασμός πολλών επιστημονικών κλάδων, όπως της νευρολογίας, της ψυχιατρικής, του δικαίου, της φιλοσοφίας, της εγκληματολογίας, αξιοποιείται συχνά πλέον, ιδίως στις ΗΠΑ και σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες, σε όλα σχεδόν τα στάδια της ποινικής διαδικασίας, από την αιτιολόγηση του εγκληματικού φαινομένου και τη σκιαγράφιση του βιολογικού προφίλ του ψππ, μέχρι τη χρήση αυτών των δεδομένων ως αποδεικτικών στοιχείων-πραγματογνωμοσυνών για συνεκτίμηση στο επίπεδο του καταλογισμού ή της επιμέτρησης της ποινής.⁴⁴ Ως προς τις τελευταίες αυτές πρακτικές, αξίζει να σημειωθεί ότι βαρύνουσα είναι η θέση που διαδραματίζουν διάφορες νευροαπεικονιστικές τεχνικές (ανατομικές: MRI, CAT scan, και λειτουργικές: EEG, fMRI, PET, SPECT), όπως χαρακτηριστικά συνέβη στην υπόθεση di Como⁴⁵: Μετά την προσκόμιση δύο αντιφατικών πραγματογνωμοσυνών, το δικαστήριο ήχθη στην κρίση που “υπέδειξε” μία τρίτη (πραγματογνωμοσύνη): τρισδιάστατη μαγνητική μορφομετρική ανάλυση και ηλεκτροεγκεφαλογράφημα (που απεικόνιζαν εγκεφαλικές ανωμαλίες), τεστ μνήμης (που φανέρωναν ελλείψεις ως προς τη λειτουργία αυτής) και γενετικές εξετάσεις που έδειχναν χαμηλή δραστηριότητα του γονιδίου MAO-A (Μονοαμεινο-οξειδάσης, του αποκαλούμενου «warrior gene»), οδήγησαν το δικαστήριο στην απόφαση ότι η κατηγορούμενη είχε μειωμένο καταλογισμό. Κι αυτό διότι οι συγκεκριμένες εγκεφαλικές ανωμαλίες, κρίθηκε ότι συνδέονται με ψυχαναγκαστική διαταραχή και επιθετικότητα, τα ελλείμματα μνήμης, με αποσυνδεδετική διαταραχή ταυτότητας, και η υπολειτουργία του MAO-A, με εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς. Καίρια, πάντως, κρίνεται [η παράθεση εν προκειμένω] [τ]η[ς] παρατήρηση[ς] του Γεώργιου Γιαννούλη, ο οποίος κάνει λόγο για «αμφίστομο μάχαιρα» όταν αναφέρεται στα πορίσματα των νευροεπιστημών για την τύχη-έκβαση της δίκης ενός ψππ, καθώς ο ρόλος τους –σε κάθε περίπτωση καταλυτικός- μπορεί να οδηγήσει σε διαμετρικά αντίθετα αποτελέσματα: σε αυτά που “αθώνουν” έναν ακαταλόγιστο παραβάτη, ή σε αυτά που επιτάσσουν τον εγκλεισμό ενός επικίνδυνου, για τη δημόσια ασφάλεια, εγκληματία.⁴⁶

~

⁴⁴ πρβλ. Γκότση, Νευροεπιστήμες: Από το εργαστήριο στις αίθουσες των Δικαστηρίων, The Art of Crime, Νοέμβριος 2016.

⁴⁵ υπόθεση di Como, in Guida al diritto, 20.05.2011.

⁴⁶ πρβλ. Γιαννούλη, Η ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΔΡΑΣΤΗ ΚΑΙ Η ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΚΙΝΔΥΝΩΝ ΑΠΟ ΔΙΚΑΙΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΣΚΟΠΙΑΣ, Αθήνα, 2017, σελ. 64-65.

Πάντως, ο Γάλλος φιλόσοφος Μισέλ Φουκώ φαίνεται να αντιμετωπίζει αρκετά σκωπτικά τα πορίσματα της ψυχιατρικής στο βιβλίο του «Η Ιστορία της Τρέλας». «Στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα, η εικόνα των ζωτικών πνευμάτων στα κανάλια των νεύρων, με όλες τις μηχανικές και μεταφυσικές αντινομίες της, συχνά θ' αντικατασταθεί από μian άλλη εικόνα, πιο αυστηρά φυσική, αλλά με ακόμη πιο συμβολική αξία, της τάσης που κυριεύει τα νεύρα, αγγεία κι ολόκληρο το σύστημα από οργανικές ίνες. Η μανία λοιπόν είναι ένα τέντωμα (τάση) των ινών σε βαθμό παροξυσμού, κι ο μανιακός μοιάζει με όργανο που οι χορδές του δονούνται και με το πιο παραμικρό κι απόμακρο ερέθισμα, από μian έλξη αρκετά ισχυρή. [...] Ο Θεόφιλος Bonet, στο έργο του *Sepulchretum anatomicum*, βεβαιώνει ότι οι εγκέφαλοι των μανιακών [...] του 'χαν φανεί πάντα σε κατάσταση ξηρότητας, σκλήρυνσης και θρυπτικότητας. [...] Όσο αναπτύσσονταν όλες αυτές οι ποιοτικές απλουστεύσεις, η μανία αποκτούσε όλες τις διαστάσεις της και, συνάμα, την ενότητά της. Βέβαια, έμεινε βασικά ό,τι ήταν στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, μια "έξαψη χωρίς πυρετό" [...], όλα όσα η δυναμική αυτής της κίνησης και της θερμότητας διαμόρφωσε σιγά σιγά σε κύριο χαρακτήρα της μανίας, θα θεωρηθούν σαν ένα φυσικό σύνολο, σαν μια άμεση αλήθεια της ψυχολογικής παρατήρησης.»⁴⁷. Μέσα από πληθώρα τέτοιων διατυπώσεων και διαπιστώσεων⁴⁸, ο Φουκώ αναδεικνύει την "καταγωγή" της ιατρικής σκέψης προ του σταδίου του θετικισμού, και θεωρεί (τα) έωλα πορίσματα αυτής της καταγωγής ως αντικατοπτρισμό και της σημερινής επιστημονικής του σαθρότητας.⁴⁹ Έννοιες όπως η μανία και η μελαγχολία άντλησαν, κατά τον Φουκώ, την εννοιολογική τους σάρκα μέσα από την "εμπειρία της τρέλας", χάρη στην οποία έγιναν περισσότερο αντιληπτές.⁵⁰ Όμως «Η τρέλα είναι αυταπάτη.»⁵¹, βροντοφωνάζει συγκαλυμμένα –συχνά και ευθέως- ο Φουκώ σε όλο το έργο του. Κατά τον ίδιο, η ψυχιατρική δεν διακρίνεται από αντικειμενικότητα, αλλά από «αντικειμενοποίηση μαγικού χαρακτήρα», με ηθικολογικές καταβολές, τις οποίες φαίνεται να αντικατέστησε το θετικιστικό πνεύμα, χωρίς βέβαια να τις εξαλείψει ουσιαστικά. «[Η τρέλα] ήταν κάτι απέραντα μικρότερο απ' τον εαυτό της: ένα σύνολο από πειθώ και μυθοποίηση.»⁵².

Πιο συγκεκριμένα, ο Φουκώ εξετάζει την «τρέλα» μέσα από ένα κοινωνικο-ιστορικό πρίσμα, σημειώνοντας, πάντως, ως καταλύτες αυτής της πορείας την ίδρυση του Γενικού Νοσοκομείου στο Παρίσι το 1656⁵³, καθώς και την απελευθέρωση των φρενοβλαβών της Bicetre απ' τον Philippe Pinel το 1793⁵⁴. Ως προς το Γενικό Νοσοκομείο του Παρισιού, μπορεί χάριν επίτασης να σημειωθεί ότι διακρινόταν από ελατήρια κοντινά σε ένα είδος "κοινωνικής ευγονικής", καθώς

⁴⁷ Φουκώ, Η Ιστορία της Τρέλας, σελ. 137- 139.

⁴⁸ ο.π., πχ. σελ. 106-107, 165-176

⁴⁹ βλ. και σελ. 74, 98, 164

⁵⁰ σελ. 140

⁵¹ σελ. 192

⁵² σελ. 265

⁵³ σελ. 45 επ.

⁵⁴ σελ. 235

σκοπός του ήταν να συγκεντρώσει στους κόλπους του περιθωριακά άτομα, απομακρύνοντάς τους έτσι από τον “υγιή” κοινωνικό ιστό⁵⁵. Ήδη από τον Μεσαίωνα οι «τρελοί» -όρος αδόκιμος κατά τη γνώμη μου, που, όμως, χρησιμοποιεί αρκετά ο Φουκώ, οπότε τον παραθέτω αυτούσιο-, έφεραν βαρύ κοινωνικό στίγμα: τους μαστίγωναν δημόσια, τους κυνηγούσαν, τους έδιωχναν από την πόλη.⁵⁶ «Ο Μεσαίωνας την τρέλα την είχε κατατάξει στ’ αμαρτήματα.», διαπιστώνει ο Φουκώ.⁵⁷ Στην Αναγέννηση η τρέλα αναδείχθηκε και ξεδιπλώθηκε αριστοτεχνικά μέσα από πολλές πτυχές της Τέχνης, της φιλοσοφίας⁵⁸, της θεολογίας.⁵⁹ Στο δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα, πάντως, η περιρρέουσα ατμόσφαιρα επηρεάστηκε ριζικά, κατά τον Φουκώ, όπως προαναφέρθηκε, από την ίδρυση και λειτουργία του Γενικού Νοσοκομείου στο Παρίσι, το οποίο μόνο κατ’ ευφημισμόν έφερε ιατρικό πρόσημο. Σε αυτό στοιβάζονταν ετερογενείς κοινωνικές ομάδες, των οποίων συνισταμένη ήταν το περιθωριακό τους status. Άνεργοι, φτωχοί, τρελοί απ’ όλο το Παρίσι πήγαιναν ή τοποθετούνταν εκεί, όπου έβρισκαν φαγητό και στέγη, κι ας τελούσαν υπό καθεστώς αστυνόμευσης, κι ας υπόκειντο στην εξουσία εφ’ όρου διορισμένων διευθυντών που τους «φρόντιζαν» κατά το δοκούν.

Ο συγγραφέας παρατηρεί ότι το “παράδειγμα” του Γενικού Νοσοκομείου ακολούθησαν μέσα σε λίγα χρόνια πολλά αντίστοιχα ιδρύματα σε όλη την Ευρώπη. Σε τέτοια «ιδρύματα εγκάθειρξης», νοσοκομεία, φυλακές, κάτεργα, τοποθετούνταν κάτω από αυστηρό καθεστώς και πίσω από την προμετωπίδα της φιλανθρωπίας, ευπαθείς ομάδες, όπως κατάδικοι, συφιλιδικοί, φτωχοί, τρελοί. Για τον Φουκώ, το φαινόμενο αυτό είναι αρκετά περίπλοκο και δεν εξηγείται απλά με αναγωγές στη φιλαλληλία της προεπαναστατικής εποχής. Η «εγκάθειρξη» αυτών των ομάδων, εξυπηρετούσε πολλαπλά την κοινωνία: διέκρινε και οριοθετούσε τεχνηέντως τις ομάδες αυτές από τα υπόλοιπα “κανονικά” άτομα του κοινωνικού συνόλου, οι οποίες, μάλιστα, γίνονταν έτσι αντιληπτές ευκολότερα- αποστασιοποιημένα.⁶⁰ Επιπρόσθετα, γεννούσε μιαν ηθική της εργασίας, αφενός δίνοντας τη δυνατότητα για εργασία σε όσους δεν θα μπορούσαν διαφορετικά να εργαστούν και αφετέρου επιβάλλοντας την άφευκτη υποχρέωσή τους να εργαστούν (στις φυλακές, τα ιδρύματα, τα κάτεργα). Τέλος, εξυπηρετούσε την οικονομική ανάπτυξη, διότι περιθωριακές ομάδες τοποθετούνταν έτσι κατά κάποιο τρόπο στον εργασιακό μηχανισμό της κοινωνίας, και, πάντως, δεν της προκαλούσαν σημαντικές ρωγμές, όπως θα γινόταν αν, αντί σε αυτόν, βρίσκονταν μόνο στη ζυγαριά της ανεργίας και της αεργίας.⁶¹ Το καθεστώς αυτό εγκάθειρξης και –κατ’ ουσίαν- καταναγκασμού σε παροχή εργασίας είναι, κατά τον Φουκώ, διαποτισμένο από τη θρησκεία, της οποίας οι επιταγές εφαρμόζονται μέσω της αστυνόμευσης των τροφίμων, και

⁵⁵ σελ. 279

⁵⁶ σελ. 15

⁵⁷ σελ. 27

⁵⁸ πρβλ Montaigne

⁵⁹ πρβλ. Έρασμο

⁶⁰ σελ. 68, 80- 81, 127

⁶¹ σελ. 50-51, 58-59

γίνεται, έτσι, ευχερέστερη η κατοχύρωση «αρετής και τάξης».⁶² Με τον τρόπο αυτό και με την πάροδο του χρόνου, η τρέλα ανανοηματοδοτήθηκε, απεκδύθηκε κάθε φαντασιακού και ελευθεριακού στοιχείου που κατείχε προηγουμένως χάρη και μέσα στο πεδίο της Τέχνης, και περιχαρακώθηκε μέσα στην εγκάθειρξη, αντλώντας πλέον την απαξία της από την ηθική και τη λογική, που έστεκαν ορθόστοιχες προς τις αξιώσεις της πολιτείας του 17^{ου} αιώνα κι έπειτα.⁶³ «Τον παραλογισμό αρχίζουν πια να τον μετρούν σαν μια εκτροπή από την κοινωνική νόρμα».⁶⁴ Φυλακισμένη στην εγκάθειρξη, η τρέλα συγκεκριμενοποιήθηκε, συμβολίστηκε, εγκλωβίστηκε.

Ο Φουκώ σημειώνει ότι μετά τον 17^ο αιώνα η ιατρική αρχίζει να συγχρωτίζεται με τους κανόνες της ηθικής και να δημιουργεί συμπαιγνία μαζί της: δεν είναι τυχαία η φυλάκιση πίσω απ' τα ίδια κάγκελα, των συφιλιδικών, και γενικά των ασθενών αφροδίσιων νοσημάτων, με τους τρελούς. «Τ' αμαρτήματα της σάρκας» όσο και «τα παραπτώματα της λογικής» πρέπει να έχουν θέση στην εγκάθειρξη, διότι μόνη αυτή «θα γεννήσει αυτά τα περίφημα ηθικά φάρμακα – τιμωρίες και θεραπευτικές- τα οποία θ' αποτελέσουν την κύρια δραστηριότητα των πρώτων ασύλων του 19^{ου} αιώνα [...]».⁶⁵ Κατά την κλασική περίοδο, μάλιστα, η «ενοχή» της τρέλας, του παραλογισμού, κατά τις παρατηρήσεις του Φουκώ, συνίστατο στην υποδούλωση της λογικής στα πάθη και στα ένστικτα, στην ανεπεξέργαστη, δηλαδή, ανθρώπινη φύση.⁶⁶ «[Γ]ια τον κλασικισμό [...] τρέλα είναι η ενσάρκωση του ανθρώπου στο ζώο· αυτή, σαν έσχατο στάδιο της πτώσης του, αποτελεί και το πιο τρανό σημάδι της ενοχής του [...], τη μορφή της κατάλυσης του ανθρώπινου προσώπου»⁶⁷, και συνεπώς οι πάλαι ποτέ θεραπευτικές μέθοδοι απέκτησαν τιμωρητικό πρόσημο.⁶⁸ Πάντως, η συνύφανση -ή μάλλον η σύμφυση- ενοχής και τρέλας, που εδραιώθηκε στην αντίληψη του 19^{ου} αιώνα, μετέρχεται κατά βάση πρακτικές επιβολής ποινών απέναντι στην τρέλα.⁶⁹

Οι εγκάθειρκτοι τρελοί τύγχαναν της ίδιας μεταχείρισης με ποινικούς κρατουμένους, σημειώνει ο Φουκώ.⁷⁰ «[Α]ν οι τρελοί είναι ιδιαίτερα επικίνδυνοι, τους κρατούν μ' ένα σύστημα καταναγκασμού που δεν έχει χαρακτήρα τιμωρίας, αλλά επιδιώκει μοναχά να περιορίσει αυστηρά τα όρια μιας τρέλας που ξεσπά σε μανία. Τους αλυσοδένουν, κατά κανόνα, στους τοίχους και στα κρεβάτια».⁷¹ Τέτοιες

⁶² σελ. 62

⁶³ σελ. 63

⁶⁴ σελ. 80

⁶⁵ σελ. 69- 71

⁶⁶ σελ. 78- 79, 98

⁶⁷ σελ. 97

⁶⁸ σελ. 180-181

⁶⁹ σελ. 183-186 και βλ. σελ. 238-239, 242, 259

⁷⁰ σελ. 83

⁷¹ σελ. 88

συνθήκες απέχουν παρασάγγας από σωφρονιστικές πρακτικές, και προσιδιάζουν περισσότερο σε εικόνες αποκτήνωσης φυλακισμένων ζώων.⁷²

Από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, οι παραισθήσεις, οι ψευδαισθήσεις, η έλλειψη αυτοελέγχου, και οι εν γένει “ανωμαλίες” της τρέλας, συναρτώνται με την έννοια της ενοχής, των ηθικών κυρώσεων, της δίκαιης τιμωρίας, καθώς οι αρρώστιες, σωματικές και ψυχοδιανοητικές, αποβάλλουν πια σε μεγάλο βαθμό το φυσιοκρατικό υπόβαθρό τους και θεωρούνται απάντηση σε τυχόν επιλήψιμες συμπεριφορές του αρρώστου.⁷³ Έχει στρωθεί, λοιπόν, το πεδίο «όπου σύντομα θα συναγωνιστούν η ψυχολογία κι η ηθική. Η “επιστημονική ψυχιατρική” του 19^{ου} αιώνα έχει γίνει πια εφικτή».⁷⁴ Κατά τον Φουκώ, στην ιστορική της αφετηρία, η τρέλα συνδεόταν με το φόβο μιας αρρώστιας, μιας μόλυνσης, της οποίας τα όρια με τη λέπρα ήταν συχνά συγκεχυμένα, και πάντως αυτή συνδεόταν με αξεδιάλυτα, φανταστικά θέματα γύρω απ’ τον παραλογισμό.⁷⁵ Αυτό το «μισοσκόταδο» που αιωρείτο γύρω απ’ την τρέλα, ήρθε να διασκεδάσει η “γνώση” και το θετικιστικό πνεύμα της ιατρικής, και δη, μιας «ιατρικής ανάκατης με ηθική».⁷⁶ «Γνωρίζουμε κίολας για την ανησυχία που γέννησαν οι “αρρώστιες των νεύρων” και για τη συνειδητοποίηση ότι ο άνθρωπος, όσο τελειοποιείται πολιτιστικά, γίνεται πιο εύθραστος».⁷⁷ «[Ο],τι σχετιζόταν με την αρρώστια θα θεωρηθεί οργανικό, κι ό,τι με το παράλογο, με την υπέρβαση του λόγου, θα το χρεώσουν στα ψυχολογικά».⁷⁸ Έτσι, από το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα και εφεξής, «αρχίζει να διαμορφώνεται η “αλλοτρίωση” σαν έννοια ιατρική κι η “αλλοτρίωση” σαν έννοια φιλοσοφική [...]», παρατηρείται, δηλαδή, ενός είδους διάβρωση στις σχέσεις του ανθρώπου με τον έσω και έξω κόσμο του.⁷⁹ Στο τέλος, μάλιστα, του 18^{ου} αιώνα, όπως διαπιστώνει ο Φουκώ, αναδύεται η έννοια της ψυχασθένειας, όπως την αναγνωρίζει σήμερα η επιστήμη, και σ’ αυτό συμβάλει καίρια, κατά τον ίδιο, η αναγωγή του προσώπου του γιατρού- *hominis medicus*, σε αυθεντία.⁸⁰

Για τον Φουκώ, πάντως, «[ο]ι μύθοι του Pinel και του Tuke μεταφέρουν αξίες μυθικές, που η ψυχιατρική του 19^{ου} αιώνα θα δεχτεί σαν φαινόμενα της φύσης. Αλλά, κάτω από τους μύθους, υπήρχε μια επιχείρηση, ή μάλλον μια σειρά από επιχειρήσεις, που οργάνωσαν σιωπηλά, και παράλληλα, τον κόσμο του ασύλου, τις μεθόδους θεραπείας και την συγκεκριμένη εμπειρία της τρέλας».⁸¹ Οι «μύθοι» στηρίζονταν σε ένα πνεύμα φιλανθρωπίας απ’ το οποίο εμφορείτο βασικά ο Pinel και το “απέδειξε” εναρκτήρια το 1793, όταν “απελευθέρωσε” τους φρενοβλαβείς

⁷² σελ. 89, 93

⁷³ σελ. 161- 164

⁷⁴ σελ. 164 και βλ. σελ. 197

⁷⁵ σελ. 195-196, 204

⁷⁶ σελ 195-196, 198, 264

⁷⁷ σελ. 209

⁷⁸ σελ. 198

⁷⁹ σελ. 217 βλ. και σελ. 215

⁸⁰ σελ. 259-260

⁸¹ σελ. 236

απ' το ίδρυμα Bicetre, όπου κρατούνταν κάτω από αβίωτες συνθήκες.⁸² Για τον Φουκώ, ωστόσο, η πρακτική του Pinel ήταν ντυμένη με επίφαση φιλανθρωπίας, αλλά και ψευδεπίγραφα ρηξικέλευθη- απελευθερωτική, αφού “εμβολίασε” την έννοια της τρέλας με τη θρησκεία, για να τη χαλιναγωγήσει, με ηθικά προστάγματα, για να την αποκαθάρει, με τον φόβο και την τιμωρία, για να την εξουσιάσει.⁸³ Κι έτσι αυτή η «απελευθέρωση» σήμανε, κατά τον Φουκώ, την έλευση και την, μέχρι τη ρίζα, εδραίωση μιας καμουφλαρισμένης υποταγής της τρέλας μπροστά στη διαφεντεύτρα Λογική, η οποία εξουσιάζει και εξουσιάζεται από την Ηθική και τον Νόμο.

Αναντίρρητα, η Ιστορία της Τρέλας είναι ένα έργο μεστό σε πληροφορίες, αλλά και μήτρα γόνιμων προβληματισμών. Η αξία του, όμως, αυτή δεν πρέπει να αποκλείει δίχως άλλο, τυχόν κριτικές παρατηρήσεις, μάλλον –έμμεσα- υποστηρικτικές προς την ευμενέστερη μεταχείριση των ψππ μέσα απ' το άρθρο 34 ΠΚ. Πρώτα απ' όλα, πρέπει να αναφερθεί κάτι το οποίο έχει ήδη επισημανθεί: η Ιστορία της Τρέλας παρατηρεί από κοινωνικο-ιστορικό πρίσμα την «τρέλα», βρίθει, δηλαδή, ιστορικών αναφορών και κοινωνιολογικών επισημάνσεων. Τέτοιες, λόγου χάρη, αφορούν σε περιγραφές της ζωής των «τρελών» μέσα στα άσυλα, σε αποτίμηση της επίδρασης του Πολιτισμού στην ψυχοσυναισθηματική ιδιοσυστασία του ανθρώπου, καθώς και σε κριτικές σκέψεις για τη σύνδεση της «τρέλας» με υστερόβουλες πρακτικές του κοινωνικού και κρατικού μηχανισμού, που άπτονται ζητημάτων εργασίας, θρησκείας, ηθικής, νομιμότητας, ευταξίας. Για τον λόγο αυτό, θα μπορούσε να σημειωθεί ότι η Ιστορία της Τρέλας κρίνει κάπως μονοδιάστατα την «τρέλα» και δεν καταφέρνει να αναιρέσει την ουσία και υπόσταση του φαινομένου της ψυχοπαθολογίας, αφού υπάρχει λογικό κενό στο εγχείρημα χτισίματος κανόνων μιας επιστήμης, όπως είναι εν προκειμένω η ιατρική, μέσα από την αναφορά σε άλλες επιστήμες, όπως είναι εν προκειμένω η ιστορία και η κοινωνιολογία.

Απ' την άλλη, πάντως, φαίνεται δυσεξήγητη η άρνηση του Φουκώ απέναντι σε μια ιατρική έννοια της «τρέλας», όταν ο ίδιος αφιερώνει πολύ μελάνι εντοπίζοντας απτές περιπτώσεις «τρελών» και εκδηλώσεων της ιδιαιτερότητάς τους μέσα στον χωροχρόνο.⁸⁴ Σπεύδει, βέβαια, να υπογραμμίσει ότι τέτοιες αναφορές γίνονται για να αναδειχθούν οι εκάστοτε διατυπωμένες θεωρήσεις γύρω απ' αυτό το ζήτημα⁸⁵, ενώ, επίσης, δεν είναι λίγες οι φορές που αναφέρεται αρκετά ειρωνικά σ' αυτές, ωστόσο, δεν μπορεί να αγνοηθεί ότι όλο το συγκεκριμένο έργο του φωτογραφίζει μορφές τής –κατά τα άλλα ανύπαρκτης- «τρέλας». Εννοείται ότι η πλειονότητα τέτοιων θεωρήσεων είναι πολύ συχνά λερωμένη από αγυρτείες και κάλπικες “αλήθειες”, ιδίως όσο απομακρυνόμαστε απ' τη σύγχρονη –ανάστροφα εμμονική- εποχή αμφισβήτησης και μηδενισμού, και αναμοχλεύουμε τις αυθεντίες

⁸² σελ. 44, 90, 234-236, 279

⁸³ σελ. 189, 229, 236-238, 244, 250-251, 257, 259, 267

⁸⁴ πρβλ. όλο το έκτο κεφ. του βιβλίου

⁸⁵ σελ. 129

της κλασικής εποχής και τους μύθους του μεσαίωνα. Ωστόσο, εδώ μπορεί να αντιταχθεί το εξής. Ένα από τα πάγια χαρακτηριστικά –και αξιώσεις– της επιστήμης, άρα και της ψυχιατρικής, είναι ότι “αυτοαναίρεται” και θα “αυτοαναίρεται” στο διηνεκές, προσεγγίζοντας έτσι κάθε φορά λίγο περισσότερο την αλήθεια, ή, ακριβέστερα, ανακαλύπτοντας κι άλλες πτυχές της αλήθειας στα πράγματα. Η μεταβλητότητα είναι μάλλον ίδιον κάθε επιστημονικής τελείας, ενώ χωρίς τροποποιήσεις και μετακινήσεις, η ικμάδα της γνώσης λιμνάζει και μυρίζει. Νέες ανακαλύψεις έρχονται στο φως που ανατρέπουν παλιά δεδομένα, εμπλουτίζονται οι ανθρώπινες παραστάσεις, αλλάζουν οι ανάγκες των ατόμων και των κοινωνιών τους, και, εν πάση περιπτώσει, με την πάροδο του χρόνου οι άνθρωποι μαθαίνουν απ’ τα λάθη του παρελθόντος. Αυτό τούς καθιστά πιο ακονισμένους, δεν αναιρεί, όμως, την ουσία της αλήθειας, η οποία γνωρίζεται δόση-δόση και βήμα-βήμα, ακριβώς επειδή το πεπερασμένο του ανθρώπου “τόσο- έτσι μπορεί”. Επομένως, το γεγονός ότι κάποτε για κάποιους οι «νευροπαθείς» διέθεταν «λεπτά νεύρα» και είχαν «ισχνό οργανισμό»⁸⁶, δεν επαρκεί για να στηλιτεύσουμε την ύπαρξη ψυχικά ασθενών ατόμων και ν’ απορρίψουμε συλλήβδην «τις άδειες φόρμουλες της θετικιστικής [επιστημονικής] σκέψης».⁸⁷ Σημαντικός ενδείκτης μιας όντως παθογένειας στον ψυχισμό δράστη που σκότωσε έξι ανθρώπους, αποτελεί η ομολογία του, μετά τη σύλληψή του, πως, ό,τι έπραξε, έγινε καθ’ υπαγόρευση του σκύλου του γείτονά του.⁸⁸ Αλλά και στον ψυχισμό δράστη, ο οποίος, σκοτώνοντας ισάριθμα θύματα, έπινε στο τέλος το αίμα τους.⁸⁹ Επιπλέον, ο τρόπος διάπραξης ενός εγκλήματος μπορεί να είναι σημαντικός ενδείκτης ψυχοπαθολογίας, καθώς κάποιες συμπεριφορές είναι πέρα απ’ τις “δυνάμεις” “ψυχικά υγιών” ανθρώπων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η “περίπτωση Σεχίδη”, ο οποίος σκότωσε πέντε μέλη της οικογένειάς του, τεμαχίζοντάς τα, αφαιρώντας τους εγκεφάλους τους και διατηρώντας τους στο ψυγείο για μεταγενέστερη μελέτη. Αν κάποιοι αμφιβάλλουν για την αλήθεια της νοσηρότητας τέτοιων περιπτώσεων, μάλλον πρέπει να σκεφτούν ότι, αν μη τι άλλο, το αξίωμα «εν αμφιβολία υπέρ του κατηγορουμένου», είναι ψηλότερο απ’ την τυχόν δυσπιστία τους.

Παράλληλα, σε επίπεδο επιχειρηματολογίας, ο Φουκώ δεν καταφέρνει να καθαιρέσει την επιστημονικότητα της ψυχιατρικής μόνο με την παράθεση “επιστημονικών αστοχιών” του παρελθόντος, και αυτό διότι γενικά, ενώ με την επίκληση ενός και μόνου καίριου αντι-παραδείγματος, μπορεί να καταρριφθεί ένας κανόνας, ωστόσο, είναι αμφίβολο αν, μέσω της επίκλησης πολλών –όσων- παραδειγμάτων, μπορεί, αντίστοιχα, να στηθεί ένας. Όσο κομπογιαννισμό κι αν υπέστη η ψυχιατρική μέσα στον χρόνο, αυτός δεν είναι αρκετός για να της αφαιρέσει την ιδιότητα της επιστήμης, ενώ σε κανένα σημείο δεν φαίνεται επιχειρηματολογικά αιχμηρό το δόρυ του Φουκώ, που να συνηγορεί στο αντίθετο.

⁸⁶ σελ. 161

⁸⁷ σελ. 266

⁸⁸ πρβλ. την περίπτωση David Berkowitz

⁸⁹ πρβλ. περίπτωση Richard Chase

Ένα ακόμα ζήτημα σχετικά με το οποίο η παρούσα εργασία διαφοροποιείται από την Ιστορία της Τρέλας, αφορά στη σχέση «τρέλας»-ενοχής. Δεν πρόκειται για μια ποιοτική διαφοροποίηση, αλλά μάλλον για μια παρατήρηση τυπολογικού χαρακτήρα. Πιο συγκεκριμένα, μέσα απ' την ιστορική ανασκόπηση της «τρέλας», ο Φουκώ γνωστοποιεί ότι κατά την κλασική περίοδο αυτή ήταν αρραγώς συνδεδεμένη, στο μυαλό των ανθρώπων, με το ηθικό παράπτωμα και άρα με την ενοχή.⁹⁰ «Η παρουσία των τρελών παίρνει εδώ το χαρακτήρα αδικίας, αλλά για τους άλλους. [...] Η τρέλα εξατομικεύεται, συνταιριασμένη παράξενα με το έγκλημα, τουλάχιστον δεμένη μ' αυτό, σ' ένα γειτόνεμα που κανείς για τη στιγμή δεν αμφισβητεί».⁹¹ Και έτσι, η εξίσωση έχει ως εξής: «τρέλα» + ενοχή = εγκάθειρξη. Όμως, η οπτική και πρακτική εκείνη, αντιμετωπίζει εντελώς διαφορετικά την ψυχοπαθολογία από τον τρόπο που την αντιμετωπίζει σήμερα ο ποινικός νομοθέτης, αναφορικά με τη θέση της ως προθάλαμου της πραγμάτωσης μιας άδικης πράξης. Είναι άλλο το να τιμωρείται η «τρέλα» καθεαυτή, σαν να είναι η ίδια έγκλημα, και άλλο το να τιμωρείται το έγκλημα ως "αποτέλεσμα" της «τρέλας». Στη δεύτερη, μάλιστα, περίπτωση, η οποία διέπεται στο άρθρο 34 ΠΚ, όπως έχει αναλυθεί, η ψυχοπαθολογία αποτελεί δυνητικά λόγο για να "συγχωρέσει" ο νομοθετικός και ο δικαστικός θώκος, τον ψππ, και να αποτρέψουν τον εγκλεισμό του στη φυλακή.

~

Στο σημείο αυτό θα παρατεθούν οι απόψεις του φιλοσόφου Ronald Dworkin για τη σχέση της ψυχοπαθολογίας με τη διάπραξη παραπτώματος, αλλά και γενικότερα για τη σχέση ενεργήματος κι ευθύνης, όπως αυτός τις εκφράζει στο βιβλίο του *Justice for Hedgehogs*. Πρώτα απ' όλα, πρέπει να αναφερθεί ότι ο φιλόσοφος υποστηρίζει την ανεξαρτησία των ηθικών κανόνων από τα επιστημονικά πορίσματα ("the independence of ethics from science")⁹², και επιστηρίζει αυτήν του τη θέση μέσω των "μηχανισμών" της "judgmental responsibility" και της "capacity control principle". Πιο συγκεκριμένα, για τον φιλόσοφο, οι άνθρωποι είναι επιφορτισμένοι με μια θεμελιώδη ηθική ευθύνη, να ζουν ενάρετα (: "[...] people have a foundational ethical responsibility to live well, to make something of their lives, and that living well is a matter of making appropriate decisions over one's life.")⁹³. Έτσι μπορεί να χρωματιστεί περιγραφικά η judgmental responsibility, η οποία είναι, κατά τον Dworkin, ανεξάρτητα απ' το αν υπάρχει ή όχι, αλλά και απ' το αν απλώς γίνεται αποδεκτός ή όχι, ο ντετερμινισμός.⁹⁴

Αναφορικά με την έννοια της "ευθύνης", ο φιλόσοφος διακρίνει δύο θεωρήσεις-αρχές: την αιτιοκρατική αρχή (: causal control principle) και την περί

⁹⁰ σελ. 186, 206, 217, 225, 266

⁹¹ σελ. 225.

⁹² Ronald Dworkin, *Justice for Hedgehogs*, σελ. 229

⁹³ ο.π. σελ. 221 και βλ. σελ. 226, πρβλ. και το κεφ. 9

⁹⁴ σελ. 227

ικανότητας αρχή (: capacity control principle), υπογραμμίζοντας, ωστόσο, ότι οι αρχές που αφορούν στην έννοια της ευθύνης, είναι ηθικής υφής και όχι αρχές φυσιολογίας, βιολογίας ή μεταφυσικής.⁹⁵ Η απορριπτέα απ' τον ίδιο, causal control principle, αντιμετωπίζει την ευθύνη του υποκειμένου σε συνάρτηση με τον εξωτερικό- φυσικό κόσμο και την αιτιακή νομοτέλειά του.⁹⁶ Αίρει την ύπαρξη ευθύνης σε περίπτωση κατάφασης του ντετερμινισμού ή του επιφαινομεναλισμού (: epiphenomenalism)⁹⁷, ωστόσο, η περαιτέρω ανάπτυξη της αρχής αυτής και των παραφυάδων της δεν εξυπηρετεί την οικονομία της παρούσας εργασίας. Αξίζει, πάντως, να σημειωθεί ότι, για τον Dworkin, η causal control principle λειτουργεί κατά κάποιο τρόπο υπονομευτικά για την έννοια της ευθύνης, όπως καταδεικνύεται και όταν η οικεία, της causal control principle, θέση-“έννοια είδους” της-, δηλαδή η θέση του “pessimistic incompatibilism”, υφαίνει συλλογισμούς, όπως τον ακόλουθο: “if we accept that mentally ill criminals should be excused because they are not responsible, we must for that reason accept that no one is ever responsible, because everyone is actually in the same position. People who are mentally ill are not in control of their behavior, but neither are people whose actions are caused entirely by events and laws beyond their control”.⁹⁸

Ωστόσο, για τον Dworkin τα πράγματα είναι διαφορετικά. Ο ίδιος, σημειώνοντας την αξία της ανθρώπινης συνείδησης καθεαυτής (“consciousness itself”) και συνδέοντάς την αρραγώς με την έννοια της αξιοπρέπειας (“dignity”), προκρίνει την αρχή της capacity control principle και διατρανώνει την ηθική ανεξαρτησία των ενσυνείδητων αποφάσεών μας από οποιαδήποτε αιτιοκρατική αλληλουχία.⁹⁹ “The universe may know what we will decide, but we do not. So we must struggle to choose, and on this view we do create value- the adverbial value of living well- just through our choices”.¹⁰⁰ Επιπλέον, κατά τον ίδιο, ο επιλήψιμος χαρακτήρας κάποιων πράξεων, όπως της ανθρωποκτονίας, δεν αποχρωματίζεται ούτε ελάχιστα, σε σχέση με το αν αυτές εν τέλει ευοδωθούν στο ακέραιο, εν μέρει, ή καθόλου.¹⁰¹ Ο φιλόσοφος χαρακτηρίζει ζητήματα αυτοσεβασμού τόσο την ανάληψη, από μέρους του δρώντος υποκειμένου, της ευθύνης για τις πράξεις του, όσο και την αναγωγή των αρχών, βάσει των οποίων κρίνει τις πράξεις του αυτές, σε πράξεις καθολικεύσιμες και καθολικά απαιτητές. Σημειώνει, μάλιστα, ότι η ευμενέστερη ή δυσμενέστερη, -πάντως διαφορετική-, αντιμετώπιση της ενοχής κάποιου, θα ισοδυναμούσε με έλλειψη αυτοκριτικής και έλλειψη σεβασμού προς αυτόν, εκ μέρους του κρίνοντος.¹⁰² Για τον Dworkin, η ηθική μας ευθύνη αντλεί την ουσία και το νόημά της απ' το γεγονός ότι όντως στη ζωή υπάρχουν οι σωστές και

⁹⁵ σελ. 228-229, 231, 252

⁹⁶ σελ. 229, 240-241

⁹⁷ σελ. 220, 232

⁹⁸ σελ. 237 και βλ. σελ. 241

⁹⁹ σελ. 229-230, 238, 241, 248

¹⁰⁰ σελ. 230-231 και βλ. σελ. 242-243

¹⁰¹ σελ. 232

¹⁰² σελ. 246

εσφαλμένες επιλογές.¹⁰³ Η ευθύνη αυτή έχει αξιώσεις εγκόλπωσης, επειδή ακουμπάει στο στέρεο έρεισμα της capacity control principle, δηλαδή, μιας αρχής βασισμένης ακριβώς στην ικανότητα ελέγχου που διαπνέει κατ' αρχήν κάθε άνθρωπο. Η capacity control principle¹⁰⁴ συναπαρτίζεται από δύο επιμέρους ικανότητες: τη γνωστική ικανότητα ("cognitive capacity") και τη ρυθμιστική ικανότητα ("regulative capacity"). Η πρώτη αφορά στην αντιληπτική ικανότητα του υποκειμένου τόσο σε σχέση με τον φυσικό κόσμο που τον περιβάλλει, όσο και σε σχέση με τους άλλους ανθρώπους, καθώς και στη δυνατότητά του να συλλαμβάνει τις συνέπειες των ενεργειών του επί των άψυχων και έμψυχων αυτών στοιχείων, για τα οποία έχει σχηματίσει τις σχετικές πεποιθήσεις. Η regulative capacity, απ' την άλλη, έχει να κάνει με την ικανότητα του υποκειμένου να ευθυγραμμίζει τις αποφάσεις και ενέργειές του με τα χαρακτηριστικά (πεποιθήσεις, επιθυμίες, καταδίκες κτλ), που εκφράζουν την προσωπικότητά του, όπως αυτή έχει διαπλαστεί μέσα στον χρόνο. Τέτοια ικανότητα εκλείπει σε περιπτώσεις ύπνωσης του υποκειμένου, ή χημικής φύσεως παρεμβάσεων στον οργανισμό του.¹⁰⁵ Οι cognitive και regulative capacities μπορεί να υπάρχουν σε διαφορετικό βαθμό, ανάλογα με το υποκείμενο που εμφορείται (ή όχι) από αυτές, καθώς και με τις περιστάσεις κάτω απ' τις οποίες αυτό πράττει.

Για τον Dworkin, η capacity control principle υπερακοντίζει τις όποιες ασάφειες, λογικές αυθαιρεσίες ή αντινομίες γεννά η causal control principle.¹⁰⁶ Η δόση συγγνώμης σε ιδιαίτερες ομάδες ανθρώπων, όπως οι ψππ, δικαιολογείται και νομιμοποιείται με την πρώτη αρχή, χωρίς να κηλιδώνεται ο κατ' αρχήν οικουμενικός χαρακτήρας της ηθικής ευθύνης των υποκειμένων. Και αυτό γίνεται χωρίς καμία επίκληση ή αναδρομή σε ντετερμινιστικά μοντέλα. Τόσο ένας "ψυχοσυναισθηματικά υγιής" και ηλικιακά ώριμος άνθρωπος, όσο και ένας "ψυχοπαθής", είναι αυτοί οι κύριοι των πράξεών τους, και ως προς το στοιχείο αυτό, διαφέρουν αμφότεροι από κάποιον, ο οποίος, λόγου χάρη, τελεί σε κατάσταση ύπνωσης. Η αναγνώριση, μάλιστα, τέτοιας συγγνώμης δεν αναιρεί την όντως ύπαρξη ηθικών αληθειών, όπως θα δειχθεί παρακάτω.¹⁰⁷

Εν πάση περιπτώσει, παρά την ατσαλάκωτη πίστη του Dworkin στην judgmental responsibility, ο ίδιος αναγνωρίζει εντός της κάποιες εξαιρέσεις, με όχημα την capacity control principle. Μία απ' αυτές, η οποία ενδιαφέρει την παρούσα εργασία, αφορά στους ψππ.¹⁰⁸ "The capacity principle makes exceptions for what it treats as pathological cases: it conditions judgmental responsibility on the capacities of the agent. [...] The principle makes capacities crucial to responsibility, not because normal people have wills that are in charge while a child or an idiot or a

¹⁰³ σελ. 223, 242

¹⁰⁴ σελ. 221, 226, 240, 245, 248, 250

¹⁰⁵ σελ. 237

¹⁰⁶ σελ. 238 επ.

¹⁰⁷ σελ. 236

¹⁰⁸ σελ. 226, 228, 233, 238, 240, 243-251

madman does not, but because it sets conditions on responsibility with an eye to the overall ethical responsibility to live well”.¹⁰⁹ Η ηπιότερη αντιμετώπιση των ψππ μέσα από τη συλλογιστική της capacity control principle, έγκειται στο γεγονός ότι αυτή αναγνωρίζει ελαττωμένη ικανότητα στους ψππ, εξακολουθώντας, όμως, να τους κρίνει βάσει των κανόνων αξιολόγησης του μέσου -υγιούς ψυχικά, ώριμου ηλικιακά και ηθικά υπόλογου- ανθρώπου (“judged by normal adult standards”). Είναι, δηλαδή, ζήτημα ικανότητας και, μάλιστα, βαθμού ικανότητας, σε σχέση με την cognitive capacity ή και την regulative capacity. Η (βιολογική) αδυναμία- ανεπαρκής ικανότητα ή εντελής ανικανότητα- ελέγχου ορμέμφυτων τάσεων τη στιγμή της διάπραξης εγκλήματος και σε άμεση συνάρτηση με αυτήν, ή και η αδυναμία συνειδητοποίησης ότι έτσι τίθεται κίνδυνος για κάποιο έννομο αγαθό, αποτελεί για την capacity control principle, αλλά και για τον Dworkin που την υιοθετεί, συγγνωστή συνθήκη για τη μη επίρριψη ευθύνης στον πράττοντα. “Someone with serious frontal lobe brain injury may be wholly unable to avoid aggressive and violent behavior, even though nothing he thinks or wants or approves recommends that behavior. The capacity principle holds that the idiot and the victim of serious brain damage are not judgmentally responsible for the decisions that manifest these incapacities”.¹¹⁰ Η έλλειψη, όμως, της ικανότητας για να μπορεί να αποδοθεί μομφή σε μια μεμπτή συμπεριφορά, απαιτείται, κατά τον Dworkin, να είναι τέτοιας έντασης κατά τη διάπραξη του εγκλήματος, η οποία όντως να δικαιολογεί τη “συγγνώμη”, και να μην εξικνείται απλά μέχρι μια μικρή απόκλιση απ’ το “κανονικό”.¹¹¹

Όπως, πάντως, επισημάνθηκε, η εξαίρεση των ψππ απ’ την έννοια της ευθύνης, δεν αναιρεί σε καμία περίπτωση την ουσία της τελευταίας.¹¹² Ο ηθικός ρεαλισμός του Dworkin¹¹³, που συμπλέει με την capacity control principle και υποστηρίζεται μέσω αυτής, αναδεικνύει την έννοια της ηθικής ευθύνης ως αυθύπαρκτης, αποσυνδεδεμένης, δηλαδή, απ’ τις εκάστοτε πεποιθήσεις και στόχους των ανθρώπων, αλλά και απ’ τα μέσα που μετέρχονται για να τους πραγματώσουν [“We are responsible (if we are) because what we believe is at least in large part fixed by how things are. We could not be responsible if what we believe was just up to us, if we could whimsically decide for ourselves which beliefs would take root in our minds. Nor would we be responsible if we could freely choose which convictions to adopt or preferences to embrace”]. Ακριβώς η ουσία των ηθικών αληθειών, νομιμοποιεί την άσκηση ελέγχου, κριτικής και ψόγου σε όσους με οποιονδήποτε τρόπο τις κλωτσούν. Και έτσι ο εναγκαλισμός και η εφαρμογή των ορθών επιλογών, προσδίδει ηθική υφή στη ζωή, καθιστώντας τις πρώτες ενάρετες, και ανάγοντας τη δεύτερη σε βίο. Στο σημείο, μάλιστα, αυτό παρατηρείται, σε μια

¹⁰⁹ σελ. 247

¹¹⁰ σελ. 244

¹¹¹ σελ. 250

¹¹² σελ. 228, 236, 239

¹¹³ πρβλ. επίσης για την αντικειμενικότητα των ηθικών κρίσεων των αυτόνομων προσώπων μέσα σε μια ευτεταγμένη κοινωνία, Rawls, A Theory of Justice, 583 επ.

πρώτη ανάγνωση, σύμπτωση με τις πρακτικές των Pinel και Tuke, καθώς και με το αίσθημα της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης απ' τον 18^ο αιώνα και έπειτα, όπως αυτά δίνονται (ειρωνικά;) σε κάποια χωρία της «Ιστορίας της Τρέλας».¹¹⁴ «Υπάρχει μια ηθική, ολότελα πρωτογενής, που υποτίθεται ότι ποτέ δε θίγεται, ακόμα και στη χειρότερη παραφροσύνη: αυτή ακριβώς είναι που αποτελεί το στόχο της θεραπείας. [...] Μια τέτοια αναπαλλοτρίωτη αρετή, αποτελεί ταυτόχρονα την αλήθεια και τη λύση της τρέλας». Με βατήρα, λοιπόν, τα προστάγματα της Ηθικής, που υιοθετούνται από την κοινωνία του 18^{ου} αιώνα, οι θεραπευτικές πρακτικές της ψυχιατρικής υφάνουν τις έννοιες της ευθύνης και της ενοχής των έγκλειστων σε διάφορα ιδρύματα, ψυχικά πασχόντων. Στους τελευταίους δεν αποδίδεται πια κατηγορία για την ασθένειά τους καθεαυτή, αλλά «για ό,τι τυχόν απάνω του[ς] θα μπορούσε να ενοχλήσει την ηθική και την κοινωνία», και το οποίο νομιμοποιεί την επιβολή ποινών σε αυτούς. Η συνειδητοποίηση εκ μέρους των ψυχικά πασχόντων, της ασθένειάς τους, γίνεται έτσι το ορμητήριο της θεραπείας τους και μιας επαναπροσέγγισης της χαμένης τους ελευθερίας. Στο σημείο αυτό, πάντως, καταδεικνύεται πώς μια στέρεη –λογικά και ηθικά- πραγμάτευση, όπως αυτή της *capacity control principle*, μπορεί να διολισθήσει, με αγωγό τα ανθρώπινα χέρια, σε καμουφλαρισμένη αδικία (:αν δεχθούμε τις περιγραφές του Φουκώ στην Ιστορία της Τρέλας).

Η θεώρηση του Dworkin γύρω απ' την έννοια της ευθύνης έχει αναμφίλεκτα θεωρητική σημασία και καταφέρνει να βρει το σημείο σύγκλισης της ηθικής και της πολιτικής φιλοσοφίας. Η ανθρώπινη συνείδηση, λειτουργώντας σαν ευχή, μαζί και σαν κατάρα για τον άνθρωπο, τον επιφορτίζει με το χρέος να πράττει ορθά και να φέρει ευθύνη απέναντι στον εαυτό του και στους συνανθρώπους του σε περίπτωση που σφάλλει με πράξεις ή παραλείψεις του. Η παρούσα εργασία θα απομακρυνόταν απ' τη βασική στόχευσή της εάν ανέπτυσσε το δίπολο αγαθοπραξίας- ορθοπραξίας, οπότε εν προκειμένω θα αναφερθεί πολύ συνοπτικά ότι η ηθική του ορθού είναι μια καθηκοντολογική ηθική με πρώτη και θεμελιώδη αρχή της την αρχή της δικαιοσύνης, βασική πτυχή της οποίας είναι η αρχή του μη βλάπτειν.¹¹⁵ Ενώ η ηθική του αγαθού (“*bonum commune*”) σχετίζεται με την προσωπική κοσμοθεωρία του καθενός γύρω απ' τον ενάρτετο βίο και, ιδιαίτερα σήμερα, στα πλαίσια του αξιακού πλουραλισμού, επαφίεται στον καθένα ο τρόπος συμπαγούς αποκρυστάλλωσής του, αντίθετα, η ηθική του ορθού έχει κανονιστικό χαρακτήρα, δεσμεύει τα υποκείμενα στον τρόπο δράσης τους απέναντι στους τρίτους, και εξασφαλίζει τον εξαναγκαστικό της χαρακτήρα μέσω της θέσμισης κανόνων δικαίου, αλλά και κυρώσεων σε περίπτωση παραβίασής τους. Στην ηθική του ορθού, λοιπόν, μιλάμε για ηθικά ορθές πράξεις, κατ' αρχήν γενικές και απρόσωπες, τις οποίες φέρουμε καθήκον να τελέσουμε, καθώς και για ηθικά εσφαλμένες πράξεις, τις οποίες υποχρεούμαστε να αποφύγουμε. Κι αυτό διότι μόνο έτσι διαφυλάσσεται η αυτονομία των προσώπων, η οποία δεν επιδέχεται διαβαθμίσεις, μερική

¹¹⁴ σελ. 239-240, 249.

¹¹⁵ Π. Σούρλας, σημειώσεις ΠΜΣ Βιοηθικής.

ικανοποίηση ή εξαιρέσεις. Να σημειωθεί εδώ ότι για τον John Rawls, το ορθό είναι αξιολογικά πρότερο του αγαθού, ταυτόχρονα, όμως, «[...] η επιθυμία προάσπισης του κοινού αγαθού εμπεριέχ[ει] τις αρχές του ορθού και της δικαιοσύνης ως στοιχεία αναγκαία για να οριστεί το αντικείμενό τ[ης]».¹¹⁶

Όπως έχει επισημανθεί άλλωστε, η capacity control principle ξεκινά θεωρώντας κάθε άνθρωπο υπεύθυνο για τις πράξεις του, και, σε δεύτερο επίπεδο, θέτει ένα οριακό σημείο ικανότητας, το οποίο, αν δεν πληρούται σε κάποιον, τότε αυτός μπορεί και πρέπει να απαλλαγεί της όποιας ευθύνης (η οποία θα του αποδιδόταν άλλως). Ωστόσο, ο φιλόσοφος δεν φαίνεται να προσδιορίζει αυτό το όριο με τρόπο απόλυτα ακριβή. Σε αντίθεση, μάλιστα, με τον Φουκώ, ο οποίος δυσπιστεί υπέρ το δέον απέναντι στην ουσία της ψυχικής νόσου [:κοινώς αποδεκτή προϋπόθεση για άρση τυχόν ευθύνης του δράστη], ο Dworkin, από την άλλη, φαίνεται να αποδέχεται αρκετά εύκολα την ύπαρξή της. Επιπλέον, παρότι ο ίδιος οικοδομεί μέσα από μια στέρεα συλλογιστική την έννοια της judgmental responsibility η οποία αναδύεται μέσω μιας πανοπτικής capacity control principle, οι εξαιρέσεις που αυτός εξορύσσει απ' την τελευταία, καθώς και τα κριτήρια-φίλτρα που μετέρχεται για να τις θεμελιώσει, έχουν χαρακτήρα μάλλον κοινωνιολογικό και κάπως αυθαίρετο. Με ποιο κριτήριο ο Dworkin επιλέγει να θέσει ως κριτήρια για τη διάρθρωση της μη ικανότητας προς καταλογισμό, τις cognitive και regulative capacities; Γιατί, λόγου χάρη, η capacity control principle να μην προσαπαιτεί (ή να μην αρκείται) για άρση της ευθύνης του πράττοντος, και την απουσία ενδιάθετων γνωρισμάτων σ' αυτόν, όπως του δόλου, της αμέλειας και των ενδιάμεσων αποχρώσεων τους (πχ. εν συνειδήσει αμέλειας); Γιατί να μην λειτουργεί εξατομικευμένα για κάθε εσφαλμένη πράξη- έγκλημα, ανάλογα με την κατηγορία στην οποία το υπάγει κάθε φορά; Ας πάρουμε ως παράδειγμα τα «συνειδησιακά εγκλήματα»¹¹⁷, δηλαδή τα εγκλήματα που γεννιούνται επειδή ο δράστης, εμφορούμενος από βαθιές προσωπικές πεποιθήσεις, θεωρεί ότι έχει ηθικό καθήκον (όχι απλώς ηθικό δικαίωμα, όπως στα «εκ πεποιθήσεως εγκλήματα») να ενεργήσει με έναν συγκεκριμένο τρόπο, παρόλο που γνωρίζει ότι αυτός αποδοκιμάζεται από την καθεστηκυία έννομη τάξη... Όπως σημειώνει ο Μυλωνόπουλος¹¹⁸, «[...]το άτομο στη συνειδησιακή απόφαση βιώνει μια ετερόνομη αντικειμενική τάξη κανόνων ως απολύτως δεσμευτική, εν γνώσει του, βεβαίως, ότι αυτή αντιτίθεται σ' εκείνη της έννομης τάξης. [...] [H] τυχόν παραβίαση, εκ μέρους του δράστη, της συνειδησιακής επιταγής, οδηγεί σε άρνηση του εαυτού του- της ταυτότητάς του, σε ολοκληρωτική αλλοτρίωση του πυρήνα της προσωπικότητάς του και σε διαγραφή της προσωπικής ιστορίας του». Πώς θα αντιμετώπιζε η capacity control principle ένα συνειδησιακό δράστη εγκλήματος; Θα χωρούσε ο τελευταίος στη συγγνώμη της, παρόλο που η επιλήψιμη πράξη του δεν θα πήγαζε ούτε από αντιληπτική του αδυναμία για τα περί του κόσμου και για τις επιπτώσεις που συνεπάγεται κάθε πράξη του σε αυτόν (cognitive capacity), αλλά ούτε και από την,

¹¹⁶ Rawls, A Theory of Justice, σελ. 636 και 556-557, 651.

¹¹⁷ Μυλωνόπουλος, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος 1, σελ. 690-695.

¹¹⁸ ο.π. σελ. 691-692.

καθ' οιονδήποτε τρόπο, ανικανότητά του να συμπεριφερθεί σύμφωνα με τα πιστεύω και τα θέλω του (regulative capacity); Με βάση τα σταθμά, πάντως, του έλληνα νομοθέτη, και ανάλογα, βέβαια, με τα δεδομένα της συγκεκριμένης, κάθε φορά, περίπτωσης, θα μπορούσε, υπό αυστηρές προϋποθέσεις, να θεωρηθεί ότι από έναν τέτοιο παραβάτη του νόμου, ο οποίος διακατέχεται από αδυναμία συμμόρφωσης λόγω ανυπερέβλητης ψυχικής πίεσης, ελλείπει το άλλως δύνασθαι πράττειν και έτσι, να μην του χρεωθεί η ικανότητα για καταλογισμό, και άρα η ποινή που θα επέσυρε η συγκεκριμένη πράξη υπό κανονικές συνθήκες.¹¹⁹ Ίσως, ωστόσο, με την αναφορά στο εκ συνειδήσεως έγκλημα, να παρεισφρέει άστοχα στην πραγματεία περί capacity control principle, και, μάλιστα, συγκεκριμένη, η έννοια της ορθοπραξίας με αυτή της απλώς σύννομης συμπεριφοράς, ωστόσο, μέσω αυτής της αναφοράς επιχειρήθηκε να δειχθεί ότι ίσως η περί ικανότητας αρχή, τουλάχιστον στο κομμάτι των εξαιρέσεων που θέτει, επιδέχεται συμπληρώσεις- διασαφηνίσεις.

Αλλά και πέρα απ' τα είδη των εξαιρέσεων που καταφάσκει η capacity control principle για την απόσχιση της ευθύνης απ' τον πράττοντα, εγείρεται προβληματισμός και για το μέγεθος- ένταση που αυτές οι εξαιρέσεις πρέπει να έχουν, για να μπορεί να πληρωθεί η "συγγνώμη" γι' αυτόν. Από ποιο σημείο και μετά μπορούμε να δεχτούμε ότι ένας άνθρωπος δεν έχει διαμορφώσει μια κοσμοεικόνα ανταποκρινόμενη στην πραγματικότητα; Ή, ποιο είναι το σημείο εκείνο, πέρα απ' το οποίο αυτός αδυνατούσε να πράξει συμμορφούμενος με τα βουλητικά και διανοητικά στοιχεία της προσωπικής του ταυτότητας; Αυτά, λοιπόν, τα θολά σημεία που ενυπάρχουν στην capacity control principle, την αποδυναμώνουν και γεννούν ερμηνευτικές δυσκολίες, οι οποίες εύκολα μετουσιώνονται σε (επί σκοπώ, ή και όχι) παρερμηνείες. Άλλωστε, και ο ίδιος ο φιλόσοφος παραδέχεται το ασαφές εννοιολογικό τοπίο που συχνά επικρέμαται πάνω από τον προσδιορισμό των εξαιρετικών αυτών περιπτώσεων, και που συχνά δημιουργεί διχοστασίες μέσα στον νομικό κόσμο αλλά και έξω από αυτόν.¹²⁰

Συγκεκριμένα για τους ψππ, ο Dworkin παίρνει ως δεδομένο –προϋποθέτει ("suppose")- ότι αυτοί στερούνται της απαραίτητης ικανότητα για καταλογισμό (εφόσον υστερούν αρκετά ως προς τη «γνωστική» και τη «ρυθμιστική» ικανότητα), όμως αυτό ακριβώς θα έπρεπε να είναι το ζητούμενο: Εάν οι ψππ έχουν ικανότητα για καταλογισμό, και, ακολούθως, γιατί θα έπρεπε να διυλίζεται η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα, μέσα απ' τα κριτήρια που θέτει η capacity control principle. Ίσως, λοιπόν, με την απουσία αυτών των παραμέτρων στην επιχειρηματολογία του, ο Dworkin υποπίπτει σε λήψη του ζητουμένου (petition principii). Ο ίδιος, πάντως, καταλήγει, μέσω μιας κοινωνιολογικής μάλλον προσέγγισης (:από το είναι επιρρωνύει το δέον), να επιδοκιμάζει την πρακτική που υιοθετούν αρκετές πολιτείες της Αμερικής, η οποία, για την άρση της ευθύνης ενός κατηγορουμένου, απαιτεί αυτός να αποστερείται, κατά τη διάπραξη της πράξης του και ως απόρροια

¹¹⁹ ο.π., σελ. 692.

¹²⁰ Dworkin, Justice for Hedgehogs, σελ. 244, 249.

ψυχοδιανοητικής ασθένειας, της βασικής ικανότητας είτε να αξιολογεί το έκνομο των ενεργειών του, είτε να συμμορφώνει τις ενέργειές του στις επιταγές του νόμου.¹²¹ Ο φιλόσοφος επισημαίνει τη χρηστικότητα αυτού του κανόνα, χάρη στον οποίο λειαιίνεται η αποδεικτική διαδικασία μέσω της σύνδεσης της ήδη καταγεγραμμένης ασθένειας στο “ιστορικό” του ψππ, και της εξατομίκευσης-συγκεκριμενοποίησής της στη συνθήκη της αδικοπραξίας. Ωστόσο, δεν αρκεί απλά η χρηστικότητα και εφαρμοσιμότητα ενός κανόνα στην πράξη, για να τον υιοθετήσουμε ως τέτοιο, αλλά ούτε και για να ενισχύσουμε μέσα απ’ αυτόν το εκάστοτε επιχείρημά μας. Εν πάση περιπτώσει, είναι εμφανής η κοινή γραμμή που ακολουθούν μέσα από αυτό τον κανόνα πολλές πολιτείες της Αμερικής, με αυτή της ελληνικής έννομης τάξης, όπως αποτυπώνεται στο βιολογικό και αξιολογικό επίπεδο του άρθρου 34 ΠΚ. Αλλά και γενικότερα στο άρθρο αυτό, ο Έλληνας νομοθέτης φαίνεται να συγχρονίζεται με τις αρχές και τη λογική της capacity control principle, καθώς αφετηριακά θεωρεί κάθε άνθρωπο ικανό για καταλογισμό και υπόλογο νομικά αν παραβιάσει κάποιον κανόνα δικαίου, ενώ μόνο κατ’ εξαίρεση αναγνωρίζει την απαλλαγή του απ’ τη μομφή και την ποινή. Η απαλλαγή αυτή επέρχεται όταν πληρωθεί τόσο το πρώτο (βιολογικό) επίπεδο- φίλτρο διαπίστωσης, όσο και το δεύτερο (αξιολογικό), που συναπαρτίζεται από την ικανότητα διάκρισης και την ικανότητα συμμόρφωσης, και οι οποίες συνάδουν κατ’ ουσία με τις cognitive και regulative capacities, αντίστοιχα (της capacity control principle).

~

Στο νομικό ελληνικό στερέωμα, πάντως, υποστηρίζεται μια διευρυμένη έννοια της ενοχής- του καταλογισμού σε ενοχή του δράστη, η “αξιολογική έννοια της ενοχής”, η οποία συγκλίνει (σε) αρκετά (σημεία) με τη judgmental responsibility του Dworkin.¹²² Μια ακραιφνώς αξιολογική σημασιодότηση της ενοχής, καταδεικνύεται στο εξής κατηγορημα, που παραθέτει ο Κοτσαλής μεταφέροντας τον Rosenfeld: «Η ενοχή ενός ανθρώπου βρίσκεται όχι στο κεφάλι του, αλλά στο κεφάλι των άλλων». Διασκεδάζοντας τυχόν μεταφυσικά προβλήματα και αποδεικτικές δυστοκίες, το ελληνικό Ποινικό Δίκαιο δέχεται, όπως ήδη έχει επισημανθεί, ότι προθάλαμος για τη θεμελίωση της νομικής έννοιας της ενοχής, είναι μια αξιολογική υπόθεση, μια αξιολογική παραδοχή: Ο άνθρωπος, ανεξάρτητα από την ύπαρξη ή μη ντετερμινιστικών μηχανισμών, είναι ελευθέρως δρων υποκείμενο, με συνείδηση ελευθερίας και υπευθυνότητας. Γλαφυρά ο Ανδρουλάκης μορφοποιεί τη νομοθετική ratio της ενοχής (η οποία, βέβαια, είναι αναγκαίο νομιμοποιητικό πρόκριμα για την επιβολή ποινής): «Σε αποδοκιμάζω γιατί τα αίτια που σ’ έσπρωχναν προς το έγκλημα, υπερίσχυσαν μέσα σου απέναντι σ’

¹²¹ ο.π., σελ. 250.

¹²² πρβλ. Κοτσαλή, ΠΟΙΝΙΚΑ, τ. 72, σελ. 31-32 την υποσημείωση και σελ. 50-58, σε συνδ. με Κοτσαλή, Ποινικό Δίκαιο- Γενικό Μέρος σελ. 439-440 και σελ. 391 επ., σε συνδ. με Μυλωνόπουλο, Γενικό Ποινικό τ. 1, σελ. 579, σε συνδ. με Κιούπη, Δικαστική Ψυχολογία και Ψυχιατρική, σελ. 20, σε συνδ. με Κοτσαλή, ΔΨΨ, σελ. 146-148, σε συνδ. με Κοτσαλή, Δίκαιο και Ψυχιατρική, Αθήνα- Κομοτηνή, 2004, σελ. 19 η υποσημ. 81.

εκείνα που σε παρωθούσαν προς νομοταγή συμπεριφορά, καίτοι θα μπορούσε να συμβεί το αντίθετο». Ο ίδιος αναφέρει, επίσης, ότι «το άτομο δεν βρίσκεται ανυπεράσπιστο στη διάθεση [...] των ορμών, αλλά έχει, έστω με ορισμένα όρια, την ικανότητα να συλλάβει αξιολογικά την αξία και απαξία της πράξης προς την οποία ωθείται και να ελευθερωθεί από αυτήν την ώθηση που αναδύεται από βαθύτερα στρώματα της προσωπικότητάς του». ¹²³ Κατά τον Μπιτζιλέκη ¹²⁴, «η κατεύθυνση της ανθρώπινης βούλησης δεν είναι λοιπόν ούτε καθορισμένη από αιτίες, από εξωτερικά γεγονότα ή από την ένταση των κινήτρων, ούτε κάτι αυθαίρετο και τυχαίο, αλλά δυνατότητα επιλογής θέσεων και ένταξής τους μέσω της ανθρώπινης πράξης σε μια λιγότερη ή περισσότερη κοινωνική αναγκαιότητα».

Το δίκαιο –της έννομης τάξης- τροφοδοτείται από το δίκαιο -της ηθικής φιλοσοφίας- και επιτάσσει τη συμμόρφωση στα κελεύσματα της τελευταίας. Η κανονιστικότητα αυτή επιτελεί και ηθοπλαστικούς σκοπούς: διαμορφώνει πεποιθήσεις, ιδέες και στόχους για τους κοινωνούς. Ταυτόχρονα, “επιτηρεί” για να μην επισυμβαίνουν “παρεκκλίσεις” (: έγκλημα). Στην πραγματικότητα, και με ανάγνωση ανάμεσα στις γραμμές, αυτή η αξιολογική παραδοχή αποτελεί μάλλον ένα Αίτημα (κοινωνικό, πολιτειακό, πολιτικό). Ο Μαγκάκης, άλλωστε, γράφει ότι «το Ποινικό Δίκαιο είναι αληθινά υποχρεωμένο να δεχθεί για πολύ ρεαλιστικούς δικαιοκρατικούς λόγους την ύπαρξη προσωπικής ευθύνης και να θεμελιώσει, συνεπώς, τον καταλογισμό ως μομφή πάνω στην υπόθεση ότι ο άνθρωπος μπορεί, μέσα σε ορισμένα πλαίσια βέβαια, να πράξει και αλλιώς από ό,τι έπραξε». ¹²⁵ Μια τέτοια παραδοχή από μόνη της, πάντως, φαίνεται να συμβαδίζει με την πρακτική «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα», η οποία καθεαυτή είναι κάπως στεγνή από δικαιοηθική σκοπιά. Επιπρόσθετα, η παρατήρηση του Μπιτζιλέκη ¹²⁶ ότι: η μη εσωτερίκευση, εκ μέρους του δράστη, της πράξης του ως δικής του επιλογής και ευθύνης, θα αναιρούσε κάθε έννοια επανακοινωνικοποίησής του, είναι μάλλον μόνο συνεπειοκρατική και δεν εισφέρει τόξα στην επιχειρηματολογική φαρέτρα υπέρ της αξιολογικής έννοιας της ενοχής. Εξίσου ωχρό επιχείρημα φαίνεται να είναι αυτό που υπονοεί ο Κοτσαλής ¹²⁷ όταν διερωτάται (κλίνοντας προς την καταφατική απάντηση), αν η ανθρώπινη δημιουργικότητα ενδεικνύει μια έστω σχετική ελευθερία βούλησης του ανθρώπου. Κι αυτό γιατί ένας ψυχικά ασθενής, που κάποια στιγμή στη ζωή του διαπράττει έγκλημα τελώντας σε ακαταγώνιστη ψυχική πίεση και γι’ αυτό μην μπορώντας να συμμορφωθεί με την περί δικαίου αντίληψή του τη στιγμή του εγκλήματος, μπορεί, κατά τα άλλα να είναι ένας δημιουργικός άνθρωπος, με ενδιαφέροντα και αναζητήσεις. Κι όμως, από αυτόν μπορεί να εκλείψει η ικανότητα για καταλογισμό, εάν, βέβαια, πληρωθούν οι απαραίτητες

¹²³ Ανδρουλάκης, Ποινικό Δίκαιο, σελ. 473-474.

¹²⁴ Μπιτζιλέκης, Η ελεύθερη βούληση στην υπαναχώρηση από την απόπειρα και την έμπρακτη μετάνοια, σελ. 15.

¹²⁵ Μαγκάκης, Ποινικό Δίκαιο, σελ. 286.

¹²⁶ Μπιτζιλέκης, Η ελεύθερη βούληση, σελ. 8 υποσημ. 11.

¹²⁷ Κοτσαλής, ΠΟΙΝΙΚΑ, τ. 72, σελ. 57.

προϋποθέσεις. Άρα μόνη η δημιουργικότητα δεν μπορεί να καταδείξει ζητήματα προσωπικής ευθύνης.

Εν πάση περιπτώσει, ακόμα και η αξιολογική έννοια της ενοχής ενσωματώνει την εξαιρετική αντιμετώπιση ιδιαίτερων ομάδων ανθρώπων, όπως των ψππ. Το ζήτημα, όμως, είναι πώς μεταβαίνει από την αφετηρία της κατ' αρχήν καθολικής ανθρώπινης ευθύνης, στην εξαιρετική αυτή μεταχείριση των ψππ, καθώς και στη διάρθρωση (ποιων;) κριτηρίων γι' αυτή την εξαιρετική αντιμετώπισή τους. Η δυσκολία αυτή της αξιολογικής έννοιας της ενοχής θα μπορούσε ίσως να (παρα)καμφθεί μέσα από μια εξατομικευμένη οπτική της ενοχής του εκάστοτε δράστη, η οποία θα αξιοποιούσε προσωποπαγώς τα δεδομένα που τον διακρίνουν, καθώς και τις συνθήκες υπό τις οποίες έδρασε ο ίδιος, για να ελέγξουν αν αυτός φέρει ή όχι την ικανότητα προς καταλογισμό. Αξιολογική βάση, λοιπόν, για την αξιολογική έννοια της ενοχής πρέπει να είναι το ατομικό άλλως δύνασθαι του συγκεκριμένου δράστη τη συγκεκριμένη στιγμή τελέσεως του εγκλήματος, και όχι ο μέσος κοινωνός του δικαίου (θέση που υιοθετεί και ο Ανδρουλάκης¹²⁸). Πάνω σε αυτή την τοποθέτηση, βέβαια, ο Κοτσαλής αντιτείνει ότι η βαθιά εξατομικευμένα εστίαση επάνω στον εκάστοτε δράστη και στις συνθήκες πράξεως εκ μέρους του, μας απομακρύνει από τον μέσο κοινωνικό άνθρωπο και άρα με αυτό τον τρόπο θολώνουν πολύ τα κριτήρια σχετικά με τον καταλογισμό, οπότε ο ίδιος αντιπροτείνει τη θέσμιση των σχετικών κανόνων έχοντας «το μάτι στραμμένο στην κοινωνία και έτσι στα όρια του απαιτητού.¹²⁹ Ανεξάρτητη μια τέτοια θέση, πάντως, ενδέχεται να υπονομεύει τη νομική ομοιόσταση ιδιαίτερων ομάδων ανθρώπων, όπως των ψππ, αφού αυτοί διαφέρουν από τον μέσο όρο και άρα η λήψη υπόψη του τελευταίου απ' το νομοθέτη μπορεί να αποβεί “άδικο θετό δίκαιο” γι' αυτούς, που κείται κατ' ουσίαν ερήμην των –τόσο και τέτοιων- ιδιαιτεροτήτων τους. Εν πάση περιπτώσει, και η πρακτική της *in concreto* κρίσης περί ενοχής δεν φαίνεται να υπερνικά το ερώτημα “ποια τα κριτήρια για να μην μεμφθώ το δράστη εγκλήματος, και γιατί;”. Για ποιο λόγο να είναι απαραίτητα αλλά και επαρκή τα κριτήρια (βιολογικά-ψυχολογικά και αξιολογικά) που θέτει ο Έλληνας νομοθέτης στο άρθρο 34 ΠΚ, τα οποία, βέβαια, έχουν υιοθετηθεί σχεδόν απaráλλαχτα και στους ποινικούς κώδικες αρκετών χωρών, όπως στον γερμανικό, αυστριακό, ιταλικό και ελβετικό; Γιατί να μην κρίνουμε ως ορθότερη την επιλογή του αγγλικού δικαίου να “συγχωρεί δικαιικά” ένα έγκλημα με μόνη την πλήρωση του κριτηρίου της αδυναμίας διάκρισης του άδικου χαρακτήρα της πράξης, ως απόρροια της παθολογικής ψυχικής κατάστασης του δράστη, εκτοπίζοντας έτσι, κατ' αρχήν, από τα ψυχολογικά κριτήρια αυτό της αδυναμίας συμμόρφωσης;¹³⁰ Μια γενική παρατήρηση επί του συγκεκριμένου θέματος, καθιστά νομικές τις έννοιες του “φυσιολογικού” και “μη φυσιολογικού”, καθώς και των μεταξύ τους ορίων, αφού με αυτές διανοίγεται και απαντάται το ερώτημα «για το ποιες απαιτήσεις μπορούν και πρέπει –νομιμοποιημένα- να τεθούν στο άτομο, στον πολίτη μέσα στην

¹²⁸ πρβλ. Ποινικό Δίκαιο, σελ. 463.

¹²⁹ Κοτσαλής, Δίκαιο και Ψυχιατρική, σελ. 19 υποσημ. 81.

¹³⁰ πρβλ. Κιούπη, Δικαστική Ψυχολογία και Ψυχιατρική, σελ. 34.

κοινωνία».¹³¹ Φαίνεται, λοιπόν, ότι μέσα από την αξιολογική έννοια της ενοχής και τη σχέση της με τους ψππ, όπως αυτές έχουν διατυπωθεί, εκβάλλουμε κάπως αυθαίρετα και αξιωματικά τόσο στην παραδοχή ότι οι ψππ χρήζουν ειδικής νομοθετικής αντιμετώπισης, όσο και στη διάρθρωση των κριτηρίων, τα οποία προϋποτίθεται να υπάρχουν για την κατάφαση της άρσης του καταλογισμού του δράστη. Άρα, η αξιολογική έννοια της ενοχής –η οποία, σημειωτέον, είναι γνωστή και ως “κανονιστική” ή “δεοντολογική”, υποδηλώνοντας μια ποιότητα αξιώματος όπως επισημάνθηκε αμέσως παραπάνω-, είναι ευάλωτη, ως προς το σημείο των εξαιρέσεων της (πχ. αναφορικά με τους ψππ), στην ίδια κριτική που μπορεί να ασκηθεί (και ασκήθηκε) κατά της capacity control principle.

Πέρα, όμως, από την αξιολογική έννοια της ενοχής, έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί και άλλες –μάλλον, όμως, επιχειρηματολογικής αχλής- τοποθετήσεις, γύρω απ’ την έννοια της ενοχής, κάποιες από τις οποίες θα αναφερθούν συνοπτικά εν προκειμένω. Η «κοινωνική έννοια της ενοχής»¹³² υποστηρίζει ότι μέτρο αναφοράς για την αξιολόγηση ή απαξιολόγηση της συμπεριφοράς του δράστη είναι αυτή του μέσου νομοταγούς πολίτη και υποστηρίζει ότι χάρη σε αυτό το μοντέλο συμπεριφοράς, γίνεται ευχερέστερη- αποτελεσματικότερη η απονομή δικαιοσύνης, αφού παρακάμπτονται ζητήματα ελευθερίας βούλησης και έτσι η θεωρία αυτή δεν σκουντουφλάει σε υπερβατολογικές και δυσαπόδεικτες θεωρίες. Σχολιάζει ο Μυλωνόπουλος, μεταφέροντας λόγια του Streng, ότι «υπό την έποψη αυτή η ποινή καθίσταται κοινωνικό- τεχνικό εργαλείο ποδηγέτησης της συμπεριφοράς, στερούμενη, πάντως, οποιασδήποτε νομιμοποίησης να απευθύνει κοινωνικοηθική μομφή, στηριζόμενη στην ελευθερία του δράστη να πράξει διαφορετικά». Η κοινωνική έννοια της ενοχής προσιδιάζει μάλλον στην αξιολογική έννοια της ενοχής, απλά η πρώτη μετακυλύει το βάρος στην κοινωνική παράμετρο (και όχι σε μια προ-κοινωνική, όπως κάνει η αξιολογική έννοια της ενοχής), αντλώντας μορφοποιό –για τα χαρακτηριστικά της ποινής- χουν, από την κοινωνική ηθική, και αποβλέποντας στην κοινωνική ευταξία. Λείπει, ωστόσο, και από αυτή τη θεωρία περί ενοχής κάποιο στέρεο δικαιοηθικό θεμέλιο, αφού αυτή ξεκινώντας από τον σκοπό (:κοινωνική ευταξία), επιδιώκει να χτίσει μια βολική, γι’ αυτόν, συλλογιστική, χωρίς να επικαλείται πρόσφορα επιχειρήματα. Χρησιμοποιώντας, ίσως αδόκητα εν προκειμένω, μια φράση του C. Roxin, οι συμπεριφορές έτσι φαίνεται να ανάγονται σε έναν «κανόνα του κοινωνικού παιχνιδιού- soziale Spielregel». Ακόμα, μια -από την αφετηρία της απορριπτέα- θεώρηση, με βασικό θιασώτη τον Jakobs, απονέμει στην ποινή ως μοναδική στοχοθεσία τη θετική γενική πρόληψη, και γι’ αυτό χρωματίζει την έννοια της ενοχής με λειτουργικό περιεχόμενο, δηλαδή τέτοιο, το οποίο κατατείνει στην αποτροπή έκνομων συμπεριφορών και στην εδραίωση ενός αισθήματος εμπιστοσύνης των πολιτών στην έννομη τάξη.¹³³ Η θεωρία, ωστόσο, αυτή δεν είναι στην πραγματικότητα λειτουργική, αλλά τελειοκρατική και χρησιμοθηρική, καθώς φαίνεται να εστιάζει μονολιθικά στην πρόληψη του

¹³¹ Κοτσαλής, Δικαστική Ψυχολογία και Ψυχιατρική, σελ. 129 υποσημ. 216.

¹³² Μυλωνόπουλος, Ποινικό Δίκαιο- Γενικό Μέρος, σελ. 615.

¹³³ πρβλ. Κιούπη ΔΨΨ, σελ. 17.

εγκλήματος χωρίς να έχει προηγουμένως μεριμνήσει για τη θεραπεία των αιτιών του, και για τον σκοπό αυτό εργαλειοποιεί τον εκάστοτε παραβάτη του νόμου, υποβιβάζοντάς τον σε αγωγό διατράνωσης συγκεκριμένων κινήτρων και αντικινήτρων, και αδιαφορώντας ουσιαστικά για τον υγιή σωφρονισμό του. Ακόμα, κατασκευαστικές έννοιες, όπως αυτή του «υπερ-καθορισμού»¹³⁴, που προϋποθέτουν τη δυνατότητα του ανθρώπου να ξεπεράσει έναν υφιστάμενο σχετικό ιντετερμινισμό, αφήνουν ανατιολόγητα αναπάντητα ερωτήματα γύρω απ' τους ψππ, οι οποίοι πάντως κατά κανόνα αδυνατούν να ευθυγραμμίσουν τη συμπεριφορά τους στη βάση των κανόνων του δικαιοκτικού οφείλουν.

Μια άλλη θεωρία για την ενοχή, διατυπώθηκε από την Patricia Churchland.¹³⁵ Βάσει αυτής, θεμέλιο για την ποινική έννοια της ευθύνης είναι η έννοια του αυτοελέγχου, η οποία κατ' αρχήν διακρίνει κάθε άνθρωπο, και η οποία αναδύεται και μεταφράζεται μέσα από την ολοένα ακμάζουσα επιστήμη της νευροβιολογίας, ενώ, παράλληλα, αποσυνδέεται από την αναπόδεικτη έννοια της ελευθερίας της βούλησης. Για την ίδια, ο αυτοέλεγχος διέπεται καταλυτικά από τμήματα του προμετωπιαίου φλοιού (προμετωπιαίος πόλος του φλοιού, μεσοκοιλιακές προμετωπιαίες περιοχές), τα οποία ρυθμίζουν, μεταξύ άλλων, τις ορμές και συγκινήσεις του ατόμου, ωστόσο, δέχεται ότι υπάρχουν περιπτώσεις, στις οποίες ο αυτοέλεγχος είναι μειωμένος. Αν και η ίδια τοποθετεί δυνητικά στην τελευταία αυτή κατηγορία μειωμένου αυτοελέγχου, ανθρώπους οι οποίοι φέρουν τραύματα ή όγκο στον εγκέφαλο, καθώς και ανθρώπους που βρίσκονται υπό το κράτος επιληψίας ή ιδεοψυχαναγκαστικής διαταραχής, πλην, η παρούσα εργασία δέχεται να διαστείλει *in bonam partem* (και με επιχείρημα από το έλασσον στο μείζον, αναφορικά με την ιδεοψυχαναγκαστική διαταραχή) την κατηγορία αυτή, συμπεριλαμβάνοντας σε αυτήν εν γένει τους ψυχικώς πάσχοντες (και άρα τους ψππ, οι οποίοι τη στιγμή της διάπραξης του εγκλήματος, κατατρύχονται από την ψυχική τους αρρώστια). Θα μπορούσαμε, μάλιστα, δίπλα στην κατηγορία ανθρώπων μειωμένου αυτοελέγχου, να υπαγάγουμε μια επιπλέον κατηγορία, όπου η μείωση του αυτοελέγχου είναι τόσο έντονη, που θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για εντελή απουσία αυτού. Υπό αυτό το πρίσμα, οι ψππ όντως θα μπορούσαν κατ' αρχήν να εξαιρεθούν του ψόγου για το αδίκημα στο οποίο τυχόν θα προέβαιναν. Όταν κάποιος άνθρωπος λειτουργούν έκνομα, εξωθούμενος από μια ουσιαστικά ανέλεγκτη και ανεξέλεγκτη λειτουργία των νευρώνων του εγκεφάλου τους, στην αλληλεπίδραση αυτού με εξωτερικά ερεθίσματα (πχ. σχιζοφρενής σε έξαρση "αντιλαμβάνεται" ότι η φαρμακευτική αγωγή που του δίνει η μητέρα του είναι "θανατηφόρα" και έτσι την τεμαχίζει για να σωθεί από εκείνη, "τελεί σε "άμυνα"), τότε σε ποια βάση θα τους τιμωρήσουμε; Ωστόσο, δεν μπορούμε ούτε να περιμένουμε πότε και εάν τα πορίσματα της νευροβιολογίας θα είναι απόλυτα έγκυρα, ούτε να τα δεχθούμε αβλεπεί, μονοσήμαντα και μονοδιάστατα. Η έννοια της ψυχικής νόσου, καθώς και η έννοια του καταλογισμού δεν έχουν, ούτε πρέπει

¹³⁴ πρβλ. Κοτσαλή, ΠΟΙΝΙΚΑ, σελ. 36.

¹³⁵ Churchland, The big questions: Do we have free will? New Scientist, 18.11.2006, αναδημ. ΤΟ ΒΗΜΑ, 7.1.2007.

να έχουν ακραιφνώς ιατρικό ή ακραιφνώς νομικό περιεχόμενο, αλλά μάλλον διφυή υπόσταση που εσωκλείει αυτά τα δύο πεδία. Η εκάστοτε έννομη τάξη οριοθετεί τις περιπτώσεις εκείνες που θεωρεί δεκτικές εξαιρέσεις από τον κανόνα της καθολικής ενοχής των δρώντων υποκειμένων, και αυτή είναι επιλογή που ερείδεται σε πολλούς παράγοντες, όπως την κρατούσα κοινωνική ηθική, τους σκοπούς που επιτελεί η ποινή για το εκάστοτε κράτος, οι συνθήκες κάτω απ' τις οποίες αυτό μεριμνά την ομαλή διαβίωση των επιμέρους ομάδων που το απαρτίζουν (παραβάτες του νόμου, ψυχικά ασθενείς, ψππ κοκ). Ο Έλληνας νομοθέτης επέλεξε να σκεπάσει τους ψππ υπό το καθεστώς των άρθρων 34 και 36 ΠΚ, όπως έχει αναπτυχθεί. Είναι, όμως, αυτή η ευστοχότερη επιλογή; Επιδεικνύεται με αυτήν ο κατά το δυνατόν πληρέστερος –ποιοτικά και ποσοτικά– σεβασμός στην προσωπικότητα των ψππ;

~

Η πιο «λοξή», ίσως, οδός για την πραγμάτευση ζητημάτων φιλοσοφίας είναι η παράθεση αξιωμάτων. «Λοξοδρομώντας», παρόλα αυτά, στο σημείο αυτό, θα επιχειρήσω την παράθεση μίας και μόνης “αλήθειας”, η οποία, πιστεύω πως έχει [αυταπόδεικτα] “αξιώσεις αξιώματος”, και, με αφορμή και γνώμονα την οποία, διακινείται η πηγαία ανάγκη αποτύπωσης αυτής της εργασίας. Η αλήθεια αυτή δεν είναι άλλη από τον αδιάβρωτο και αναφαίρετο χαρακτήρα της αξιοπρέπειας (Dignity) η οποία διαπνέει κάθε ανθρώπινο ον. Όχι μόνο επειδή με αυτήν και για αυτήν υφαίνονται τόσο στέρεα πειστικά οι τέσσερις πτυχές της Κατηγορικής Προσταγής του Καντ, αλλά, κυρίως, επειδή όσο κι αν δοκιμάσουμε τις αντοχές της διαίσθησής μας, η ετυμηγορία θα μένει πάντα αμετάβλητη: αδιάβρωτη και αναφαίρετη η ανθρώπινη αξιοπρέπεια. -Αξιοπρέπεια του ανθρώπου, είτε αυτός είναι “διαυγής” ψυχοσυναισθηματικά, είτε όχι, είτε είναι νομοταγής πολίτης, είτε δεν είναι.- Βέβαια «Intuitions are not arguments», κατά τον φιλόσοφο Dworkin.¹³⁶ Εντούτοις, η παρούσα εργασία, συντάσσεται με τη σημασία της (ηθικής) διαίσθησης όπως αυτή υπογραμμίζεται στο βιβλίο της Θεωρίας της Δικαιοσύνης, από τον John Rawls, ο οποίος φαίνεται να την τοποθετεί σε περίοπτη θέση. Κατά τον ίδιο¹³⁷, «Θα πρέπει να επιδιώκουμε μια μορφή ηθικής γεωμετρίας, παρ' όλη την ακαμψία που υποδηλώνει ο όρος». Και συνεχίζει μέσα από αυτοαναφορικότητα και αυτοκριτική: «Δυστυχώς, η συλλογιστική μου απέχει πολύ απ' αυτό τον στόχο, γιατί είναι σε μεγάλο βαθμό διαισθητική. Ωστόσο, είναι ουσιώδες να έχει κανείς κατά νου το ιδανικό που θα ήθελε να επιτύχει».

Πέρα, όμως, από την επίκληση της διαίσθησης, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια μπορεί να θεμελιωθεί χάρη και μέσα από πτυχές της ηθικής ψυχολογίας της ρωσιανής θεωρίας, η οποία απαντά στο τρίτο και καταληκτικό μέρος της.¹³⁸ Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η «ηθική αξιότητα των προσώπων», όπως την αναφέρει ο Rawls, αρύεται την ουσία της από το πρωταρχικό αγαθό του αυτοσεβασμού, για

¹³⁶ Dworkin, Justice for Hedgehogs, σελ. 241.

¹³⁷ Rawls, A Theory of Justice, σελ. 156.

¹³⁸ Rawls, A Theory of Justice, σελ. 457 επ.

την εδραίωση του οποίου θα μεριμνούσε η χορεία των έλλογων νομοθετών της πρωταρχικής θέσης, κατά τον φιλόσοφο. [«Και πρωταρχικά αγαθά πρέπει να αποτελούν εκείνα τα πράγματα που είναι εν γένει απαραίτητα για να ευοδωθούν ορθολογικά σχέδια- ανεξάρτητα από τις ιδιαιτερότητες ή την ιδιοτυπία των απώτερων σκοπών των τελευταίων».¹³⁹]. Κάθε άνθρωπος θα επιθυμούσε να τον σέβονται οι υπόλοιποι συνάνθρωποί του και θα επεδίωκε αυτός ο κανόνας να είναι ανεξάρτητος, οπότε εάν ο ίδιος αποκτούσε τη νομοθετική σφύρα σε ένα προκοινωνικό στάδιο, θα θέσπιζε τον κανόνα αυτόν ως τέτοιο. Και θα ήταν τόση η έγνοια του να μην απολέσει την αξίωση να απαιτεί τον σεβασμό των άλλων, ανεξάρτητα από «φυσικές συγκυρίες και τυχαίες κοινωνικές περιστάσεις» που ενδεχομένως θα τον επηρέαζαν στην πορεία της ζωής του (ψυχικές ή άλλες νόσοι, κοινωνικές αδικίες κτλ), ώστε ο αμοιβαίος σεβασμός θα αναγόταν σε φυσικό καθήκον, επιβεβλημένο από, και εναρμονισμένο με, την αδήριτη υποχρέωση του αυτοσεβασμού. Όπως έχει σημειωθεί παραπάνω, στη σχέση ορθού και αγαθού, για τον Rawls, προκρίνεται αξιολογικά αλλά και χρονολογικά το πρώτο, ενώ το δεύτερο, με την ποιότητα του «αγαθού ως ορθολογικότητας», μπορεί να στρατευθεί υπέρ την προαγωγής των αρχών της δικαιοσύνης που έχουν ήδη συμφωνήσει μέσα απ' τη διαδικασία της ορθολογικής διαβούλευσης, έλλογα πρόσωπα σε μια πρωταρχική θέση ισότητας.¹⁴⁰ Σε κάθε περίπτωση, η σπουδαιότητα του αυτοσεβασμού έγκειται, κατά τον Rawls, στο γεγονός ότι σημασιοδοτεί την προσωπική αξία του υποκειμένου και των σχεδίων ζωής του, καθώς και ότι προϋποθέτει την «εμπιστοσύνη στην ικανότητά του να πραγματοποιεί τις προθέσεις του- σε όση έκταση εξαρτάται από το ίδιο.¹⁴¹ Για τον φιλόσοφο, ο αυτοσεβασμός και ο αμοιβαίος σεβασμός είναι δυναμογόνα ερεθίσματα ενός αισθήματος κοινωνικής ενότητας και σταθερότητας, αφού τονώνουν την αυτοπεποίθηση των ατόμων, την αλληλοεκτίμησή τους, καθώς και τη συνεργατική διάθεση για υλοποίηση των σχεδίων ζωής τους. Έτσι, καλλιεργούν περαιτέρω ψυχολογικά συναισθήματα, όπως την αιδώ και την ενοχή σε περιπτώσεις προσβολής του ορθού και της δικαιοσύνης, τα οποία αναχαιτίζουν υπονομευτικές πρακτικές για μια «ευτεταγμένη κοινωνία». Κατά τον Rawls¹⁴², η τελευταία ορίζεται ως «η κοινωνία στην οποία ο καθένας αποδέχεται τις ίδιες αρχές δικαιοσύνης, γνωρίζοντας ότι και οι άλλοι τις αποδέχονται, οι δε θεμελιώδεις κοινωνικοί θεσμοί συμμορφώνονται με τις αρχές αυτές- και είναι γνωστό ότι συμμορφώνονται με αυτές». Η εδραίωση, μάλιστα, και η εφαρμογή των αρχών της δικαιοσύνης αποτελεί μια μορφή ηθικής εκγύμνασης- διαπαιδαγώγησης, κάτι σαν έξη, με ευεργετικές επενέργειες στις ρίζες και τους φορείς της. Και η συνειδητοποίηση, εκ μέρους των υποκειμένων, ότι η εγκόλπωση των αρχών της δικαιοσύνης στα πλαίσια μια συμπαγούς –ρυθμιστικά και συναισθηματικά- κοινωνίας, προάγει την κοινωνική συνύπαρξη, δυναμώνει ακόμα περισσότερο το καθήκον διαφύλαξης δίκαιων θεσμών. Με τον τρόπο αυτό, ακονίζονται τα ηθικά

¹³⁹ ο.π., σελ. 474.

¹⁴⁰ πρβλ. Rawls, A Theory of Justice, σελ. 466-467, 502-503, 651.

¹⁴¹ ο.π., σελ. 505-506.

¹⁴² ο.π., σελ. 519.

συναισθήματα και επικοινωνούν με τρόπο πιο άμεσο και αβίαστο με τους «τυπικούς όρους των ηθικών αρχών».¹⁴³ Μια κοινωνία ενωμένη και οργανωμένη προϋποθέτει αλλά και συνεφέλεται εδραιωμένο το αγαθό του αυτοσεβασμού, το οποίο, κατά τον φιλόσοφο, ενισχύεται με την ισομερή απονομή των βασικών ελευθεριών.¹⁴⁴

Οι παραπάνω διαπιστώσεις συμπυκνώνονται στους τρεις ψυχολογικούς νόμους του Rawls: ο πρώτος αντικατοπτρίζει την ανάπτυξη στενών δεσμών του παιδιού με την οικογένειά του, και την επιρροή της τελευταίας στο πότισμά του με ηθικά συναισθήματα· ο δεύτερος ψυχολογικός νόμος διευρύνει το πλέγμα στους δεσμούς του ατόμου με τους συμπολίτες του και αναδεικνύει την ύφανση δεσμών ομαδικότητας, εμπιστοσύνης και ανάληψης καθηκόντων που προάγουν τα τελευταία· ο τρίτος ψυχολογικός νόμος, βάσει του οποίου τα πρόσωπα, διαπνεόμενα απ' τους δύο προηγούμενους νόμους, και υπαγόμενα σε μια κοινωνία δίκαιων θεσμών, σμιλεύουν τα συναισθήματα, τις επιθυμίες και τους απώτερους σκοπούς τους πάνω σε αυτό το πρότυπο, συνειδητοποιώντας ότι αυτό είναι προς το συμφέρον όλων.¹⁴⁵ «Οι ηθικοί κανόνες δεν γίνονται πλέον αντιληπτοί ως απλοί περιοριστικοί όροι, αλλά συνδέονται μεταξύ τους σε μια συνεκτική αντίληψη. Η σχέση μεταξύ των γνωμόνων αυτών και των ανθρωπίνων επιδιώξεων γίνεται πλέον κατανοητή, και τα πρόσωπα συλλαμβάνουν το αίσθημα δικαιοσύνης ως προέκταση των φυσικών συναισθημάτων αγάπης και ως έναν τρόπο να μεριμνούν για το συλλογικό αγαθό [...] σε ένα κοινωνικό σύστημα που διέπεται από την αρχή της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας, η ταύτιση με το αγαθό των άλλων και η θεώρηση των ενεργειών τους ως στοιχείου του δικού μας αγαθού μπορεί να παίζουν σημαντικό ρόλο. Αλλά αυτό είναι δυνατόν μόνο λόγω της αμοιβαιότητας που λανθάνει ήδη στις αρχές της δικαιοσύνης. Χάρη στη σταθερή ασφάλεια που εκφράζουν οι αρχές αυτές, τα πρόσωπα θα αναπτύξουν ένα στέρεο αίσθημα προσωπικής αξίας, που αποτελεί και το θεμέλιο της αγάπης για την ανθρωπότητα». Το πρωταρχικό αγαθό του αυτοσεβασμού, διάχυτο μέσα απ' τους καθρέφτες των αρχών της αμοιβαιότητας και της αδελφότητας, οδηγούν στην ενότητα του εαυτού αλλά και της κοινωνίας.

[Στο έσχατο βάθος η αισθητική και η ηθική συμπίπτουν].

Στο σημείο αυτό, θα γίνει μνεία στη ρωσισιανή μέθοδο της αναστοχαστικής ισορροπίας, μέσα από την οποία οικοδομείται, κατά τη γνώμη μου, με τρόπο διυποκειμενικά ελέγξιμο, μια ηθική θεωρία σε σύστημα, με εσωτερική συνοχή και αντικειμενικότητα. Με πηγή και δίαυλο, λοιπόν, τη μέθοδο αυτή, θα επιχειρηθεί εν προκειμένω να αναδυθεί και να θεμελιωθεί η έννοια της αξιοπρέπειας που διακρίνει, στην ίδια ένταση και ποιότητα με κάθε άλλον, και τους ψυχικά ασθενείς, και τους παραβάτες του νόμου, καθώς και τους ψππ. Ποιο είναι, όμως, το περιεχόμενο της αναστοχαστικής ισορροπίας, η εξειδίκευση, μάλιστα, του οποίου

¹⁴³ Rawls, A Theory of Justice, σελ. 540-545, 552-557.

¹⁴⁴ ο.π., σελ. 620.

¹⁴⁵ ο.π., σελ. 558, 560, 562-564, 569.

πάνω στα δικαιώματα των ψππ, μπορεί να συνηγορήσει στην -χωρίς αστερίσκους ή παρενθέσεις- αξίωση για σεβασμό τους; [Σκέψεις για την επίτευξη του στόχου αυτού, θα προταθούν λίγο αργότερα]. Στην αναστοχαστική ισορροπία, όπως τη διατύπωσε ο Rawls, αξιοποιούνται κατά βάση δύο πυλώνες (οι έγκριτες εκτιμήσεις μας και οι δικαιολογητικές αυτών αρχές) σε κάποια στάδια διανοητικο(ψυχολογικής) ζύμωσης. Με αφετηρία, λοιπόν, τρέχουσες εύλογες κρίσεις μας περί δικαιοσύνης, προχωράμε στην αναζήτηση των πιο πυρηνικών-γενικών αρχών που τις δικαιολογούν και τις θεμελιώνουν, ώστε το αποτέλεσμα που θα ανακύψει να είναι “λογικά συμπαγές”. Στο επόμενο στάδιο προσθέτουμε στη διανοητική σκακιέρα διαφορετικές εύλογες εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης, και επανελέγχουμε αν εξακολουθεί να υπάρχει σύμπνοια με τις θεμελιακές αρχές. Εάν υπάρχει, τότε οι μέχρι τώρα εκτιμήσεις μας είναι ορθές, ενώ αντίθετα, εάν προκύψει αναντιστοιχία, τότε θα πρέπει να επανεκτιμήσουμε τις προκείμενες μας, οι οποίες μέχρι τότε φάνταζαν εύλογες. Αυτή η συνεχής τροφοδότηση των κρίσεων απ’ τις αρχές και τανάπαλιν, η οποία οδηγεί σε διατάραξη της εκάστοτε ισορροπίας που μέχρι τώρα είχε επέλθει, και, μέσω των αλλαγών, καταλήγει σε μια συνεκτική συνύπαρξή τους, ονομάζεται αναστοχαστική ισορροπία. «Ισορροπία» λόγω της ακύμαντης πλέον συμπόρευσής τους, και «αναστοχαστική», «αφού γνωρίζουμε πλέον με ποιες αρχές συμμορφώνονται οι κρίσεις μας καθώς και τις προκείμενες της συναγωγής τους».¹⁴⁶ Να σημειωθεί, πάντως, πως για τον Rawls, «είναι πέρα για πέρα θεμιτό οι έγκριτες ηθικές μας κρίσεις να οφείλουν να αντλούν υλικό από την πραγματική κατάσταση της κοινωνίας».¹⁴⁷ Για την περίπτωση των ψππ, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ενδεικτικά τον εξής συλλογισμό: 1. Έστω ότι οι παραβάτες του νόμου δεν πρέπει να τυγχάνουν βάνανυσης μεταχείρισης κατά τον εγκλεισμό τους στις φυλακές. Αυτό πηγάζει απ’ την αρχή του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (και ευθυγραμμίζεται με αυτήν). 2. Έστω ότι ο εγκλεισμός των παραβατών στις φυλακές επιτάσσεται για λόγους τιμωρίας και αντεκδίκησης, οι οποίοι ικανοποιούν το κοινό περί δικαίου αίσθημα. Όταν, όμως, αυτή η ευλογοφανής κρίση στοιχηθεί δίπλα στην αρχή του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, τότε παρατηρούμε ότι διαταράσσεται η “ισορροπία”, καθώς φαίνεται να εργαλειοποιούνται οι παραβάτες αυτοί και να χρησιμοποιούνται μόνο ως μέσα για την υλοποίηση αλλότριων στόχων. Επομένως, η προκείμενη 2 πρέπει να τροποποιηθεί ή μάλλον να καταργηθεί ολωσδιόλου. Μια άλλη κρίση θα μπορούσε να έχει ως εξής: 3. Το κοινωνικό κράτος δικαίου πρέπει να μεριμνά, στο μέτρο που το επιτρέπουν οι διαθέσιμοι πόροι του, για την περίθαλψη και θεραπεία των ανθρώπων που πάσχουν από ασθένειες, όπως είναι οι ψυχικές. Αυτό επιτάσσεται πρώτα απ’ όλα από την αρχή του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Ενώ: 4. Ο εγκλεισμός των ψυχικά ασθενών σε υφιστάμενα κέντρα κράτησης, θα επιτελούσε διπλό στόχο: την απομάκρυνσή τους από τους λοιπούς κοινωνούς, οι οποίοι έτσι ούτε θα ενοχλούνται από την “τρέλα” τους ούτε θα κινδυνεύουν απ’ “αυτήν”, αλλά επιπλέον έτσι θα αξιοποιηθούν οι ήδη υπάρχουσες

¹⁴⁶ ο.π., σελ. 47.

¹⁴⁷ ο.π., σελ. 503.

κρατικές υποδομές χωρίς να χρειαστεί επιπρόσθετο κόστος για ανέγερση θεραπευτικών κέντρων. Ενώ ένας –κυνικός- ωφελιμιστής θα μπορούσε να εντοπίσει αλήθεια στην προκείμενη 4, εντούτοις η τελευταία προσκρούει δίχως άλλο στην αρχή του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και άρα είναι απορριπτέα. Πιο συγκεκριμένα, πάντως, για τους ψππ, τους ασθενείς και περιθωριακούς της κοινωνίας, οι εκτιμήσεις που τελικά θα κρατήσουν μέσα από μια αναστοχαστική ισορροπία, θα πρέπει χωρίς καμία έκπτωση να αξιώνουν γι’ αυτούς τον σεβασμό που αρμόζει σε κάθε άνθρωπο. Για εκείνους, μάλιστα, λόγω της διττής δυσκολίας- “κοινωνικής δυσμορφίας” που φέρουν στην πλάτη και την ψυχή τους, ο σεβασμός αυτός ισοδυναμεί με ενέργειες, σε κοινωνικό και ατομικό επίπεδο, που κατατείνουν τόσο στη θεραπεία (στη φροντίδα) των ανθρώπων αυτών, όσο και στην, κατά το δυνατό, ομαλότερη κοινωνική επανένταξή τους. Αυτό ίσως “βάραινε” λίγο παραπάνω τον κρατικό προϋπολογισμό ή τη διάθεση ευπρεπισμένα-σωστών-μελών της κοινωνίας, ωστόσο, για τον Rawls, «ο περιορισμός της ελευθερίας δικαιολογείται μόνο όταν είναι αναγκαίος για την ίδια την ελευθερία, για να αποτραπεί μια χειρότερη προσβολή της».¹⁴⁸ Μέσα απ’ αυτή τη διατύπωση μπορεί να συναχθεί ότι δεν είναι περιοριστικοί της ελευθερίας παράγοντες όσοι τη διασφαλίζουν πλατύτερα, όσοι δηλαδή τη διασφαλίζουν για όλους, ανεξαρτήτως ιδιοσυστασίας –ενδόμυχης ή/και κοινωνικοπολιτικά εκδηλωμένης-, στον απόλυτο βαθμό που επιτρέπει αυτό το “για όλους”.

Να σημειωθεί, ακόμα, ότι στη Θεωρία της Δικαιοσύνης, ο Rawls, συχνά με εφαλτήριο τις θετικές δυνάμεις της παραγωγικής (deductive) συλλογιστικής¹⁴⁹, πραγματεύεται κατ’ ουσία μια σπουδαία έννοια, την έννοια της Δικαιοσύνης. Αναφέρεται, έτσι, στις αρχές, πάνω στις οποίες μπορεί, κατά τον ίδιο, να οικοδομηθεί μια Δίκαιη κοινωνία και χρήζει ως μέντορες γι’ αυτό το εγχείρημα, έλλογα όντα. Παραλείπει, ωστόσο, στην κοινωνία αυτή να μεριμνήσει ευθέως για την τύχη των “εκ φύσεως ή εκ περιστάσεων άτυχων”, όπως των ψυχικά ασθενών, αφού η πραγματεία του αφορά σε μια ιδανική θεωρία δικαιοσύνης, και σε αυτή δεν τοποθετεί κανέναν Τέτοιο μεταξύ των διαπιστευμένων για την ψήφιση των αρχών Δικαιοσύνης, ο οποίος κατά τεκμήριο θα έθετε για συνεκτίμηση στη διαδικασία της ψήφισης, και τα συμφέροντα- αξιώσεις της ιδιαίτερης ομάδας ανθρώπων που θα εκπροσωπούσε.¹⁵⁰ Πρέπει, πάντως, να μην παραβλεφθεί ότι οι τελικά ψηφισθείσες αρχές της Ίσης Ελευθερίας και της Ακριβοδίκαιης Ισότητας Ευκαιριών, καθώς και η διαδικασία- οι όροι ψήφισής τους μέσω της «διαβουλευτικής ορθολογικότητας» (πρωταρχική θέση, πέπλο άγνοιας, αρχή προτεραιότητας, αρχή της διαφοράς υπό την καντιανή ερμηνεία της –τα πρόσωπα ποτέ ως μέσα-, και η σχέση της με την ιδέα της αδελφότητας, αρχή της αμοιβαιότητας, πτυχές της θεωρίας του συμβολαίου, κατάλογος πρωταρχικών αγαθών, λεξικογραφική διάρθρωση των αρχών, ακολουθία των τεσσάρων σταδίων, ισχνή θεωρία του αγαθού, αρχή της δημοσιότητας, ψυχολογικοί νόμοι, υπόθεση της αμοιβαίας αδιαφορίας, κανόνας maximin, γενικά η

¹⁴⁸ Rawls, A Theory of Justice, σελ. 259

¹⁴⁹ πρβλ. σελ. 154, 156, 226 κα.

¹⁵⁰ πρβλ. σελ. 574, 662 κα.

θεώρηση της Δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας, αναστοχαστική ισορροπία –όπως *grosso modo* αναλύθηκε παραπάνω)¹⁵¹, αποτελούν πολύτιμα μεθοδολογικά εργαλεία, η αξιοποίηση των οποίων εγγυάται κατά κάποιο τρόπο ότι εν τέλει οι ψυχικώς πάσχοντες κοινωνοί αλλά και οι ψππ προστατεύονται εφάμιλλα με τους λοιπούς κοινωνούς στη ρωλσιανή κοινωνία. Και αυτό διότι οι αρχές που τελικά τη διέπουν είναι οικουμενικής ακτινοβολίας και η εφαρμογή τους δεν προσβάλλει τον πυρήνα των δικαιωμάτων κανενός. Παραδείγματος χάρη, η αναγνώριση, εκ μέρους του Rawls, του αυτοσεβασμού ως του σπουδαιότερου ίσως πρωταρχικού αγαθού¹⁵², συνδυασμένη με τις δύο αρχές της δικαιοσύνης, και τις αρχές της διαφοράς και της αμοιβαίας αδιαφορίας, μπορούν να εξασφαλίσουν κατ' αρχήν ότι το σώμα των ελλόγων νομοθετών στην πρωταρχική θέση θα μεριμνήσει εξίσου για τους ψππ. Διότι, αν τελικά κληρωθούν το λαχνό της ψυχικής ασθένειας μέσα στην κοινωνία που θα οικοδομηθεί (η οποία ψυχική ασθένεια μπορεί δυνητικά να παντρευτεί με παραβατική συμπεριφορά: →ψππ), θα θέλουν να τύχουν του σεβασμού των συμπολιτών τους και να ζήσουν κατά το δυνατόν ελεύθεροι και ίσοι. Η αρχή της διαφοράς, κατά την οποία, συμπυκνωμένα μιλώντας, οι οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες δικαιολογούνται μονάχα εάν αποβαίνουν προς όφελος των λιγότερο ευνοημένων, (και εφαρμοσμένη αναλογικά η αρχή αυτή, επιπλέον για τις βιολογικές “ανισότητες”- ιδιαιτερότητες), θα εδραίωνε τον σεβασμό απέναντι στους ψππ. Κατά μια συμβολαϊκή μάλιστα αντίληψη της δικαιοσύνης, «Κάθε άτομο αντιμετωπίζεται στη δημόσια σφαίρα με τον σεβασμό που αναλογεί σε κάθε ισότιμο, κυρίαρχο του εαυτού του, κοινωνό· όλοι δε απολαμβάνουν τα ίδια θεμελιώδη δικαιώματα τα οποία θα αναγνωρίζονταν σε μια αρχική κατάσταση , που θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ακριβοδίκαιη». Στη θεωρία του Rawls, το μέλημα είναι να σφυρηλατείται η λιγότερο επαχθής συνθήκη για το περισσότερο δυσοίωνα σενάριο που θα μπορούσε να προκύψει για κάποιον, μετά την άρση του *veil of ignorance* (: κανόνας *maximin*¹⁵³). Εν πάση περιπτώσει, ως προς την παράλειψη του Rawls να χωρέσει [ευθέως] στην πρωταρχική θέση και τους ψππ, μπορεί να αναφερθεί η παραδοχή του ότι «υπάρχουν άπειρες παραλλαγές της αρχικής κατάστασης, και επομένως δεν χωρεί αμφιβολία ότι υπάρχουν άπειρα θεωρήματα ηθικής γεωμετρίας. Ελάχιστα όμως είναι αυτά που παρουσιάζουν φιλοσοφικό ενδιαφέρον, μια και οι περισσότερες παραλλαγές δεν έχουν καμία σχέση με την οπτική γωνία της ηθικής».¹⁵⁴ Δεν πιστεύω, πάντως, ότι η ακροτελεύτια παρατήρηση αναφέρεται σε μια πραγματεία για τα δικαιώματα των ψππ. Άλλωστε, και ο ίδιος ο Rawls σημειώνει ότι δεν πιστεύει πως η θεωρία του περί δικαιοσύνης, μόνη αυτή, αντικατοπτρίζει καλύτερα από κάθε άλλη το αίσθημα δικαιοσύνης.¹⁵⁵

¹⁵¹ πρβλ. Rawls, *A Theory of Justice*, σελ. 43-47, 228, 391, 409, 458-459, 562-569, 571, 586, 609, 623-624, 645, 651, 657, 661-662, 680, 682 κτλ.

¹⁵² ο.π., σελ. 505

¹⁵³ πρβλ. Rawls, *A Theory of Justice*, σελ. 682

¹⁵⁴ ο.π., σελ. 162.

¹⁵⁵ Rawls, *A Theory of Justice*, σελ. 543.

Στη βάση, λοιπόν, του αδιαπραγμάτευτου της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, ως θεωρητικής επιταγής, σε συνδυασμό με άλλα δεδομένα, όπως το γεγονός ότι η άδικη επιβολή μιας ποινής σε κάποιον πλήττει ανεπανόρθωτα την αξιοπρέπειά του, έρχεται να προστεθεί μία θεμελιώδης προϋπόθεση για την κατοχύρωση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, η φυσική Ελευθερία. Έτσι λοιπόν, παίρνοντας ως δεδομένο ότι «η ποινή είναι κακό που προβλέπεται από το νόμο και επιβάλλεται από τον ποινικό δικαστή σύμφωνα με ορισμένη διαδικασία κατά του δράστη ορισμένης αδικοπραγίας και εξαιτίας αυτής, ως εκδήλωση ιδιαίτερης αποδοκιμασίας αυτού από την έννομη τάξη»¹⁵⁶, αντιλαμβανόμαστε ότι η άδικη επιβολή ποινής -αλλά και η επιβολή άδικης ποινής- ισοδυναμούν με προσβολή, αν όχι με καταβράθρωση, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, τόσο για όσους την επιβάλλουν αδικώντας, όσο και για τον ίδιο τον θιγόμενο. *Roena* «*malum passionis quod infligitur propter malum actionis*» est, κατά τον μεγάλο θεωρητικό του δικαίου, *Hugo Grotius*.¹⁵⁷ Θα τεθεί λοιπόν, το ερώτημα: Τελικά είναι δίκαιο ή άδικο να τιμωρούνται οι ψππ; “Νομιμοποιείται” ηθικά το κράτος να “αποδοκιμάζει” τον ψππ για την άδικη πράξη του; Μήπως η ορθότερη ατραπός είναι αυτή που υιοθετεί ένα θεραπευτικό πλαίσιο για τους ψππ, και όχι ένα σωφρονιστικό (που, εξατομικευμένα μιλώντας, δεν τους “ταιριάζει”); Το ερώτημα αυτό είναι ακόμα πιο καίριο όταν το σωφρονιστικό αυτό καθεστώς αποτελεί απλά ένα σχέδιο επί χάρτου, που μόνο εξωραϊζει αναχρονιστικές τιμωρητικές πρακτικές. Βέβαια, είναι γεγονός ότι κάποια εγκλήματα, όπως ο βιασμός, είναι πραγματικά ειδεχθή, οπότε η παρούσα εργασία στέκεται με ειλικρινή αμηχανία μπροστά τους. Αυτό, όμως, δεν πρέπει να μπερδεύει μια, κατά τα άλλα, ορθή μέθοδο νομικής αξιολόγησης του εκάστοτε εγκλήματος [«...και στο όνομα της δικαιοσύνης, να αποφεύγουμε κάθε αξιολόγηση του τρόπου ζωής του καθενός»¹⁵⁸], η οποία μέθοδος νομικής αξιολόγησης [θα έπρεπε να] παρουσιάζει την εξής διττή δυσκολία: πρέπει αφενός να είναι απροσωπόληπτη, με την έννοια της ουδετερότητας- (συναισθηματικής) αποστασιοποίησης απ’ τον τυχόν αποτρόπαιο χαρακτήρα ενός εγκλήματος, και αφετέρου, συγκεκριμένη- εξετάζουσα τις *ad hoc*, εσωτερικές και εξωτερικές περιστάσεις, υπό τις οποίες ο δράστης διέπραξε το έγκλημα. «Πράγματι, οι αρχές της δικαιοσύνης θα μπορούσαν να νοηθούν ως μια συμφωνία να μην λαμβάνονται υπόψιν ορισμένα συναισθήματα κατά την αξιολόγηση της συμπεριφοράς των άλλων».¹⁵⁹ {Τη φύση μας δεν την αποκαλύπτουν κατά πρώτο λόγο οι στόχοι μας, αλλά οι αρχές που αναγνωρίζουμε ότι πρέπει να διέπουν το υπόβαθρο των περιστάσεων, υπό τις οποίες θα σχηματισθούν οι στόχοι μας, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αυτοί θα πρέπει να επιδιωχθούν. [...] Δεν υπάρχει, λοιπόν, τρόπος να αποφύγουμε τη διαβουλευτική ορθολογικότητα¹⁶⁰}. Έτσι, οι ψππ, με ασπίδα –και όπλο- την αρχή του σεβασμού της αξιοπρέπειάς τους, έχουν δικαίωμα (:*veto*, μιλώντας με ορολογία *Dworkin*) να τύχουν της δέουσας νομικής αντιμετώπισης, η

¹⁵⁶ Μυλωνόπουλος, Ποινικό Δίκαιο, σελ. 28.

¹⁵⁷ *De jure belli ac pacis*, 1625, II, XX.

¹⁵⁸ Rawls, *A Theory of Justice*, σελ. 507.

¹⁵⁹ Rawls, *A Theory of Justice*, σελ. 516-517.

¹⁶⁰ Rawls, *A Theory of Justice*, σελ. 636.

οποία, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ισοδυναμεί με 1. απουσία τιμωρίας (:δεν τιμωρείς έναν ασθενή για τη νόσο του, ιδιαίτερα όταν δεν έχεις μεριμνήσει να τον περιθάλψεις σωστά, για να την αντιμετωπίσει) και 2. με την παροχή των κατάλληλων μέσων θεραπείας του (ιατρικής και κοινωνικοπολιτικής υφής). Έτσι προστατεύεται η Dignity για τους ψππ.

Η προστασία αυτή δεν μπορεί να καλλιεργηθεί μέσα από παραδείγματα, όπως αυτό της “νήσου” του Καντ: «Whoever has committed murder, must die. There is, in this case, no juridical substitute or surrogate, that can be given or take for the satisfaction of justice. There is no Likeness or proportion between Life, however painful, and Death; And therefore, there is no Equality between the crime of Murder and the retaliation of it but what is judicially accomplished by the Execution of the Criminal. Even if a civil society resolved to dissolve itself with the consent of all its members, -as might be supposed in the case of a people inhabiting an island resolving to separate and scatter themselves throughout the whole world – the last murderer lying in prison ought to be executed before the resolution was carried out. This ought to be done in order that everyone may realize the desert of his deeds, and that blood-guiltiness may not remain among the people; For otherwise they might all be regarded as participators in the murder as a public violation of justice».¹⁶¹ Πέρα από το γεγονός ότι ένας τέτοιος αφορισμός δεν λαμβάνει υπ’ όψη τις περιστάσεις υπό τις οποίες διαπράχθηκε το έγκλημα –εν προκειμένω ενδιαφέρει η τυχόν συνιστώσα της ψυχοπαθολογίας στη διάπραξη ενός εγκλήματος, όπως της ανθρωποκτονίας-, παράλληλα, αφήνει περιθώρια να οξυνθούν ένστικτα αντεκδίκησης, τα οποία όχι μόνο δεν προάγουν την κοινωνική δικαιοσύνη, αλλά αντίθετα, τη φαλκιδεύουν ανεπίστρεπτα.

Όποια, μάλιστα, απάντηση κι αν δινόταν αναφορικά με τη σχέση των ψππ και την πλήρωση -ή μη- σε αυτούς, των τριών ανθρώπινων (προ)διαθέσεων -κατά Καντ- (της ζωικότητας, της ανθρωπότητας -την οποία χαρακτηρίζει ο Λόγος-, και της προσωπικότητας, που συνυφίνεται με την ηθική), η παρούσα εργασία αδυνατεί να εννοήσει περίπτωση “αποστέρησης των ηθικών δικαιωμάτων» από οποιαδήποτε κατηγορία ανθρώπων, και κατά μείζονα λόγο από ανθρώπους (ψυχικά) ασθενείς, όσο κι αν αυτοί έσφαλαν –λόγω της ασθένειάς τους αυτής. Ειδικά, μάλιστα, όταν εύλογα μπορεί να ορθωθεί ότι το κράτος δεν προνόησε, δεν μερίμνησε να τους προστατεύσει, να τους φροντίσει, να τους θεραπεύσει στο μέτρο του δυνατού. Όταν, δηλαδή, η αρρώστια τους, εξαιτίας της οποίας αδίκησαν [34 ΠΚ-condition sine qua non], είναι Και αποτέλεσμα-παραφυάδα-συνιστώσα ενός κοινωνικού κράτους δικαίου με σαθρά θεμέλια. («...this last argument for moral responsibility is grounded in justice, not capacity»)¹⁶².

-It's just, you know, it's been a rough few weeks, Murray... Ever since I killed those three wall-street guys...

¹⁶¹ Kant, The retributive theory of punishment.

¹⁶² πρβλ. και Dworkin, Justice for Hedgehogs, σελ. 250-252.

-Ok, I'm waiting for a punch-line.

-There is no punch-line. It's not a joke.

-You're serious, Arthur? You tell us that you killed those three young men on the subway?

-{...indeed}

-And why should we believe you?

-I got nothing left to lose. Nothing can hurt me anymore. My life is nothing but a comedy.

-Let me get this straight. You think that killing those guys is funny?

-I do. And I'm tired of pretending it's not. Comedy is subjective, Murray. Isn't that what they say. All of you, This system that knows so much, You decide what's right or wrong. The same way that you decide what's funny or not.

-Oh ok, I think... I might understand that you did this to start a movement? To become a symbol?

-Come on, Murray... Do I look like that kind of clown that could start movement? I killed those guys because they were awful. Everybody is awful these days. It's enough to make anyone crazy.

-Ok so that's it you're crazy, that's your defense for killing three young men?

-No. They couldn't carry a tune to save their lives. Ohh, why is everybody so upset about these guys? If it was me dying on the sidewalk, you'd walk right over me. I pass you every day and you don't notice me. But these guys, what because Thomas Wayne went crying about them on TV...

-You have a problem with Thomas Wayne?

-Yes I do. Have you seen what it's like out there, Murray? You ever actually live the studio? Everybody just yells and screams at each other. Nobody's civil anymore. Nobody thinks what it's like to be the other guy. You think men like Thomas Wayne ever think what it's like to be someone like me? To be somebody but themselves? They don't. They think that we'll just sit

there and take it like good little boys. That we won't werewolf and go wild.

-You finished? I mean there's so much self pity, Arthur! You sound like you're making excuses for killing those young men, not everybody. And I'll tell you this: Not everyone is awful.

-You are awful, Murray.

-Me? I'm awful? Oh, yeah, how am I awful?

-Playing my video. Inviting me on the show. You just wanted to make fun of me. You're just like the rest of them.

-You don't know the first thing about me pal. Look what happened because of what you did. What it led to. There are riots out there. Two policemen are in critical condition. You are laughing.... Someone was killed today because of what you did.

-I know...! How about another joke, Murray?

-No, I think we've had enough of your jokes.

-What do you get...

-I don't think so

-...when you cross a mentally ill loner with a society that abandons him and treats him like trash. I'll tell you what you get. You get what you fucking deserve.

[SHOT].

{Ορίστε το άφευκτο κακό που θα 'ρθει όταν το Κράτος, όχι μόνο δεν περιέθαλψε τον ψυχικά ασθενή του, τον Joker του, αλλά μάλιστα τον έδειξε με το δάχτυλο περιγελώντας τον.} Μια επιστημονικότερη, άλλωστε, συμπύκνωση αυτής της παρατήρησης, συναντάμε στη «ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ» του Αλεβιζόπουλου, σύμφωνα με τον οποίο ένα γενετικό υπόστρωμα με μια έστω πρωτόλεια ροπή προς την επιθετικότητα, ενεργοποιείται ή απενεργοποιείται απ' το περιβάλλον ώστε τελικά να διαμορφωθεί και να εκδηλωθεί ο συμπεριφορικός φαινότυπος¹⁶³. Μια τέτοια, μάλιστα, παρατήρηση συμβαδίζει μάλλον με τα πορίσματα του κλάδου της Κοινωνιοβιολογίας –και πάντως δεν τα αναιρεί-, ενώ σίγουρα ανταποκρίνεται στις θέσεις συμπεριφορικού τύπου προσεγγίσεων, όπως είναι η θεωρία της κοινωνικής

¹⁶³ Αλεβιζόπουλος, ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ, σελ. 87.

μάθησης, η οποία υποθέτει ότι η συμπεριφορά καθορίζεται πρωταρχικά από το περιβάλλον.¹⁶⁴

Σε κάθε περίπτωση, οι ψππ είναι ηθικά υποκείμενα, εκπεπτωκότες με σπασμένα κόκαλα που ποτέ δεν θα χάσουν την αξίωση να δικαιούνται τον σεβασμό. Εξάλλου, «[...] οι ελάχιστοι όροι που απαιτούνται για να νοηθεί η ηθική προσωπικότητα, αναφέρονται σε μια ικανότητα και όχι στην ενεργοποίησή της. [...] ανεξάρτητα απ' το αν αυτή έχει αναπτυχθεί ή όχι, πρέπει να απολαμβάνει της πλήρους προστασίας των αρχών της δικαιοσύνης». «[Η] ηθική προσωπικότητα ορίζεται ως μια δυνατότητα, η οποία, υπό κανονικές συνθήκες, ενεργοποιείται σε εύθετο χρόνο. Αυτή ακριβώς η δυνατότητα είναι εκείνη που θέτει σε ενέργεια τις αξιώσεις της δικαιοσύνης».¹⁶⁵ Για τον φιλόσοφο, από μόνο του το γεγονός της ικανότητας κάποιου να φέρει δυνητικά μέσα του την ηθική προσωπικότητα, γεννά αυτομάτως το δικαίωμά του σε ίση δικαιοσύνη και ελευθερία, ανεξάρτητα απ' το αν εν τέλει η ικανότητα αυτή εξέλιπε για οποιονδήποτε λόγο, όπως λόγου χάρη, εξαιτίας φυσικών συγκυριών ή/και τυχαίων κοινωνικών περιστάσεων. «Θα πρέπει να τονισθεί ότι ο ικανός όρος για την ίση δικαιοσύνη, η ικανότητα δηλαδή να έχει κανείς ηθική προσωπικότητα, δεν είναι καθόλου αυστηρός. Αν κάποιος δεν έχει την απαιτούμενη δυνατότητα είτε εκ γενετής είτε εξαιτίας ατυχήματος, αυτό λογίζεται ως ελάττωμα ή στέρηση. Δεν υπάρχει φυλή ή ομάδα ανθρώπων που να στερείται την ιδιότητα αυτή. Μόνο μεμονωμένα άτομα τυχαίνει να μην την έχουν ή να μην την ενεργοποιούν, έστω σε ελάχιστο βαθμό, και η αποτυχία να την ενεργοποιήσουν απορρέει από κοινωνικές συνθήκες αδικίας και φτώχειας ή από τυχαίες συγκυρίες. Επίσης, το γεγονός ότι τα άτομα διαθέτουν ίσως σε διαφορετικό βαθμό την ικανότητα να έχουν ένα αίσθημα δικαιοσύνης, δεν αποτελεί λόγο να στερηθούν την πλήρη προστασία της δικαιοσύνης όσοι διαθέτουν την ικανότητα αυτή σε μικρότερο βαθμό. Εφόσον εξασφαλισθεί ένα ορισμένο minimum, ένα πρόσωπο δικαιούται να απολαμβάνει ίση ελευθερία σε ίσο βαθμό με οποιοδήποτε άλλο. [...] Εφόσον συντρέχουν οι ελάχιστες προϋποθέσεις που απαιτούνται προκειμένου να υφίσταται η ηθική προσωπικότητα, ένα πρόσωπο δικαιούται όλες τις εγγυήσεις της δικαιοσύνης».¹⁶⁶ Έτσι, λοιπόν, θα μπορούσαν ενδεχομένως να νοηθούν οι ψππ: ως δυνάμει (/sui generis ενεργεία) έλλογα-ηθικά όντα, στα οποία οφείλουμε σεβασμό και τα οποία, μέσω της κατάλληλης αντιμετώπισης (θεσμών, υποδομών, κοινωνικής αποδοχής εν γένει), θα ενσωματωθούν υγιώς μέσα στην κοινωνία, αλλά και για τα οποία θα υπάρξει κοινωνία και κράτος πρόνοιας που δεν θα επιτρέψει τη μετουσίωσή τους από ψυχικά πάσχοντες, σε ψυχικά-πάσχοντες-παραβάτες. Εν πάση περιπτώσει, «[α]κόμα κι αν η ικανότητα [κάποιου να έχει αίσθημα δικαιοσύνης] ήταν αναγκαία, στην πράξη δεν θα ήταν συνετό να δεχτούμε ότι κάποιος δεν δικαιούται δίκαιη μεταχείριση επειδή δεν διαθέτει ηθική

¹⁶⁴ Αλεβιζόπουλος, ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ, σελ. 228.

¹⁶⁵ Rawls, A Theory of Justice, σελ. 578-579, 574.

¹⁶⁶ Rawls, A Theory of Justice, σελ. 575-576.

προσωπικότητα. Ο κίνδυνος θα ήταν υπερβολικά μεγάλος ως προς τους δίκαιους θεσμούς».¹⁶⁷

~

Ποια είναι, όμως, στην πράξη η στάση του Έλληνα νομοθέτη απέναντι στην ιδιαίτερη κατηγορία των ψππ; Την απάντηση ως προς τους εντελώς ακαταλόγιστους δράστες δίνει το άρθρο 69^A του Ποινικού Κώδικα, του οποίου τα πιο κρίσιμα σημεία, θα επιδιωχθεί να εξεταστούν εν προκειμένω. Το εν λόγω άρθρο υπάγεται στην κατηγορία των μέτρων ασφαλείας, που, σε συνδυασμό με τις ποινές και σε συμπλήρωση αυτών (άλλοτε συμπληρωματικά και άλλοτε προς επαύξησή τους), συναπαρτίζουν το «δυναμικό σύστημα ποινών», το οποίο είχε ανέκαθεν υιοθετήσει το ελληνικό σύστημα ποινών. Για την ακρίβεια, το άρθρο 69^A ΠΚ, με το προσωνύμιο του «μέτρου θεραπείας», προβλέπει την τύχη (*media vox!*) όσων πληρούν τις προϋποθέσεις του άρθρου 34 ΠΚ και καταδικάστηκαν στη βάση αυτού. Για την κατάφαση και επιβολή των μέτρων που προβλέπει το 69^A ΠΚ, προϋποτίθεται η διενέργεια τουλάχιστον δύο πραγματογνωμοσυνών, η μία εκ των οποίων απαιτείται να λάβει χώρα αμέσως μετά τη σύλληψη του ψππ, και η άλλη, όσο το δυνατόν εγγύτερα προς τη σύστοιχη του εγκλήματος δικάσιμο, πάντα υπό την αιγίδα του αρμόδιου εισαγγελέα. Ρόλος του πραγματογνώμονα είναι να κρίνει αν ο δράστης είναι όντως ψυχικά ασθενής, τον βαθμό της επικινδυνότητάς του, και τις πιθανότητες αποθεραπείας του, ενώ στον τελικό κριτή, τον δικαστή, έγκειται η απόφαση περί του αν τη στιγμή διάπραξης του εγκλήματος, ο δράστης πληρούσε τις προϋποθέσεις του 34 ΠΚ. Το δικαστήριο αποφασίζει την επιβολή του κατάλληλου μέτρου θεραπείας, από αυτά που προβλέπει το άρθρου 69^A ΠΚ, εφόσον κρίνει ότι τυχόν μη εγκλεισμός του ψππ, εγκυμονεί τον κίνδυνο τέλεσης, εκ μέρους του, και άλλων, τουλάχιστον ανάλογης βαρύτητας εγκλημάτων, με το διαπραχθέν. Πάντως, τα μέτρα του 69^A ΠΚ μπορούν να επιβληθούν μόνο σε περίπτωση που η τελεσθείσα αξιόποινη πράξη επάγεται κατ' αρχήν ποινή στερητική της ελευθερίας τουλάχιστον ενός έτους και εφόσον κριθεί ότι η τυχόν ελευθέρωση του δράστη θα συνεπαγόταν τη διάπραξη και άλλων τουλάχιστον ίσης βαρύτητας εγκλημάτων, καθώς και σε κάθε περίπτωση διάπραξης εγκλημάτων κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας επαπειλούμενων με ποινή στερητικής της ελευθερίας τουλάχιστον τριών μηνών. Διευκρινίζεται ότι τα θεραπευτικά μέτρα τού υπό συζήτηση άρθρου δεν τυγχάνουν εφαρμογής αν τα επίδικα εγκλήματα στρέφονται κατά των εννόμων αγαθών της ιδιοκτησίας και της περιουσίας και δεν εμπεριέχουν χρήση ή απειλή βίας. Να σημειωθεί, επιπλέον, στο σημείο αυτό ότι βάσει του άρθρου 1 του Σωφρονιστικού Κώδικα (ν. 2776/1999), «ο ακαταλόγιστος ψυχικά ασθενής ο οποίος νοσηλεύεται σε ψυχιατρικό νοσοκομείο, θεωρείται κρατούμενος και έχει τα ίδια δικαιώματα με τους υπόλοιπους ποινικούς κρατούμενους που βρίσκονται σε φυλακές». Και μόνη η παράθεση των μέχρι τώρα στοιχείων ίσως είναι αρκετή για να διαπιστωθεί ότι πίσω από τη αγαθή πρόθεση του νομοθέτη να αγκαλιάσει μέσα σε ένα θεραπευτικό πλαίσιο τους ψππ, αυτός διακατέχεται σχεδόν

¹⁶⁷ Rawls, A Theory of Justice, σελ. 575.

αποκλειστικά απ' τον γνώμονα της γενικής πρόληψης, και κατά βάση, αποτροπής της ετεροβλάβης, την οποία εξυπηρετεί η ιδρυματοποίηση του δράστη.

Είναι εμφανής η ευθεία συνάρτηση του εγκλεισμού των ψππ, με τον βαθμό της επικινδυνότητάς τους, και η επιθυμία απάμβλυνσης της υποτροπής. Σε μια τέτοια λογική φανερώνεται αποστεωμένη κάθε έννοια θεραπείας, που δίνει το σκήπτρο στους παράγοντες ασφάλεια και αστυνόμευση, για να διαφεντέψουν. Στην κοινωνική ευταξία αρκείται ο νομοθέτης, παραγκωνίζοντας τον παράγοντα "ασθένεια" που κουβαλά ο παραβάτης του 34 ΠΚ, όπως συνάγεται και από το γεγονός ότι το επαπειλούμενο μέτρο συναρτάται με ποσοτικοποίηση της επιβληθησομένης ποινής ή και με τη δυνητική -ή όχι- περαιτέρω πρόκληση ορισμένου εγκλήματος. Τους υπόλοιπους κοινωνούς σπεύδει να "προστατεύσει" ο νομοθέτης βασικά, όχι να θεραπεύσει τον ψυχικά ασθενή που εγκλημάτησε –εξ ου και ο τίτλος του κεφαλαίου στο οποίο υπάγεται το 69^Α ΠΚ: μέτρα ασφαλείας... (ως προς ποιον η ασφάλεια; Μάλλον ως προς τους άλλους. Η αποτελεσματική αδρανοποίηση του ψππ- ο εγκλεισμός του κάπου [-όπου!], φαίνεται ως η άλλη όψη της ασφάλειας και ομαλής συμβίωσης των υπολοίπων). Να σημειωθεί μάλιστα ότι, εξαιτίας των διάτρητων θεσμών και πρακτικών που ακολουθούνται στην πράξη, όπως θα θιγεί λεπτομερέστερα παρακάτω, διαφαίνεται ότι η νομοθετική βούληση ουσιαστικά όχι μόνο δεν αποβλέπει στη θεραπεία και επανένταξη του δράστη, καθώς εξυπηρετεί άλλους σκοπούς, αλλά συχνά καταλήγει επιπλέον σε υπονόμηση αυτών των διαδικασιών. Προς επίρρωση της θέσης περί εσφαλμένων κινήτρων του νομοθέτη, αναφέρεται ότι το άρθρο 70 ΠΚ συναρτά τη μέγιστη διάρκεια του επιβαλλόμενου θεραπευτικού μέτρου, με τη βαρύτητα του διαπραχθέντος αδικήματος (: κατ' αρχήν, μέχρι δύο έτη για τα πλημμελήματα και μέχρι πέντε έτη για τα κακουργήματα), ενώ, παράλληλα, ορίζεται ότι «ο συνολικός χρόνος διάρκειας του θεραπευτικού μέτρου δεν μπορεί να υπερβαίνει τη χρονική διάρκεια του ανώτατου ορίου της ποινής που προβλέπεται στο νόμο για την πράξη που τέλεσε ο θεραπευόμενος». Άλλωστε, η γενική διάταξη των μέτρων ασφαλείας (άρθρο 69 ΠΚ), στη δεύτερη παράγραφο ορίζει ότι απαιτείται η επιβολή τους να υπακούει στην αρχή της αναλογικότητας «ενόψει της βαρύτητας της πράξης που έχει τελεστεί, της πράξης που υπάρχει κίνδυνος να τελεστεί, καθώς και της έντασης αυτού του κινδύνου». Βέβαια, θα μπορούσε να αντιπροτείνει κάποιος ότι ούτως ή άλλως, όσο μεγαλύτερη η απαξία του εγκλήματος, τόσο πιο λαγυρά τεκμαίρεται η ποιότητα και η ένταση της ψυχικής νόσου που κυριεύει τον δράστη τη στιγμή που διαπράττει το έγκλημα, και άρα εύλογα η διάρκεια του θεραπευτικού μέτρου τελεί σε αναλογία με την απαξιολόγηση του διαπραχθέντος εγκλήματος. Ωστόσο, εάν η αδρανοποίηση των ψππ δεν υπέθαλπε απλώς κίνητρα γενικής πρόληψης, αντεκδίκησης, παραδειγματισμού κα, όπως μάλλον ισχύει κατά βάθος, τότε η θεραπεία των ψππ ίσως να μην μιμούνταν –ποσοτικά και ποιοτικά- το μοντέλο του άλλου είδους κυρώσεων, δηλαδή των ποινών, οι οποίες βέβαια δεν αποβλέπουν σε θεραπεία αλλά σε σωφρονισμό (: συνθήκη άδικη, αναποτελεσματική και γενικά, αταίριαστη προς τους εντελώς ακαταλόγιστους, λόγω ψυχικής νόσου, παραβάτες).

Εν πάση περιπτώσει, ας εξετάσουμε ποια είναι δυνητικά η θέση ενός ψππ, με βάση το πλαίσιο που χαράσσει ο ποινικός νομοθέτης. «Κατάλληλα θεραπευτικά μέτρα είναι: α) η νοσηλεία σε ειδικό τμήμα δημόσιου ψυχιατρικού ή γενικού νοσοκομείου, β) η νοσηλεία σε ψυχιατρικό τμήμα δημόσιου ψυχιατρικού ή γενικού νοσοκομείου, και γ) η υποχρεωτική θεραπεία και ψυχιατρική παρακολούθηση κατά τακτά χρονικά διαστήματα σε κατάλληλη εξωνοσοκομειακή Μονάδα Ψυχικής Υγείας ή εξωτερικά ιατρεία δημόσιου ψυχιατρικού ή γενικού νοσοκομείου», σύμφωνα με το άρθρο 69^Α παρ. 3 ΠΚ. Στο σημείο αυτό, θα γίνει μνεία και σχολιασμός ορισμένων διαπιστώσεων, τις οποίες καταδεικνύει το άρθρο «Αποτύπωση της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας ακαταλόγιστων ψυχικά ασθενών, άρθρο 69 του Ποινικού Κώδικα»¹⁶⁸, και οι οποίες συγκεκριμενοποιούν τις *in abstracto* κατευθυντήριες που προβλέπει το άρθρο 69^Α ΠΚ. (Οι διαφοροποιήσεις του παλιού άρθρου 69 ΠΚ, για το οποίο μιλά το εν λόγω άρθρο, από αυτές του νέου, 69^Α ΠΚ, θεωρούνται, εν προκειμένω, αμελητέες). Στην Ελλάδα, λοιπόν, ισχύει το καθεστώς φύλαξης των πλήρως ακαταλόγιστων δραστών στα εξής τρία ψυχιατρικά νοσοκομεία: στο Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Αττικής Δαφνί, στο Δρομοκαϊτείο Ψυχιατρικό Νοσοκομείο, και στο Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Θεσσαλονίκης, στο οποίο μάλιστα έχει ιδρυθεί από το 1988, το μοναδικό στην Ελλάδα εξειδικευμένο Τμήμα Ακαταλόγιστων Ασθενών, ύστερα από απόφαση του Κεντρικού Συμβουλίου Υγείας. Τα συγκεκριμένα τρία νοσοκομεία κρίθηκε ότι εξυπηρετούσαν καλύτερα τη φύλαξη των ψππ, λόγω των ειδικά διαμορφωμένων κλινικών με πόρτες που κλειδώνουν, των τοποθετημένων στα παράθυρα, κάγκελων, και του ειδικού προσωπικού φύλαξης (βέβαια, το Πόρισμα αναφοράς του Συνηγόρου του Πολίτη περί «φύλαξης ποινικά ακαταλόγιστων ασθενών σε Ψυχιατρικά Νοσοκομεία»¹⁶⁹, αναφέρει ότι παρατηρείται αρκετά συχνά η άτυπη επιφόρτιση του νοσηλευτικού προσωπικού με ευθύνες φύλαξης των ψππ, γεγονός που διευκολύνει αρκετές αποδράσεις των τελευταίων).

Βλέπουμε ήδη από τις υποδομές και το γενικότερο στήσιμο των νοσοκομείων αυτών ότι προσιδιάζουν μάλλον σε κέντρα κράτησης. Κρίνεται αμφίβολη η απώτερη στόχευση αυτής της φύλαξης: επιδιώκεται η φροντίδα-κατά το δυνατόν θεραπεία του ψππ, ή κατά βάση η αδρανοποίησή του μέσα από τη χορήγηση κατασταλτικών φαρμάκων που ευνοούν την κατίσχυση της δημόσιας τάξης και ασφάλειας; [παρατίθεται σύντομα η εκμυστήρευση κρατούμενου από το ΚΕΘΕΑ ΕΝ ΔΡΑΣΕΙ, προς τη γράφουσα: «στο ψυχιατρείο του Κορυδαλλού μοιράζουν ακατάσχετα τα ηρεμιστικά. Αυτό είναι το φάρμακο εδώ. Και χορηγείται τόσο, που τελικά δεν το βρίσκεις κιόλας. Αυτή είναι η πραγματικότητά μου εδώ»]. Όπως, μάλιστα, σημειώνει το υπό εξέταση άρθρο αναφερόμενο στις τρεις νοσοκομειακές μονάδες που επιτελούν όσα προβλέπει ο ποινικός κώδικας για τους ακαταλόγιστους ψππ, οι τελευταίοι δεν τυγχάνουν της κατάλληλης θεραπείας, αφού τελούν μάλλον σε ένα συγκεκριμένο status, αδιακρίτως του status το οποίο φέρει ο οποιοσδήποτε

¹⁶⁸ των Σ. Μαρτινάκη, Χ. Ασημόπουλου, Α. Παπαϊωάννου, Π. Αντωνιάκη, Ε. Μαγειροπούλου, 2017.

¹⁶⁹ Αθήνα, 2005.

άλλος νοσηλευόμενος. Η απουσία εξειδικευμένων μεθόδων θεραπείας για τους ψππ, καθώς και το νεφελώδες καθεστώς φύλαξής τους στις συγκεκριμένες νοσοκομειακές μονάδες, τούς αδικεί σε σχέση με τους –απλώς– ασθενείς (αναφορικά με το γνώρισμά τους ως ασθενών), αλλά και σε σχέση με τους –απλώς– κρατούμενους (αναφορικά με το γνώρισμά τους ως παραβατών του νόμου). Τη δυσμενή θέση των ψππ στην ελληνική νομική πραγματικότητα επιτείνει το γεγονός ότι επιτρέπεται η επιβολή των θεραπευτικών μέτρων με συνοπτικές διαδικασίες κάτω από την πρόφαση της επιτακτικής ανάγκης προάσπισης της δημόσιας ασφάλειας από την επικινδυνότητα του ψππ, δεν παρέχεται νομοθετικά η δυνατότητα άσκησης ενδίκου μέσου κατά της σχετικής –αθωωτικής, κατά τα άλλα– αποφάσεως, αλλά ούτε και η απονομή χάριτος στο επιβληθέν μέτρο ασφαλείας, ενώ, ακόμα, όχι μόνο δεν προβλέπεται για τον ψππ υφ’ όρον απόλυση, αλλά και το πλαίσιο παροχής αδειών σε αυτόν είναι θολό, και στην πράξη ανεφάρμοστο. Πέρα, όμως, από την ποιότητα των θεραπευτικών μέτρων και των διαδικασιών επιβολής τους, που τίθενται από τον ποινικό νομοθέτη, έντονο σκεπτικισμό προκαλεί και η ποσότητα- διάρκεια τους πάνω στη ζωή του ψππ. Αυτή η παρατήρηση στηρίζεται στον υπόρρητο (;) θεσμό της αόριστης φύλαξης, ο οποίος παρεισάγεται στο άρθρο 70 ΠΚ, μέσω της διάταξης: «Κατ’ εξαίρεση είναι δυνατή η παράταση του χρόνου διάρκειας του θεραπευτικού μέτρου πέραν των ανωτάτων χρονικών ορίων [...], εφόσον για την ύπαρξη των λόγων αυτών και την ανάγκη παράτασης του χρόνου διάρκειας του μέτρου, υφίσταται σύμφωνη γνώμη του θεράποντος ψυχιάτρου του θεραπευομένου και του επιστημονικού διευθυντή της μονάδας θεραπείας». Όπως σημειώνει το υπό ανάλυση άρθρο, στην πράξη ο ψππ παραμένει “εγκάθειρκτος στη θεραπεία του” περισσότερο από όσο παραμένει ένας καταλογιστός δράστης-κρατούμενος στη φυλακή για αντίστοιχο αδίκημα, αλλά και περισσότερο από όσο παραμένει σε ένα ψυχιατρικό νοσοκομείο ένας ψυχικά ασθενής (που δεν έχει εγκληματήσει).

Συθέμελες, λοιπόν, οφείλουν να είναι οι αλλαγές στις δομές θεραπείας που επιφυλάσσει ο νομοθέτης για τους ακαταλόγιστους παραβάτες, οι οποίες θα αφορούν τόσο στην εκπαίδευση του ανθρώπινου δυναμικού που τις στελεχώνει, όσο και στις μεθόδους φροντίδας-θεραπείας-φύλαξης που θα υιοθετηθούν, συνταιριασμένες με τον αρμονικότερο τρόπο. Σίγουρα οι παρεχόμενες υπηρεσίες οφείλουν να είναι εξατομικευμένες, να αφουγκράζονται τις αδυναμίες των ψππ, να ενσκήπτουν στις ανάγκες τους και να επιτελούν μια κατά το δυνατόν επανεντακτική, γι’ αυτούς, λειτουργία, στην κοινωνία. Θα πρέπει, ακόμα, να τηρείται σεβαστικά η, συνταγματικής περιωπής (άρθρο 25 παρ. 1), αρχή της αναλογικότητας, με την ιδιομορφία για την κατηγορία των ψππ, ότι η διάπραξη, εκ μέρους τους, ενός “βαρύτερου” εγκλήματος, ενδεχομένως να σηματοδοτεί ψυχοπαθολογία “βαρύτερης” έντασης, ενώ σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να προκρίνονται γι’ αυτούς τα ηπιότερα –θεραπευτικά και φυλακτικά– μέτρα, όπου αυτά αρκούν (πχ. περιοριστικά μέτρα, όπως κατ’ οίκον περιορισμός αντί για ιδρυματοποίηση, κλπ).

Η μακροβιότητα του εγκλεισμού των ψππ, η οποία, μάλιστα, υπακούει τις περισσότερες φορές σε ένα απροσδιόριστο χρονοδιάγραμμα που γεννά αγωνία και

αβεβαιότητα για τους ίδιους, συνδυασμένη με τη μη παροχή αδειών, συνεπάγεται κατ' ουσία την ιδρυματοποίηση των ψππ και λειτουργεί ευθέως ως τροχοπέδη στην κοινωνικοποίηση και ομαλή επανένταξή τους στον κρατικό και κοινωνικό μηχανισμό (σε επίπεδο επαγγελματικό, πολιτικό, διαπροσωπικό κα). Τέτοια, δε, μέτρα παραβιάζουν την αρχή της αναλογικότητας, τη μερικότερη-πιο ειδική, αυτής, αρχή των λιγότερων περιοριστικών μέτρων προς τον ασθενή, καθώς και γενικά την αρχή σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (άρθρο 2 παρ. 1 Συντάγματος, και ΕΣΔΑ). *Αναφαίνονται, έτσι, φυλακτικά ή και τιμωρητικά χαρακτηριστικά που μετατρέπουν τη θεραπευτική φύλαξη σε μια «καλυμμένη ποινή».*¹⁷⁰

Αξίζει να σημειωθεί η προσέγγιση του Γεώργιου Γιαννούλη, ο οποίος, υπερθεματίζοντας την αντιμετώπιση του φαινομένου της «απάτης της ετικέτας», δηλαδή της μετονομασίας μιας ποινικής κύρωσης σε μέτρο ασφαλείας και της, με αυτό τον τρόπο, αποσύνδεσής της από τα εχέγγυα που εξασφαλίζει ένα δικαιοκρατικό ποινικό σύστημα, παραθέτει επιμέρους εκφρασμένες θεωρήσεις, όπως αυτή που τάσσεται υπέρ της αντικατάστασης των μέτρων ασφαλείας, με ένα εξατομικευμένο –στον εκάστοτε ψππ και τις ανάγκες του– σύστημα ποινικών κυρώσεων, συνδυασμένο με τις προστατευτικές δικλίδες που φέρει μαζί της αρραγώς κάθε ποινή.¹⁷¹ Ο ίδιος, μάλιστα, προκρίνει την επικοινωνία και ζύμωση «της παραδοσιακής θετικιστικής ψυχολογίας, ψυχιατρικής και εγκληματολογίας, με την κοινωνική ψυχιατρική, με την εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης, η οποία θεωρεί τον επικίνδυνο ψυχασθενή μια “κοινωνική κατασκευή”, καθώς και με τη θετική ψυχολογία, τη θετική εγκληματολογία και την ολβιοποιό εγκληματολογία, που εστιάζουν στις εποικοδομητικές- δημιουργικές μεθόδους θεραπείας, στις θετικές πτυχές και στοχοθεσίες του θεραπευόμενου, στους προστατευτικούς παράγοντες (αντενδείκτες) της επικινδυνότητας».

Όσον αφορά στην έννοια-προσέγγιση της κοινωνικής ψυχιατρικής, την οποία εγκολπώνεται η παρούσα εργασία, πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή αντιμετωπίζει την ψυχική διαταραχή του ασθενούς, μεταξύ άλλων, και ως κομμάτι- στοιχείο της κοινωνικής πραγματικότητας και των παθογενειών της.¹⁷² Πώς θα μπορούσε, άλλωστε, να αποσυνδεθεί η ψυχοσυναισθηματική ομοιότητα των ατόμων, από το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο καθημερινά πατάει; Είναι διαλεκτική η σχέση του βιολογικού- ψυχολογικού υποστρώματος των ατόμων, με τις κρατούσες κοινωνικοπολιτιστικές συνθήκες, και τα αποτελέσματα αυτής της επαφής είναι αμφίδρομα. Ο χρόνιος ψυχοπιεστικός παράγοντας της προσφυγιάς, λόγου χάρη, (που αναφέρεται, μεταξύ άλλων, στην «ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ» του Χριστοδούλου¹⁷³), μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις στην ψυχική υγεία του –υφιστάμενου αυτή την

¹⁷⁰ Ευτύχης Φουτράκης, Η θεραπευτική φύλαξη κατ' άρθρ. 69 ΠΚ: μια αναγκαία μεταρρύθμιση, Ιατρικό Δίκαιο και Βιοηθική, 2016.

¹⁷¹ Γιαννούλης, Η ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΔΡΑΣΤΗ ΚΑΙ Η ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΚΙΝΔΥΝΩΝ ΑΠΟ ΔΙΚΑΙΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΣΚΟΠΙΑΣ, Αθήνα, 2017, σελ. 70-71.

¹⁷² Λειβαδίτης, Ψυχιατρική και Δίκαιο- Ιατρικά, κοινωνικά, νομικά προβλήματα: Η συμβολή της κοινωνικής ψυχιατρικής, 1994, και Χριστοδούλου, ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ, 2^{ος} τόμος, σελ. 957-959.

¹⁷³ Χριστοδούλου, ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ, σελ. 34.

πραγματικότητα- ατόμου, και, σε συνδυασμό με πρόσθετους παράγοντες ευαλωτότητας, όπως την ανεργία, τη φτώχεια, τον ρατσισμό, το διάτρητο κράτος πρόνοιας και κοινωνικής αλληλεγγύης, την κοινωνική αποργάνωση εν γένει, δεν αποκλείεται, ολιστικά ιδωμένα, να στέψουν το άτομο αυτό με το φορτίο του ψππ. Όμως όλοι αυτοί οι παίκτες της αιτιοπαθογένειας συχνά στέκονται απέναντι στο “δημιούργημα” –Και!- τους, στιγματίζοντάς το για την “τρέλα” του, καταδικάζοντας την εγκληματική συμπεριφορά του και επιθυμώντας την τιμωρία που του πρέπει.

~

Στο σημείο αυτό, με αφορμή αιχμές που αποτυπώθηκαν προηγουμένως, σχετικά με μια λανθάνουσα τιμωρητική βουλιμία, η οποία αιωρείται στο ποινολογικό σύστημα, αλλά και –κυρίως- στο λαϊκό περί δικαίου αίσθημα, και αφορά- “εμβολιάζει αρνητικά” το προφίλ των δραστών συλλήβδην, άρα και των ψππ, θα αναλυθούν συνοπτικά κάποια σημεία ενός ενδιαφέροντος άρθρου, τιτλοφορούμενου “Justice without retribution: An Epistemic Argument against Retributive Criminal Punishment” του Caruso.¹⁷⁴ Το συγκεκριμένο άρθρο περιστρέφεται γύρω από θέματα που άπτονται του τιμωρητικού συστήματος απονομής δικαιοσύνης, το οποίο εφαρμόζεται κατά κόρον στις ΗΠΑ. Βασική ιδέα αυτού του συστήματος αποτελεί ότι η τιμωρία (απομόνωση, πρόκληση πόνου, θανατική ποινή κα) επιβάλλεται στον παραβάτη επειδή την αξίζει (εξαιτίας της αδικοπραξίας του), ενώ έρεισμα αυτής της ιδέας αποτελεί ένα βασικό αίσθημα προς ανταπόδοση (basic desert sense), αποσυνδεδεμένο από όποια άλλη τελολογία, (πχ για εδραίωση κοινωνικής ασφάλειας ή για την ηθική αναβάπτιση του δράστη). Μια ένσταση που εγείρεται απέναντι στο τιμωρητικό σύστημα επιβολής ποινής, και την οποία αναδεικνύει ο αρθρογράφος, ερείδεται στον σκεπτικισμό απέναντι στην ελεύθερη βούληση (free will skepticism). Τέτοιου είδους σκεπτικισμό προβάλλουν και οι ντετερμινιστές (σκληροπυρηνικοί αλλά και πιο μετριοπαθείς), κατά τους οποίους η δράση και το είναι μας, πηγάζει από μια πληθώρα συνιστωσών που βαίνουν πέραν του δικού μας ελέγχου, καθιστώντας μας έτσι άμοιρους ηθικής ευθύνης και, κατ’ επέκταση, ανυπαίτιους για νομικό ψόγο. Οι επιμέρους ντετερμινιστικές τοποθετήσεις διαφοροποιούνται σε σημεία μεταξύ τους και μετακυλούν το βάρος σε συγκεκριμένους παράγοντες, όπως κάποιες που φέρνουν στο προσκήνιο τον παράγοντα της τύχης, ο οποίος υπάρχει στον, αν μη τι άλλο, αιτιακό μηχανισμό της φύσης.¹⁷⁵ Ο ντετερμινισμός υποσκάπτει την ιδέα της ελεύθερης βούλησης και άρα του καταλογισμού ευθύνης στους παρανομούμενους, ενώ ο αρθρογράφος στο παρόν άρθρο δηλώνει μετριοπαθώς ([...]a number of contemporary philosophers, and myself, have presented additional arguments against basic desert moral responsibility that are agnostic about determinism) τη

¹⁷⁴ Gregg D. Caruso, *Justice without retribution: An Epistemic Argument against Retributive Criminal Punishment*, 2018.

¹⁷⁵ Levy, *Hard Luck: How luck undermines free will and moral responsibility*, New York: Oxford University Press, 2011.

θέση του σε σχέση με τον ντετερμινισμό¹⁷⁶, πάντως αντιτίθεται και ο ίδιος ρητά απέναντι στο ανταποδοτικό σύστημα τιμωρίας.

Καίριο για τον ίδιο είναι να στοιχειοθετηθεί, μέσω ενός εμπειριστατωμένου συλλογισμού, αν πρέπει να ισχύει το σύστημα αυτό, ακόμα και για όσους διάκεινται αρνητικά απέναντι στον σκεπτικισμό της ελεύθερης βούλησης. Μπορούν τόσο οι φιλελεύθερες όσο και οι συμβατικές θεωρίες περί ελεύθερης βούλησης, να δικαιολογήσουν την ισχύ του τιμωρητικού αυτού συστήματος; Αφού τόσο οι φιλελεύθερες όσο και οι συμβατικές θεωρίες επικαλούνται το ηθικά υπεύθυνο του αυτουργού, μέσω του οποίου δικαιολογούν το τιμωρητικό σύστημα, επαφίεται στους ίδιους, κατά τον αρθρογράφο, να δικαιολογήσουν αυτή τη συγκεκριμένη αφετηριακή τους εικασία περί ηθικής ευθύνης των δραστών, δεδομένης, μάλιστα, της βλάβης που υφίσταται ο τιμωρηθείς.

Απέναντι στο ανταποδοτικό σύστημα τιμωρίας, ο Caruso στήνει το μοντέλο Δημόσια Υγεία-Καραντίνα («The Public Health-Quarantine Model»), το οποίο κρίνεται απ' την παρούσα εργασία, ηθικά υποστηρίξιμο, αποτελεσματικό, αλλά και –έστω έμμεσα- βοηθητικό στην ανάδειξη της ευάλωτης θέσης των ψππ. Με βάση αυτό το μοντέλο, παρουσιάζεται μια αναλογία- σύγκριση μεταξύ χειρισμού επικίνδυνων εγκληματιών και φορέων επικίνδυνων ασθενειών. Στην απλούστερη εκδοχή του, αυτό έχει ως εξής: 1.Ο σκεπτικισμός στην ελεύθερη βούληση αναφέρει την έλλειψη ηθικής ευθύνης των δραστών βάσει του βασικού αισθήματος ανταπόδοσης. 2.Πολλοί φορείς ασθενειών δεν ευθύνονται για την κατάστασή τους. 3.Παρόλα αυτά, συχνά επιτρέπεται η υποβολή τους σε καραντίνα, η νομιμοποίηση της οποίας στηρίζεται στο δικαίωμα αυτοπροστασίας και αποτροπής βλάβης σε άλλους. 4.Για παρόμοιους λόγους, ακόμα και η κατάφαση του ηθικά ανευθύνου ενός δράστη (ίσως και γενικά, όλων μας), δεν θα καθιστούσε παράνομη την κράτησή του (αναλογία με καραντίνα). Στα πλεονεκτήματα του συστήματος αυτού συγκαταλέγεται και η θέση περιορισμών στη μεταχείριση των δραστών, αφού, κατ' αρχάς τηρείται η αρχή της αναλογικότητας, ως εξής: Όπως οι λιγότερο επικίνδυνες ασθένειες αντιμετωπίζονται με αποτρεπτικά μέτρα λιγότερο επαχθή απ' την καραντίνα, έτσι και οι λιγότερο επικίνδυνες τάσεις εγκληματιών πρέπει να τυγχάνουν μετριοπαθέστερων περιορισμών (για απλώς "πταισματικές" παραβιάσεις του νόμου, ίσως επαρκεί απλή παρακολούθηση του παραβάτη). Παράλληλα, με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται ευχερέστερα η αναμόρφωση του παραβάτη (όπως στην καραντίνα επιδιώκεται και η θεραπεία των ασθενών), η μη πραγματοποίηση της οποίας δεν θα συνεπάγεται δυσχέραση της ζωής του πέραν του απαιτούμενου βαθμού φύλαξής του για γενικοπροληπτικούς λόγους. Ακόμα, βρίσκει πρόσφορο έδαφος η αρχή του ηπιότερου δυνατού μέσου για προστασία της δημόσιας υγείας και ασφάλειας, οι άνθρωποι δεν αντικειμενικοποιούνται χάριν

¹⁷⁶ Γι' αυτήν βλ. αναλυτικά Caruso, Gregg D. 2012. "Free will and consciousness: A determinist account of the illusion of free will". Lanham, MD: Lexington Books, και Caruso, Gregg D. 2013. Exploring the illusion of free will and moral responsibility, ed. Gregg D. Caruso, 1-16. Lanham, MD: Lexington Books.

παραδειγματισμού ή πρόληψης, και μεταφέρεται η βαρύτητα λόγων και έργου, από μονολιθικές αντιλήψεις εστιασμένες στις κυρώσεις, σε μια πιο φροντιστική στάση για τον δράστη.

Εξειδικεύοντας το Public Health-Quarantine Model, ο αρθρογράφος τονίζει ότι είναι σημαίνων ο ρόλος της δεοντολογίας της δημόσιας υγείας (“public health ethics”), η οποία νομιμοποιεί την καραντίνα στα πλαίσια προστασίας της δημόσιας υγείας, αλλά και επιτάσσει τη λήψη μέτρων για την αποτροπή των φαινομένων που καθιστούν την καραντίνα αναγκαία. Μόνο όταν το δημόσιο σύστημα υγείας αποτύχει σ’ αυτό το πρώτο στάδιο λειτουργίας του, τότε λαμβάνει χώρα η καραντίνα. Αναλογικά, νομιμοποιούμε να αδρανοποιήσουμε τους παραβάτες όπου είναι απαραίτητο, αλλά ενεργοποιώντας, παράλληλα, έναν αποτρεπτικό μηχανισμό πρώιμης λειτουργίας του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης. Έτσι, το κέντρο βάρους μετατίθεται από την επιβολή τιμωρίας, στην αναγνώριση των παθογόνων αιτιών του εγκλήματος (χαμηλό κοινωνικοοικονομικό status, δυσπραγία, ψυχικές ασθένειες, έλλειψη στέγης και ανεπάρκεια εκπαίδευσης, καταχρήσεις, εθισμοί κα). Με τον τρόπο αυτόν, ο αρθρογράφος συσχετίζει τους κοινωνικούς και καθοριστικούς της υγείας παράγοντες, με κοινωνικούς καθοριστικούς της εγκληματικής συμπεριφοράς παράγοντες, ανάγοντας την κοινωνική δικαιοσύνη σε θεμέλιο λίθο για τη δημόσια υγεία και ασφάλεια: αν απουσιάζει η πρώτη, κλονίζονται τα δεύτερα. Ο Caruso, λοιπόν, προτάσσει τον εντοπισμό και την ανακούφιση τόσο ανισοτήτων στο πεδίο της υγείας, όσο και κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων που γεννούν το έγκλημα, καθώς και την αποτροπή εγκλημάτων. Το μοντέλο του προωθεί την ανάπτυξη των ατομικών ικανοτήτων- δεξιοτήτων για την επίτευξη ανθρώπινης ευημερίας, ως μια επιμέρους προσέγγιση για την κοινωνική δικαιοσύνη, η οποία έτσι τοποθετείται στα θεμέλια της προσέγγισης για τη δημόσια υγεία, αναδεικνύοντας τη συνάφεια ποινικού δικαίου και κοινωνικής δικαιοσύνης και μετατοπίζοντας την ευθύνη από ατομική, σε συλλογική (:κράτος). Για την ειδικότερη δε κατηγορία των ψππ, μπορεί εν προκειμένω να υπογραμμισθεί ότι οι θεσμοί και οι υποδομές πρέπει να ταιριάζουν κατά το δυνατόν στην ιδιαιτερότητά τους, καθώς και να υπάρχουν προδιαγραφές για άσκηση εξατομικευμένης θεραπείας· η ψυχοπαθολογία είναι πολυσχιδής μορφολογικά, δεν μπορεί να υπάρχει μία μόνο θεραπεία- πανάκεια για όλους. Σχετικά με τη διάπραξη εγκλήματος, υπογραμμίζεται ξανά ότι αυτή δεν μπορεί να είναι αποσυνδεδεμένη απ’ την κοινωνική πραγματικότητα· αποτελεί οργανικό της κομμάτι. Και κοινωνική πραγματικότητα σημαίνει επίπεδο υγείας, παιδείας, κρατούσα κοινωνική ηθική και άλλα πολλά. Το έγκλημα και η κοινωνική δικαιοσύνη είναι συγκοινωνούντα δοχεία, όμως, συχνά η κοινωνική δικαιοσύνη τελεί σε συνεχείς τριγμούς (φτώχεια, ανισότητες, αρρώστιες...), για τους οποίους φέρει σημαντικό μερίδιο ευθύνης το κράτος. Γιατί, λοιπόν, ο δράστης να αξίζει την τιμωρία του; Με ποια λογική μιλάμε για την τιμωρία του εγκλήματος και όχι για το έγκλημα της τιμωρίας; Κατά μείζονα λόγο, πώς μπορούμε να μιλάμε για τιμωρία ενός (ψυχικά) αρρώστου, ο οποίος παρέβη τον νόμο εξαιτίας ακριβώς της αρρώστιας του αυτής, τη στιγμή της έξαρσής της; Να σημειωθεί, τέλος, ότι με όχημα

το public health quarantine model, ως νομιμοποιητική βάση επιβολής ποινής αποφεύγεται η ετικετικοποίηση του παραβάτη και ψαλιδίζονται οι κοινωνικές παραφωνίες, οι οποίες, σ' αυτό τον φαύλο κύκλο της εγκληματικότητας, διαδραματίζουν το ρόλο κοιτίδας, αμνιακού σάκου και εκβολής.

Εν πάση περιπτώσει, η ανταπόδοση μόνο αρνητικά επενεργεί στο δικαϊκό σύστημα οξύνοντας έμμεσα την εγκληματογένεση, καθώς υποθάλλει τη μνησικακία και εκδικητικότητα στο θυμικό του ανθρώπου, ενώ παράλληλα παραβλέπει τον μολυντικό ρόλο των κοινωνικών παθογενειών στην ελευθερία βούλησης των ηθικών υποκειμένων. Κρίνεται αδήριτη ανάγκη να δοθεί βαρύνουσα σημασία στην αναμόρφωση του δράστη, χωρίς όμως να διαβρωθεί ο μη φρονηματικός χαρακτήρας του δικαίου (το δίκαιο μεριμνά για την τύπος διευθέτηση των ανθρώπινων σχέσεων, χωρίς να παρεισφρέει στον εσωτερικό κόσμο του δράστη). Όμως κενά και παραλείψεις του κράτους (πχ. μη χορήγηση της αναγκαίας ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης σε ψυχικά ασθενείς, ελλιπείς δομές φροντίδας και θεραπείας, κοκ), αφήνουν κάποιους ανθρώπους (όπως τους "επίδοξους" ψππ) αμήτους σε συμπεριφορές που το δίκαιο θεωρεί ως εκ των ων ουκ άνευ, μέσα στην ανθρώπινη αλληλεπίδραση και επαφή. Αυτά τα κενά πρέπει να καλυφθούν κυρίως προληπτικά (αναδιάρθρωση του κοινωνικού κράτους δικαίου), αλλά και κατασταλτικά (ψυχολογική υποστήριξη των κρατουμένων, αναβάθμιση του σχολείου β' ευκαιρίας εντός των φυλακών κα).

Με αφορμή το άρθρο "Justice without retribution: An Epistemic Argument against Retributive Criminal Punishment" και στην αναλογία που αυτό κάνει (:ασθένεια ≈ έγκλημα), μπορεί να αναδυθεί μια ακόμα πιο αντιπροσωπευτική σύμπτωση με την περίπτωση των ψππ, η οποία ίσως ισχυροποιεί τις θέσεις της παρούσας εργασίας. Συγκεκριμένα, οι ψππ, δεν παραλληλίζονται απλά με ασθενείς, αλλά όντως είναι Τέτοιοι. Και μάλιστα, πέρα από την όντως ψυχική τους αρρώστια, "νοσούν" επιπρόσθετα σε διάφορα πεδία, που δεν είναι μονοσήμαντα ούτε από άποψη διάρκειας ούτε από άποψη ποιότητας: ξεκινούν ως ψυχικά ασθενείς, καλούμενοι να αντιμετωπίσουν τον στιγματισμό από την κοινωνία και την αδράνεια από το κράτος πρόνοιας, ενώ, ως ψππ βρίσκονται αντιμέτωποι με την αμέσως προηγούμενη συνθήκη, επαυξημένη με ένα "ζευγάρι χειροπέδες" και μιαν άεναη εικόνα ανθρώπων να κοιτάζουν με αποστροφή, φόβο, ίσως κατά βάθος και οίκτο, τους -και- τρελούς -και- κατάδικους. Η διαπίστωση απ' τον δικαστικό ψυχίατρο, Γ. Αλεβιζόπουλο, ότι ο χρόνος παραμονής των ακαταλόγιστων ασθενών στα ψυχιατρεία δεν σχετίζεται με τη διάγνωση ή τον χρόνο αποθεραπείας τους, αλλά βρίσκεται σε απόλυτη συνάρτηση με τη σοβαρότητα του αδικήματος που διέπραξαν, ίσως είναι μια ακόμα ένδειξη για όσα προηγουμένως σημειώθηκαν.

~

Οι ψυχικές νόσοι είναι μια κοινωνική πραγματικότητα, την οποία το κράτος οφείλει να αντιμετωπίσει κατάματα, τόσο για να προλάβει παράπλευρες απώλειες από τυχόν αδράνειά του, όπως είναι τα εγκλήματα ακαταλόγιστων δραστών, αλλά και διότι το οφείλει -δεοντοκρατικά- στους κοινωνούς-πολίτες του, σεβόμενο τη

θετή του υπόστασης, καθώς και τη φυσική υπόσταση των φορέων της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. «Μια αντίληψη δικαιοσύνης δεν είναι παρά μέρος μιας ηθικής άποψης».¹⁷⁷ Στρέφοντας, ξανά, το βλέμμα στα του οίκου μας, και εστιάζοντας τώρα συγκεκριμένα στις ψυχικές νόσους (-δυσνητικό προθάλαμο εγκληματικότητας), αξίζει να σημειωθεί ότι η αποτύπωση τόσο της έκτασής τους στην Ελλάδα όσο και των υφιστάμενων δομών και υπηρεσιών, είναι μέχρι σήμερα ανεπαρκής και αποσπασματική. Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα στον τομέα της Ψυχικής Υγείας στην Ελλάδα είναι η απουσία καταγραφής και παρακολούθησης σημαντικών για την ψυχική υγεία δεικτών, των υφιστάμενων δομών και υπηρεσιών, καθώς και της αποτελεσματικότητας των παρεμβάσεων. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και οι ανάγκες του πληθυσμού αποτελούν κρίσιμο στοιχείο για την αναγνώριση των παραγόντων που πρέπει να ληφθούν υπόψη στο σχεδιασμό των παρεμβάσεων, ενώ η παρακολούθηση των παρεμβάσεων δικαιολογεί και τεκμηριώνει τον στρατηγικό σχεδιασμό για την ψυχική υγεία. Όταν οι προτεραιότητες όμως βασίζονται σε πολιτικά συμφέροντα και μισαλλόδοξες πεποιθήσεις, ενώ παράλληλα λείπουν επίσημα επιδημιολογικά στοιχεία, είναι εκ προοιμίου βέβαιο ότι τα αποτελέσματα θα αντανakλούν την προχειρότητα και την επιπολαιότητα της προσέγγισης.

Η Ελλάδα εξαναγκάστηκε σε ψυχιατρική μεταρρύθμιση, από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, με την απειλή διακοπής της χρηματοδότησης της, μετά το σκάνδαλο της Λέρου, που πήρε παγκόσμιες διαστάσεις. Τυπικά, το έναυσμα για την ψυχιατρική μεταρρύθμιση, είχε δοθεί το 1981 με την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η ψυχιατρική μεταρρύθμιση στην Ευρώπη κινήθηκε σε τρεις άξονες: (α) αποϊδρυματοποίηση και κλείσιμο των παλιών ψυχιατρικών νοσοκομείων, (β) ανάπτυξη εναλλακτικών υπηρεσιών και προγραμμάτων στην κοινότητα και (γ) διασύνδεση των δομών Ψυχικής Υγείας με τις υπηρεσίες υγείας, τις κοινωνικές και τις κοινοτικές δομές.¹⁷⁸ Η Ψυχιατρική Μεταρρύθμιση συνίσταται στο σύνολο όλων εκείνων των παρεμβάσεων που επιτρέπουν στον ψυχικά ασθενή να παραμείνει ενεργός πολίτης, μέσα στο οικογενειακό του περιβάλλον, με αυτονομία, οικονομική δράση και κοινωνική ένταξη. Για τον σκοπό αυτό στην Ελλάδα δημιουργήθηκε ένα πολυετές πρόγραμμα με την κωδική ονομασία ΨΥΧΑΡΓΩΣ (η «Αργώ» και η επιστροφή του χρυσόμαλλου δέρατος, συμβολίζει την “επιστροφή” των ψυχικά ασθενών στην κοινότητα), με το οποίο η ελληνική πολιτεία δεσμευόταν στην ψυχιατρική μεταρρύθμιση και έδινε έμφαση στην κοινωνική και εργασιακή επανένταξη των ψυχικά ασθενών, ενώ παράλληλα δρομολογήθηκαν δράσεις για την καταπολέμηση του στίγματος της ψυχικής ασθένειας. Σήμερα το πρόγραμμα ΨΥΧΑΡΓΩΣ βρίσκεται στην τρίτη του φάση (2011-2020) και στους άξονες προτεραιότητας έχουν συμπεριληφθεί η συνηγορία, δικαιώματα και αυτοεκπροσώπηση των ληπτών υπηρεσιών ψυχικής υγείας, καθώς και η εκπαίδευση, έρευνα, νομοθεσία. Ωστόσο, δεν έχει αποτυπωθεί η ικανοποίηση των ληπτών από τις υπηρεσίες ψυχικής υγείας, δεν υπάρχει επιχειρησιακός σχεδιασμός για την προαγωγή της έρευνας και δεν έχει λάβει χώρα καμία δράση στην

¹⁷⁷ Rawls, A Theory of Justice, σελ. 582.

¹⁷⁸ Becker & Vazquez-Barquero, The European perspective of psychiatric reform. Acta Psychiatrica Scandinavica, 2001.

επικαιροποίηση και προσαρμογή της νομοθεσίας.¹⁷⁹ Με τον Ν. 2716/1999 ("Ανάπτυξη και εκσυγχρονισμός των υπηρεσιών ψυχικής υγείας και άλλες διατάξεις"), τέθηκε η βάση της τομεοποίησης των υπηρεσιών ψυχικής υγείας και της ενίσχυσης της κοινοτικής φροντίδας. Η χώρα διαιρέθηκε σε γεωγραφικές και πληθυσμιακές ενότητες με βάση τα κριτήρια του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας, ώστε να εξασφαλίζονται ίσες ευκαιρίες πρόσβασης, ενώ ακόμη προβλέφθηκε η ίδρυση και λειτουργία κινητών μονάδων, οικοτροφείων, ξενώνων, προστατευόμενων διαμερισμάτων και κέντρων ημέρας στον ιδιωτικό, μη κερδοσκοπικό τομέα.

Ωστόσο, παρά τους μακρόπνοους σχεδιασμούς, χαρακτηριστικό της υφιστάμενης κατάστασης στην Ελλάδα είναι το υψηλό ποσοστό σε ακούσιες νοσηλείες (60%), το οποίο είναι τριπλάσιο από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο¹⁸⁰, φαινόμενο που αντανακλά τις παθογένειες των ψυχικών υπηρεσιών και δομών, αλλά και γενικότερα του ελληνικού συστήματος ψυχικής υγείας, ενώ μάλιστα δεν παρατηρούνται διαφοροποιήσεις στον επιπολασμό των διαταραχών. Δεδομένου ότι οι ψυχωσικοί ασθενείς αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία των ακούσιων νοσηλειών, εμφανίζεται μια αδυναμία του ελληνικού συστήματος να διαχειρισθεί σοβαρές και διαρκείς ψυχιατρικές νόσους, η οποία αποδίδεται στην ολιγωρία του πρωτοβάθμιου συστήματος υγείας να παραπέμψει εγκαίρως, στην απουσία συντονισμού μεταξύ των δομών, στην περιορισμένη γνώση του οικογενειακού συστήματος για την νόσο και για πρόσβαση στις δομές, στις ελλείψεις σε ψυχιατρικό προσωπικό, σε πατερναλιστική στάση στη θεραπεία των ψυχιατρικών διαταραχών και στη δημόσια πεποίθηση περί επικινδυνότητας των ψυχικά νοσούντων.¹⁸¹

Όπως σημειώνει ο Παπαγεωργίου στο επίμετρο της ρωσισανής Θεωρίας της Δικαιοσύνης¹⁸², ο Rawls βλέπει την κοινωνία ως ένα σύστημα συνεργασίας: «Ουσιαστικά πρόκειται για μια απόπειρα επαναδιατύπωσης και επίλυσης του προβλήματος της ανεκτικότητας υπό τους όρους μιας ελεύθερης και δημοκρατικής κοινωνίας. [...] Μεγάλη η σημασία της κατανόησης της αλλότριας σκοπιάς στην εμπέδωση της κοινωνικής συνεργασίας». «[...] Αν οι συνθήκες είναι ευνοϊκές, η ανάδειξη και υποστήριξη αυτών των θεσμών είναι εκείνη που θα επιτρέψει στους ανθρώπους να εκφράσουν τη φύση τους κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο και να πετύχουν αυτό για το οποίο ο καθένας είναι ικανός».¹⁸³ Όσον αφορά στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής πραγματικότητας στο πλαίσιο της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης, επιτάσσεται η χάραξη εθνικής στρατηγικής, η οποία προϋποθέτει

¹⁷⁹ Έκθεση αξιολόγησης των παρεμβάσεων εφαρμογής της Ψυχιατρικής Μεταρρύθμισης έτους 2014, ΨΥΧΑΡΓΩΣ, 2015.

¹⁸⁰ Stylianidis, Peppou, Drakonakis, Douzenis, Panagou, Tsikou, και συν., *Mental Health Care in Athens: Are compulsory admissions in Greece a one way road?* International Journal of Law and Psychiatry, 2017.

¹⁸¹ Douzenis A., Michopoulos I., Economou M., Rizos E., Christodoulou C., & Lykouras L., 2013, *Involuntary admission in Greece: A prospective national study of police involvement and client characteristics affecting emergency assessment*. International Journal of Social Psychiatry, σελ. 172-177.

¹⁸² Rawls, *A Theory of Justice*, επιμ., σελ. 687.

¹⁸³ Rawls, *A Theory of Justice*, σελ. 600.

την αξιολόγηση των υφιστάμενων αναγκών, την ιεράρχηση των προτεραιοτήτων, και τον μεθοδολογικό σχεδιασμό των παρεμβάσεων, ισχυρά θεμελιωμένων σε διαχρονικά και συστηματικά επιδημιολογικά και στατιστικά δεδομένα. Είναι εξαιρετικά σημαντική η ίδρυση ενός παρατηρητηρίου ψυχικής υγείας που θα προάγει την έρευνα και την συλλογή και επεξεργασία των απαραίτητων πληροφοριών και στοιχείων, όπως προτρέπει ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας. Τόσο σε κλινικό όσο και σε διοικητικό επίπεδο παρατηρούνται προβλήματα διασύνδεσης και συντονισμού μεταξύ των μονάδων ψυχικής υγείας με τις υπηρεσίες πρόνοιας.¹⁸⁴ Απαιτούνται πρωτόκολλα επικοινωνίας μεταξύ των δομών, τα οποία με την σειρά τους προϋποθέτουν διακριτούς ρόλους των δομών, ώστε η διασύνδεση να μην επαφίεται στις διαπροσωπικές σχέσεις των επαγγελματιών ψυχικής υγείας, ενώ, παράλληλα, η ύπαρξη ηλεκτρονικού φακέλου για κάθε λήπτη υπηρεσιών ψυχικής υγείας θα εξασφαλίσει ένα συνεχές στην φροντίδα του. Για την αποτελεσματική, βέβαια, διασύνδεση των υπηρεσιών απαιτείται η εφαρμογή ενιαίων κλινικών και θεραπευτικών πρωτοκόλλων και η καθιέρωση προτύπων διασφάλισης ποιότητας. Έμφαση θα πρέπει να δοθεί στην εκπαίδευση των ιατρών και νοσηλευτών στην πρωτοβάθμια ψυχιατρική φροντίδα, ώστε να είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν και να παραπέμψουν περιστατικά νευροψυχιατρικών διαταραχών¹⁸⁵, ενώ ακόμη απαιτείται η συνεχής κατάρτιση των ειδικών ψυχικής υγείας σε επικαιροποιημένα θεραπευτικά πρωτόκολλα και μεθόδους κλινικής αξιολόγησης. Επιπρόσθετα, θα πρέπει να οργανωθούν δράσεις για την έγκαιρη διάγνωση και παρέμβαση στον παιδικό και εφηβικό πληθυσμό, καθώς και σε ειδικές ομάδες (τρίτη ηλικία, άνεργοι, μετανάστες κλπ). Την ανισοκατανομή των υπηρεσιών που παρατηρείται σε βάρος των αγροτικών και νησιωτικών περιοχών¹⁸⁶ και την απουσία εξειδικευμένων υπηρεσιών (πχ. για παιδιά ψυχικά ασθενών), θα μπορούσαν να αμβλύνουν οι κινητές μονάδες ψυχικής υγείας.¹⁸⁷ Εξαιρετικά σημαντική στην αντιμετώπιση του στίγματος είναι η ενημέρωση του πληθυσμού για θέματα ψυχικής υγείας μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος και κοινωνικών δράσεων αλλά και η στράτευση των ΜΜΕ προς την κατεύθυνση αυτή με παρεμβάσεις ευαισθητοποίησης, ώστε οι αναφορές στην επικινδυνότητα και οι στιγματιστικές αναπαραστάσεις να μειωθούν, και να διατρανωθούν τα δικαιώματα των ψυχικά ασθενών.¹⁸⁸

~

¹⁸⁴ Έκθεση αξιολόγησης των παρεμβάσεων εφαρμογής της Ψυχιατρικής Μεταρρύθμισης έτους 2014, ΨΥΧΑΡΓΩΣ, 2015.

¹⁸⁵ Argyriadou & Lionis, 2009, Research in primary care mental health in Greece. Mental Health in Family Medicine, σελ. 229-231.

¹⁸⁶ Υπουργείο Υγείας, ΤΟΜΕΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΜΟΝΑΔΩΝ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ- ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΕΣ ΣΕ ΔΟΜΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΤΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ, 2018.

¹⁸⁷ Σ. Παντελίδου, Β. Αντωνοπούλου, Α. Πούλιος, Τ. Σουμάκη, & Σ. Στυλιανίδης, Παιδοψυχιατρική στην κοινότητα: το παράδειγμα των κινητών μονάδων ψυχικής υγείας βορειοανατολικών και δυτικών Κυκλάδων, Σύγχρονα θέματα κοινωνικής και κοινοτικής ψυχιατρικής, σελ. 311-338, Αθήνα, 2014.

¹⁸⁸ Οικονόμου Μ., Λουκή Ε., Χαρίτση Μ., Αλεξίου Τ., Πατελάκης Α., Χριστακάκη Α., και συν., 2015, Αναπαραστάσεις της ψυχικής ασθένειας στον Ελληνικό Τύπο: 2001 vs 2011. Ψυχιατρική, σελ. 93-105.

Κατά τον Φίλιππο Βασιλόγιαννη: «Εν πρώτοις, οι ψυχικά ασθενείς αδυνατούν να καταστούν απόλιδες. Τουλάχιστον κατά μία ρωσιανή (όχι κατ' ανάγκη του ίδιου του Rawls) συμβολαϊκή επιχειρηματολογία, το status τους είναι των λιγότερο ευνοημένων· αποτελούν, συνεπώς, αντικείμενο ειδικής μέριμνας απ' τις αρχές της δικαιοσύνης. Λόγοι δικαιοσύνης επιτάσσουν δηλαδή να είναι η κοινωνία μας φιλόξενη προς αυτούς. Ο βίος που καλούνται να διάγουν οι εν λόγω ασθενείς εξαρτάται κατά πολύ από μας: οι ίδιοι πρέπει να βρουν την καλύτερη δυνατή θέση στο πλαίσιο των σχέσεων κοινωνικής δικαιοσύνης, ως ήδη σχέσεων μεταξύ ελεύθερων και ισότιμων προσώπων. (Οι θεσμοί μας και όχι η φύση ή η τύχη, αποτελούν την πηγή της οποιασδήποτε εις βάρος τους αδικίας). Τα εν λόγω συμπτώματα έγκεινται εν ολίγοις στην εξ αντικειμένου αποτυχία μας να συνάψουμε πλήρως αμοιβαίες σχέσεις με τον ψυχικά πάσχοντα υπό όρους ελευθερίας και ισότητας. Συνεπώς, είναι κρίσιμο το ηθικό πλαίσιο που τα διέπει».¹⁸⁹

Στην περίπτωση, μάλιστα, των ψππ, τα πράγματα ίσως είναι πιο περίπλοκα, λόγω της ύπαρξης και του δεύτερου "π" ως επιθέματος, στην ιδιότητάς τους (: παραβάτες!). Ίσως όμως και όχι. Πώς μπορεί, ή, με τι επιχειρήματα πρέπει, να είναι η κοινωνία μας φιλόξενη προς αυτούς; Είτε αυτοί είναι μόνο ψυχικά πάσχοντες, είτε είναι μόνο παραβάτες του νόμου, είτε είναι -ταυτόχρονα- ψππ. Παίρνοντας ως δεδομένη, με βάση όσα έχουν υποστηριχθεί, την εγγενή αξία της ανθρώπινης υπόστασης των ψππ [του κάθε ανθρώπου εν γένει], μένει να αναζητηθεί ένας μηχανισμός και γνώμονας, μέσω του οποίου δεν θα αντιμετωπίζονται αυτοί "ως τελευταίοι, ούτε ως πρώτοι μεταξύ ίσων", αλλά -απλά- ως ίσοι και ελεύθεροι. Και σε αυτό το σημείο συνειδητοποιούμε ότι μάλλον πρέπει να υπερακοντιστούν ζητήματα ψυχιατρικής και ποινικής δογματικής, και να θιγούν ζητήματα αυτονομίας του προσώπου. Η επιστήμη αλλάζει γνώμη μπροστά σε νέα ευρήματα και διαπιστώσεις, ενώ, από την άλλη, ο νομοθέτης τη συμβουλεύεται πάνω σε ζητήματα που ακουμπούν, μεταξύ άλλων, πάνω στα πορίσματά της αυτά (όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις των άρθρων 34, 36, 69^A και 70 ΠΚ). Επιπλέον, οι ανάγκες και οι προτεραιότητες του κράτους και των πολιτών μεταβάλλονται, προσαρμοζόμενες στα νέα δεδομένα, οπότε ο νομοθέτης έρχεται να πλαισιώσει τις νέες αυτές προκλήσεις, λαμβάνοντάς τα υπόψη. Απέναντι σε αυτή τη μεταβλητότητα των πραγμάτων, ο σεβασμός της αξιοπρέπειας των ψππ απαιτεί κάτι παραπάνω. Η λείανση του εδάφους πάνω στο οποίο θα καρποφορήσει η ατομική αυτονομία, απέχει παρασάγγας από πατερναλιστικές πρακτικές που θα χειριστούν τον ψππ ως απλά ακαταλόγιστο δράστη, επιδιώκοντας την τυπικά ορθόδοξη ατραπό θεραπείας και φύλαξής του. Τέτοιου είδους πρακτικές δεν σέβονται την προσωπικότητά του, αλλά αντίθετα μεταχειρίζονται τον ίδιο ως εκ προοιμίου ανίκανο να σκεφτεί, να δράσει και να λογοδοτήσει. Κανένας άνθρωπος που σέβεται τον εαυτό του δεν θα ένιωθε ότι προστατεύονται τα δικαιώματα και τα συμφέροντά του μέσα από τέτοιες πρακτικές (όσο ευμενείς ή βολικές κι αν φαντάζουν εκ του αποτελέσματος).

Αντίθετα, η όντως ιδιαιτερότητα των ψππ θα τύγχανε του απαιτούμενου σεβασμού μόνο στην περίπτωση που θα καλλιεργούνταν οι κατάλληλες θεσμικές-

¹⁸⁹ Φίλιππος Βασιλόγιαννης, Νευροηθική και Ψυχιατρική πράξη, ΔΙΚΑΙΟ ΘΘΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΟΗΘΙΚΗ, σελ. 319.

πολιτειακές προδιαγραφές, μέσω των οποίων θα καλύπτονταν οι βιολογικές και κοινωνικές αποστάσεις τους από τον μέσο κοινωνό και έτσι, οι ψππ θα αποκτούσαν την ικανότητα να κρίνονται βάσει της ντουορκιανής “judgmental responsibility” (όχι βάσει εγκεφαλογραφημάτων ή αφορισμών). Μια τέτοια μορφή σεβασμού βρίσκει αποδέκτες όχι μόνο όσους κουβαλούν “κακόσημα βαρίδια”, όπως τους ψππ, αλλά και “καλότυχους άνωθεν” (ή και όχι μόνο), όπως θα μπορούσε να συμβαίνει στην περίπτωση κάποιου παιδιού- ανέλπιστα ταλαντούχου κιθαρίστα, στο οποίο “θα επιτρέπαμε” να υπερπηδήσει μουσικές τάξεις, φτάνοντας γρηγορότερα απ’ το αναμενόμενο –και τυπικά ορθό- στην απόκτηση διπλώματος κιθάρας. Όση “συγχώρηση”, φαρμακοθεραπεία, άλλοθι (κα) κι αν δίνουμε στους ψππ, δεν δείχνουμε τον απαιτούμενο σεβασμό απέναντί τους, εάν δεν μεριμνήσουμε πριν απ’ όλα, ώστε όλοι να ξεκινάμε σύμμετρα από μία μόνη δικαιοηθική αφετηρία. Εάν δεν επιτρέψουμε στους ψππ να ξεδιπλώσουν την ατομικότητά τους μέσα σε συνθήκες ελευθερίας και ισότητας, δεν θα μπορούμε να τους κρίνουμε και να τους μεμφθούμε για ηθικά τους ατοπήματα, αλλά θα υποθάλλουμε ένα καθεστώς ετεροκαθορισμού τους. Αξιώνοντας απ’ αυτούς να σεβαστούν τις ηθικές αλήθειες της judgmental responsibility, αντιμετωπίζουμε τους ψππ ως ψππ, χωρίς όμως ταυτόχρονα να τους αντιμετωπίζουμε ως τέτοιους· σεβόμαστε, δηλαδή, την αυτονομία τους.

Εν πάση περιπτώσει, η δικαιοσύνη είναι η πρώτητιστη αρχή των κοινωνικών θεσμών, κατά τον Rawls, ενώ, τελικός αποδέκτης της θεωρίας της δικαιοσύνης πρέπει να είναι οι θεσμοί.¹⁹⁰ «Όταν έχουμε πλέον συνειδητοποιήσει την ύπαρξη μιας κάποιας δομής στους θεσμούς, έχουμε την ευχέρεια να προσδιορίσουμε και να αναζητήσουμε το αγαθό μας εντός των ορίων που επιτρέπει η συγκεκριμένη θεσμική δομή».¹⁹¹ Συνθήκες, όπως αυτές που εδώ και χρόνια λιμνάζουν στο ψυχιατρείο των φυλακών Κορυδαλλού (ανεπαρκής χώρος, ακαθαρσίες και δυσωδία, επικράτηση μεταδοτικών ασθενειών, «μπλε κελιά» -υπόγεια κελιά απομόνωσης, έλλειψη σε προσωπικό και φάρμακα), όχι μόνο δεν βοηθούν την κατάσταση, αλλά αντίθετα, την κεραυνοβολούν με φαινόμενα σαν αυτό της «περιστρεφόμενης πόρτας», που βρίσκει τον ασθενή να μπαινοβγαίνει αλυσιτελώς στις κλινικές και τα ιδρύματα, χωρίς να κατορθώνει να επανενταχθεί ομαλά στον κοινωνικό ιστό. Η προστασία του αισθήματος δικαιοσύνης αποτελεί δικαίωμα και υποχρέωση ταυτόχρονα, ενώ «το να το υποβάλλουμε σε ποικίλους συγκερασμούς [πχ. λειτουργώντας ορμώμενοι από συναισθήματα εκδικητικότητας και ανταπόδοσης] σημαίνει ότι αποκόπτουμε την πορεία του εαυτού προς την ελευθερία και ότι ανοίγουμε τελικά το παράθυρο στη συγκυριότητα και τυχαιότητα του κόσμου».¹⁹²

Καταληκτικά, τα ζητήματα που ξεδιπλώνονται όσο εστιάζουμε το βλέμμα στους ψππ, είναι πολλά, δύσκολα και –κάποτε- επώδυνα, όταν οι ενδιαφερόμενοι-μελετητές, μπορούν ταυτόχρονα να νοιώθουν και να σκέπτονται, επιδιώκοντας κάθε στιγμή να είναι συνειδησιακά ακέραιοι. Η ψυχοπαθολογία και οι προεκτάσεις

¹⁹⁰ Rawls, A Theory of Justice, σελ. 294, 664.

¹⁹¹ Rawls, A Theory of Justice, σελ. 642.

¹⁹² πρβλ. Rawls, A Theory of Justice, σελ. 652.

της, πατούν σ' έναν επιστημονικό κλάδο με –ακόμα(;)– αξεδιάλυτες πτυχές, γεγονός που δυσχεραίνει το έργο του νομοθέτη και του δικαστή ενός κράτους δικαίου, το οποίο επιδιώκει να μην (αυτό)αναιρεί την ουσία και τη θέση του. Η ασπίδα της αρχής In Dubio Pro Reo, σε συνδυασμό με θεμελιώδεις δημοκρατικές επιταγές, όπως είναι ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, μπορούν πράγματι να συμβάλουν στην αποτροπή τυχόν άνιση μεταχείρισης ευάλωτων ομάδων, όπως των ψππ (: θα ήταν άδικη η όμοια μεταχείριση ανόμοιων περιστάσεων, ήτοι, των καταλογιστών δραστών σε σχέση με τους ψππ!), χωρίς, όμως, ταυτόχρονα να “πατούν επί της αυτονομίας” των τελευταίων. Ωστόσο, είναι τόσα και τέτοια τα ελλείμματα που κρατούν σε κοινωνικό και πολιτειακό επίπεδο, ώστε η αναγνώριση και η διακριτή μεταχείριση των ψππ να αποτελεί στην πραγματικότητα μια πύρρειο νίκη γι' αυτούς, οι οποίοι μάλλον είναι από κάθε άποψη χαμένοι: κουβαλάνε το στίγμα του αξιολύπητου τρελού που παραστράτησε, ή και την κατάρα του “γενετικά έτσι” επικίνδυνου κακοποιού. Εκ βάθρων –πολιτειακά- και εκ βαθέων –κοινωνικά-, οι αλλαγές που οφείλουμε (απέναντι στους ψππ και στον εαυτό μας) να πραγματοποιήσουμε. Είναι ζήτημα αξιοπρέπειας. Είναι αίτημα δικαιοσύνης.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Υπουργείο Υγείας, ΤΟΜΕΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΜΟΝΑΔΩΝ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ- ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΕΣ ΣΕ ΔΟΜΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΤΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ, 2018

Σταυρούλα Τσινόρεμα, Κίτσος Λούης και συν., Θέματα Βιοηθικής- Η Ζωή, η Κοινωνία και η Φύση μπροστά στις προκλήσεις των Βιοεπισημών, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2018

Φίλιππος Βασιλόγιαννης, Νευροηθική και ψυχιατρική πράξη, ΔΙΚΑΙΟ ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΟΗΘΙΚΗ

Γεώργιος Γιαννούλης, Η ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΔΡΑΣΤΗ ΚΑΙ Η ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΚΙΝΔΥΝΩΝ ΑΠΟ ΔΙΚΑΙΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΣΚΟΠΙΑΣ, Αθήνα 2017

Σ. Μαρτινάκη, Χ. Ασημόπουλου, Α. Παπαϊωάννου, Π. Αντωννάκη, Ε. Μαγειροπούλου, «Αποτύπωση της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας ακαταλόγιστων ψυχικά ασθενών, άρθρα 69 του Ποινικού Κώδικα», 2017

Δημήτριος Κιούπης, Δικαστική Ψυχολογία και Ψυχιατρική, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα 2019

Οικονόμου Μ., Λουκή Ε., Χαρίτση Μ., Αλεξίου Τ., Πατελάκης Α., Χριστακάκη Α., και συν., Αναπαραστάσεις της ψυχικής ασθένειας στον Ελληνικό Τύπο: 2001 vs 2011. Ψυχιατρική, 2015

ΨΥΧΑΡΓΩΣ, 2015, Έκθεση αξιολόγησης των παρεμβάσεων εφαρμογής της Ψυχιατρικής Μεταρρύθμισης έτους 2014

Σ. Παντελίδου, Β. Αντωνοπούλου, Α. Πούλιος, Τ. Σουμάκη, & Σ. Στυλιανίδης, Παιδοψυχιατρική στην κοινότητα: το παράδειγμα των κινητών μονάδων ψυχικής υγείας βορειοανατολικών και δυτικών Κυκλάδων, Σύγχρονα θέματα κοινωνικής και κοινοτικής ψυχιατρικής, Αθήνα 2014

Λεωνίδας Κοτσαλής, ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα 2013

Λεωνίδας Κοτσαλής, ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ- ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα 2013

Χρίστος Μυλωνόπουλος, ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ- ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ Ι, Δίκαιο και Οικονομία- Π. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ, Αθήνα 2007

Λεωνίδας Κοτσαλής, ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΗΣ- DETERMINISMUS INDETERMINISMUS, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα- Κομοτηνή 2005

Νικόλαος Ανδρουλάκης, Ποινικό Δίκαιο- Γενικό Μέρος, τ. 1, Αθήνα 2005

Λεωνίδας Κοτσαλής, ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ- Η συνεργασία ανάμεσα στο δικαστήριο και τον ψυχίατρο-πραγματογνώμονα στην ποινική δίκη, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα- Κομοτηνή 2004

Γιώργος Αλεβιζόπουλος, ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ, επιστημονικές εκδόσεις ΓΡ. ΠΑΡΙΣΙΑΝΟΣ, Αθήνα 1998

Χρήστος Βούρδας, ΘΕΜΑΤΑ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ, Αθήνα 1994

Νικόλαος Φωτάκης, ΘΕΜΑΤΑ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗΣ- Ο ΚΑΤΑΛΟΓΙΣΜΟΣ, ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ, Θεσσαλονίκη 1978

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(και από μετάφραση)

Gregg D. Caruso, Justice without retribution: An Epistemic Argument against Retributive Criminal Punishment, 2018

Stylianidis, Peppou, Drakonakis, Douzenis, Panagou, Tsikou, και συν., Mental Health Care in Athens: Are compulsory admissions in Greece a one way road? International Journal of Law and Psychiatry, 2017

James Giordano, Kira Becker and John R. Shook, On the “Neuroscience of Ethics” - Approaching the Neuroethical, Journal of neurology and neuromedicine, 2016

Douzenis A., Michopoulos I., Economou M., Rizos E., Christodoulou C., & Lykouras L., Involuntary admission in Greece: A prospective national study of police involvement and client characteristics affecting emergency assessment. International Journal of Social Psychiatry, 2013

Ronald Dworkin, JUSTICE FOR HEDGEHOGS, HARVARD UNIVERSITY PRESS, England 2011

ICD-10

DSM-5

J. Arturo Silva, Forensic Psychiatry, Neuroscience, and the Law, The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law, 2009

Argyriadou & Lionis, Research in primary care mental health in Greece. Mental Health in Family Medicine, 2009

Kathinka Evers, Towards a philosophy for neuroethics- An informed materialist view of the brain might help to develop theoretical frameworks for applied neuroethics, EMBO reports, 2007

J. Arturo Silva, The Relevance of Neuroscience to Forensic Psychiatry, The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law, 2007

Μισέλ Φουκώ, Η Ιστορία της Τρέλας, μτφρ. Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, Ηριδανός, Αθήνα 2004

Becker & Vazquez-Barquero, The European perspective of psychiatric reform. Acta Psychiatrica Scandinavica, 2001

John Rawls, ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ, ΠΟΛΙΣ, μετάφραση Βασιλόγιαννη Φίλιππου, Βουτσάκη Βασίλη, Παιονίδη Φιλήμονος, Παπαγεωργίου Κωνσταντίνου, Στυλιανίδη Νίκου, Τάκη Ανδρέα, Αθήνα 2001